

**БЪЛГАРСКО
ЕЗИКОВЕДСКО
НАСЛЕДСТВО**

ПОРЕДИЦА
„БЪЛГАРСКО ЕЗИКОВЕДСКО НАСЛЕДСТВО“

Редакционна колегия:
проф. ХРИСТО ПЪРВЕВ
проф. ВАЛЕНТИН СТАНКОВ
доц. ВЕНЧЕ ПОПОВА
ТАНЯ БЕХАР

**ИВАН
МОМЧИЛОВ**

**ГРАМАТИКА
ЗА НОВОБЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

ФОТОТИПНО ИЗДАНИЕ

**ИЗДАТЕЛСТВО
НАУКА И ИЗКУСТВО
СОФИЯ, 1988**

Иван-Момчиловата „Граматика за новобългарския език“ (1868) отразява принципите и практиката на Търновската езиково-правописна школа от третата четвърт на миналото столетие. Като един от теоретиците на тая школа авторът споделя възгледа, че българският национален книжовен език трябва да се гради и да се развива главно в съответствие със закономерностите на народно-разговорната реч. В прилагания умерено-етимологичен правопис основателно са изоставени някои ненужни букви.

Изданието е предназначено за специалисти езиковеди, за преподаватели и студенти, а така също за всички, които се интересуват от проблемите на българския книжовен език и на българската езикова наука.

© Христо Иванов Първев, предговор
1988

с/о Jusautor, Sofia

Индекс 808Б

НОВОБЪЛГАРСКАТА ГРАМАТИКА
НА ИВАН МОМЧИЛОВ —
— ПРЕДОСВОБОЖДЕНСКА И СЛЕДОСВОБОЖДЕНСКА

Иван Момчилов (1819—1869) е роден в будния старопланински град Елена, където са израснали много видни българи. Учил е отначало в родното си място, след това в Търново, в гръцкото училище на остров Хиос, бил е три години гимназист в Атина и една година семинарист в Русия. Още през своето ученичество той се проявява като последователен борец за българщина, усвоява и доста езици, които му помагат в неговото будителско дело.

Бележитият еленчанин не е в редиците на българските възрожденски революционни дейци, които с перо или с оръжие в ръка пряко са рушили устоите на турската султанска власт. Но със своята цялостна общественно-културна и просветителска дейност, с непримиримостта си срещу родоотстъпничеството Момчилов допринася твърде много за осъзнаването и за националното самоутвърждаване на своите сънародници, а с това активно подпомага и освободителното движение. Като учител из Търновския край (Елена и Горна Оряховица) организира ново за тогавашните условия светско училище, в което се преподава на български и се изучава български език. Той е един от създателите на прочутата еленска „даскалоливница“, от която излизат много учители и авторитетни възрожденски дейци (Петко Славейков, Добри Войников и др.). Този предан родолюбец възпитава и родителите на своите ученици, обединява ги и ги ръководи в борбата им срещу фанариотското духовенство, за въвеждане на българския език в богослужението и в образованието.

Особено голяма стойност има направеното от Момчилов в областта на учебникарството. Той е автор или преводач на учебници за началните и за по-горните класове — по български и по старобългарски език, по история, география, аритметика и вероучение, освен това съставил е буквари, читанки и други учебни помагала. Неговата издателска дейност много напомня стореното от двама тогавашни известни българи —

Христо Г. Данов и Йоаким Груев. Еленският книжовник не е притежавал организаторския и творчески размах на възрожденец от най-висок ранг, пък и по нагласа, изглежда, е предпочитал да работи без много шум около себе си и без самоизтъкване (може би и затова по-късно е останал сред незаслужено забравяните народни будители).

Измежду учебниците на Момчилов най-важен безспорно е бил „Граматика за новобългарския език“ (Русе, 1868), едно от най-представителните сред двайсетината подобни възрожденски издания. Тази граматика съдържа обобщено и вярно отражение на състоянието и на етапа, до който е достигнал в своето изграждане българският национален книжовен език през третата четвърт на XIX в. Освен това тя документира правописа, принципите и практиката на Търновската школа от онова време, най-ярки представители на която са били Никола Михайловски и самият Момчилов.

Излезлите след 1868 г. до Освобождението други такива издания — на Никола Първанов и на Тодор Шишков (и двете през 1872 г.), не са били в състояние да понижат авторитета на Момчиловата граматика. Н. Първанов пише специална статия (публикувана и самостоятелно под наслов „Бележки върх граматиката за новобългарския език на Ив. Н. Момчилова“, 1868) от позициите на школата на Вук Караджич, чиито идеи този надежден млад ломски учител е възприел през време на учението си в Белград. Но скоро след това (1869) Момчилов е вече покойник и нито може да отговори на критиката, нито пък да усъвършенствува граматиката си. Във всеки случай неговите съвременници са го уважавали и ценили — за това говорят и поместените некролози в най-авторитетните възрожденски вестници.

По своята постройка Момчиловата новобългарска граматика не се отклонява от тогавашното общоприето разпределение на материала в три основни части: „За словопроизводството“/=морфология/, „За словосъчинението“/=синтаксис/ и „За правописанието“. И в нея липсва самостоятелен дял по фонетика, т. е. по същество не се разглеждат фонетични явления и проблеми, не се разграничават звукове от букви, както личи например от едно заглавие на с. 7 — „В. Изменение на някои букви в словопроизводството“.

В предговора се изразява признателност към първите автори (Неофит Рилски, Христати Павлович и др.), които са

проправяли път за новобългарската граматична мисъл. И същевременно се отбелязва, че „писмовният ни език сè още е далеч от да са сдобие с Граматика, която да би излагала точно и напълно свойщините му“. Като своите предходници Момчилов също вижда ясно трудностите около написването на българска граматика тогава: „Наистина, да стане точна Граматика за един възраждан език според свойщините му, то не е работа на едного, че и не става наскоро“ — за това е необходимо и „споразумението на доста учени глави, които с дълговременния си опит в езика да са разгледали добре и да са придирили точно“ особеностите му. Необходими са били още и „общеполезни разисквания“, за каквито „просветените народи си имат комисии от учени мъже“. Според Момчилов българите не е трябвало да чакат някой чужденец да им стори „тази добрина“, така че правилно са постъпили първите възрожденски „писатели и издатели“, като със свои сили са правили, каквото са могли.

Естествено и в Момчиловата граматика главното е самото изложение, което се отличава с верен усет за развитието на книжовния език, с яснота, системност и прегледност, с пошироки обобщения, с по-точни анализи и наблюдения, с по-прецизно формулирани дефиниции — все качества, които са осигурили продължителен „живот“ на този труд, претърпял неслучайно след смъртта на автора няколко издания, между които и следосвобожденски. Тук ще бъдат приведени отделни Момчилови постановки и разсъждения, които дават известна представа за неговите възможности като автор. Съхранила се е например ранна, отпреди сто години документация на толкова навикваното правописно правило за пълна и кратка членна форма при имената от мъжки род, с приведените примери „*Волът* си искърни рогата“ и „*Славейт* исхвъркна из *кафеза*“. В случая много е показателно, че авторът се въздържа от категорични и едностранчиви предписания: „А коя от тези две форми (пълната и кратката — Х. П.) е по-свойствена на езика ни, за да са употреби изобщо в нашата писменост, туй зависи от общото споразумение на нашите учени, като са земне във внимание и гладкостта на произношението, и правото кое е, два ли члена да са пишат или само един.“ Реалистични са формулировките, свързани с падежите и склонението, срв.: „39. *Падежи* с разни окончания в езика ни не останали, защото древните падежи излезли от употребление

VIII

(освен някои архаизми) и са заменили с предлози, които, при-турвани при имената на предметите, показват разните им отношения на един предмет към другий.“ Внимание заслужава изказаната мисъл, че „за по-лесно определение на отношенията полагат са пет падежи: *именителен, родителен, дателен, винителен и звателен*“. Несъмнено тук е намерила отражение една от основните постановки в езикознанието, по-конкретно за универсалността на падежа като израз на смислови (синтактични) отношения — независимо от използваните в различните езици средства за тази цел (окончания или предлози).

Достатъчно стабилност, прецизност и нови моменти могат да се наблюдават и в частта за глагола. Така в словоизменението на всеки глагол Момчилов намира за важни „три неща“: корен, окончание и свързка (= съединителна гласна) между корена и окончанието. Оттук в зависимост от съответните презентни окончания глаголите се делят в изявително наклонение на три спрежения, а според „разликата на свързката си подразделят са на 10 класа“ (за тях са дадени подробни разяснения на съответните места). Всъщност тези десет класа не са нищо друго освен днешните „разреди“, без които една съвременна българска граматика не може да мине. Също за първи път намира ясен израз класическото схващане, че „главни видове глаголите имат два“ (несвършен и свършен), като първият изрича действието неизвършено докрай, но съпроводено за доста време с някакво продължаване или с многократно повтаряне; вторият пък изрича действието докрай или в твърде малко време или „в едно мигване с едно мръдване“. Нови моменти има и при разработката на глаголните времена, например термините „преминало предварително“ и „бъдеще предварително“, ново е като семантична категория въведеното в темпоралната система бъдеще предварително време и др.

Разбира се, ще бъде исторически несправедливо и пресилено да се търси на всяка цена и навсякъде оригиналност — не само в тази, но и в останалите възрожденски граматики. Не бива да се забравя, че по онова време е било много важно да се заемат и да се усвояват правилни принципни положения, да бъдат те вярно разбирани и въвеждани в употреба заедно със съответни термини, понятия, разсъждения и пр. Очевидно Момчилов добре е вършил тази необходима „черна работа“, като същевременно е извеждал изложението си до равнището

на тогавашната наука за езика в Европа. А всичко това много е улеснило по-сетнешните уверени стъпки на младата българска лингвистика непосредно след Освобождението.

Благодарение на своята добра филологическа подготовка и на собствения си богат опит Момчилов не само е можал да осмисли познанията си върху българския език — той е успял да проникне и в перспективите на книжовния ни език за следващите няколко десетилетия. Затова неговата граматика осъществява сигурна връзка между две епохи — възрожденската и следосвобожденската. За разлика от останалите възрожденски граматики Момчиловата продължава да бъде търсена и след Освобождението. Появилите се по-сетне до началото на сегашния век други такива съчинения, например на Стефан Панаретов (1881), на Атанас Илиев (1888) и на още някои автори, не могат да омаловажат нейното значение; това не могат да направят и учебните граматики на младия Александър Теодоров-Балан от края на миналото столетие. Нещо повече — Момчиловата книга, по личното свидетелство на академик Владимир Георгиев, е била използвана и след Първата световна война, дори и през 30-те години, докато се появят най-сетне български научни системни граматики.

Проф. Христо Първев

ГРАММАТИКА

ЗА

НОВОБЪЛГАРСКИЯ ЕЗЫКЪ

ОТЪ

Ив. Н. Момчилова.

~~~~~  
ПЪРВО ИЗДАНИЕ.  
~~~~~

РУСЧУКЪ

въ печатницата на Дунавската областъ.

1868.

ОГЛАВЛЕНИЕ.

Прѣдисловіе	с тран. 1.
Въведеніе	3.

ЧАСТЬ ПЪРВА.

За словопроизводството.

Глава първа.	За сжществителното име. . . .	14.
„ втора.	За члена.	28.
„ третя.	За прилагателното име. . . .	31.
„ четвърта.	За мѣстоименіето	41.
„ пета.	За глагола.	50.
„ шеста.	За причастіето.	95.
„ седма.	За нарѣчіето.	97.
„ осма.	За прѣдлога.	99.
„ девета.	За съюза.	100.
„ десета.	За междуметіето.	100.
Притурка на първата часть. . . .		...
Образованье на думѣ въ състава имъ. . . .		...

ЧАСТЬ ВТОРА.

За словосъчиненіето.

Глава първа.	Прѣдложеніе и неговѣ части . . .	105.
„ втора.	Употрѣбеніе на думѣ въ прѣдло- женіето.	118.
„ третя.	За періодѣ	126.
„ четвърта.	Распорѣжданье на думѣ. . . .	133

ЧАСТЬ ТРЕТЯ.

За правописаніето. 138.

Глава първа.	Употрѣбеніе на букви по произношеніето имъ.	139.
„ втора.	Употрѣбеніе на букви по начертаніето имъ	146.
„ третя.	Раздѣленіе на думѣ на слога. . .	149.
„ четвърта.	Съкратяванье на думѣ	151.
„ пета.	Употрѣбеніе на прѣизвѣстныѣ знакове.	152.

ИЗЪЯСНЕНІЕ

*На съкратенѣ думы, употреблены въ
Грамматика,*

Съкратеніе.	Изъясненіе.
вм.	вмѣсто
винит. или В.	винителенъ падежъ
дат. или Д.	дателенъ падежъ
дѣйст.	дѣйствителенъ, а, о
един. ч.	единственно число
зват. или З.	звателенъ падежъ
и др. нѣк.	и други нѣкои
и др. так.	и други таквызи
изъявит. наклон.	изъявително наклоненіе
именит. или И.	именителенъ падежъ
и проч.	и прочая
мжж. р.	мжжкый родъ
множ. ч.	множественно число
напр.	напримѣръ
наст.	настояще врѣме
пад.	падежъ
повел.	повелително наклоненіе
прим.	примѣръ
прич.	причастіе
прѣм. опрѣд.	прѣминяло опрѣдѣлено врѣме
родит. или Р.	родителенъ падежъ
склон.	склоненіе
спрѣж.	спрѣженіе
страд.	страдателенъ, а, о
т. е.	тоестъ
услов. наклон.	условно наклоненіе
1-й, 1-ва, 1-во	първый, -ва, -во
2-й, 2-ра, 2-ро	вторый, -ра, -ро
3-й, 3-тя, 3-тье	третій, -тя, -тье.
Тѣй и другытѣ	редовны числителны...

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Отъ възражданіето на нашата българска книжевность до сега, споредъ както е напредвалъ полека-лека писмовныятъ ни езикъ, и издаванитѣ за него грамматически учебници единъ слѣдъ другъ сѣ были колко-годѣ по методически и по точны въ издирваніята на свойщинитѣ му. Таквызи учебници ный имамы до сега списаны именно: първый отъ Отца Неофита Котленца, второй отъ Хр. Павловича, третій отъ Отца Неофита Рыльца, четвъртый отъ Ив. Богоева, петый отъ Іоакима Груева, шестый отъ Доктора Г. Мирковича и седмый (ако и кратъкъ и само първата му часть) отъ Д. Войникова.

Сѣкый отъ тѣзи учебници въ врѣмето си послужилъ е доста за потыкъ въ напредваніето и въ обрабощаніето на нашата писменность. Но при сичко туй писмовныятъ ни езикъ се още е далечъ отъ да са сдобые съ Грамматика, която да бы излагала точно и напълно свойщинитѣ му.

Наистина, да стане точна Грамматика за единъ възражданъ езикъ споредъ свойщинитѣ му, то не е работа на едного, че и не става наскоро. Тукъ са изисква споразумѣніето на доста учены главы, които съ дълговрѣменныя си опытъ въ езика да са разгледали добрѣ и да са придырили точно свойщинитѣ му.

За таквызи общеполезны разискванія, извѣстно е, че просвѣтенитѣ народы си иматъ комисіи отъ учены мѣжъе. А ный, Българе, като нѣмамы, нито можемъ да си настанимъ учены комисіи, трѣба ли да ожидамы за да дойде нѣкой чужденецъ да стори намъ тѣзи добрина? Досегашнитѣ наши писатели и издатели ако бѣхъждали туй добро да капне намъ нѣкакъ си отъ невидѣлица, че тогази да издавать труда си, то въ училищата

ни и до сега щѣше да ечи екътъ на Наустници и Псал-
тыри. Но благодареніе на тѣхъ писатели, че, при си-
чкытѣ си прѣчки и мжчпотіи въ матеріално отношеніе,
тѣ навратъ наглава трудихъ са и сѣкый споредъ си-
лата си принесе що-годѣ по-за на общия книжевенъ бъл-
гарскый жертвенникъ. Защото ако не бы былъ написанъ
и издаденъ най първыятъ ни граматическый или кой-
да-е другый учебникъ, то вторыятъ не бы ималъ по-
водъ за да стане що-годѣ по точенъ и по методическый
отъ първыя; сжщо и третіятъ отъ първытѣ два и проч.
Тѣзи сжщата заслуга, мысля, бы принесли на писмен-
ността ни и колкото още учебници бы са списали и
издали отъ сега нататѣкъ.

Отъ таквази мысль воденъ, сторихъ намѣреніе да
издамъ и азъ тѣзи си Грамматика, въ която надѣжъ са
нашытѣ учены да видѣтъ за езика ни нѣщо по пълно
и по свойственно изложено отъ колкото е казано въ по-
менжтытѣ до сега издадени учебници.

Този мой трудець азъ прѣдварително прѣдложихъ
за пригледваніе на нѣколко отъ по знатнытѣ наши у-
чены, и по тѣхно вышегласіе, вече като одобренъ, из-
давамъ го на свѣтъ. А при туй, който още отъ нашы-
тѣ учены са е трудилъ по този прѣдметъ, и има изды-
рено нѣщо повече и по свойственно за езика ни, или
пжкъ който въ този учебникъ намѣри нѣщо излишно
или не свойственно изложено, нека сѣкый изволи да ис-
каже мнѣніето си чрѣзъ вѣстницитѣ. Туй, мысля, мно-
го ще спомогне, щото нашата писменность по скоро да
са одобые съ граматическый учебникъ, какъвто изи-
скватъ свойщинитѣ на езика ни. Защото четыре очи по
добрѣ виждатъ отъ двѣ, и двѣ учены и здравомыслящы
главы по зрѣло и по право разсжжданіе направятъ не-
жели сама една. А кога тѣ сж повече, то и работата
имъ безъ съмнѣніе ще бжде по добра.

Ив. Н. Момчиловъ.

ВЪВЕДЕНИЕ.

Езыкъ и неговѣтъ знакове.

1. — Все що докача нашѣтъ чувства и доставя на ума ни нѣкаквы впечатлѣнія за себе си, то са нарича *прѣдметъ*, а впечатлѣніята, що оставатъ въ ума за него, зовжтъ са *идеи, понятія*. Когато умѣтъ придырва понятіята, за нѣкой прѣдметъ за да узнае що дѣйствува, или що страда, или що е и какъвъ е прѣдметътъ, който докача чувствата: тогазь са казва, що умѣтъ мысли и разсжда за него прѣдметъ. Тѣзи токвазъ сила на ума са зове *разумъ*, а дѣйствието — *мысль, размышленіе, разсжданіе* или *вжтрѣшнѣе слово*.

2. — Когато искамы да изъявимъ другому що мыслимъ нѣй, тогазь употребямы къмъ него нѣкои членораздѣльны чутны гласове, които са наричатъ *думы*. Тѣзи таквазъ наша дарба нарича са *даръ на вѣнкашнѣето словес*, а дѣйствието ѣ произведено казва са *изговоръ* или *прѣдлсже-ніе* или *рѣчь*.

3. — Въ свѣта сжществувать безбройны различни прѣдметы, и въ человѣческыя умъ по-

степенно по възраста му добыватъ са безбройны различни идеи, и са пораждатъ безбройны различни мысли за прѣдметытѣ. За туй и между хората за съобщеніето на различнытѣ имъ идеи и мысли на единъ къмъ другыго употребяватъ са и безбройны различни думы. Но за изъявяваніето не едно и туй понятіе, на една и тѣзи мысль, у сѣкый единъ народъ не са употребяватъ едны и тѣзи думы, но у единъ народъ — едны, а у другый — другы. У единъ кой-да-е народъ събраніето на сичкытѣ му думы, които той употребява за съобщеніе на мыслитѣ си, нарича са неговъ *говоримъ езикъ*. И тѣй различни говоримы езыцы по свѣта има толкози, колкото и народы сж на земята.

4. — Но съ говоримыя езикъ изъявяваніето на мыслитѣ става само къмъ присжтствующытѣ, а къмъ далечъ отсжтствующытѣ туй е невъзможно. За улесненіе на тѣзи невъзможность нѣкои даровиты чловѣцы съ врѣме още пригостили та изнамѣрили нѣкои знакове начъртаваны изъ отгорѣ на нѣщо и представителны на изговарванытѣ гласове, и съ туй срѣдство тѣ направили съобщеніето на мыслитѣ лесно и възможно и къмъ отсжтствующытѣ. Тѣзи представителны на изговарванытѣ гласове знакове наричатъ са *буквы* или *писма*, а сичкытѣ изъедно, колкото трѣбать да са пише съ тѣхъ единъ езикъ, зовжтъ са *азбука*. Разны азбуки посвѣта има доста.

5. — У единъ и този народъ разнытѣ му от-

дѣленія не употрѣбаватъ единъ и този способъ въ изговора си: но часто едни са изговарятъ по единъ начинъ, а други — по другый, като образуватъ и различно-образны обращанія въ изричаніето си. Слѣдователно тѣзи особености въ езика на единъ и този народъ правятъ неговитѣ *діалекты*, или *нарѣчія*. Но ученитѣ въ кой-да е народъ сичкитѣ съгласно употрѣбаватъ общъ езикъ, по който говорятъ и пишатъ. Този езикъ се зове *писмовенъ* или *ученъ езикъ*.

6. — Сичкитѣ думы, които Българскыятъ народъ употрѣбавя въ говора и въ писмото си, съставятъ негова езикъ. Този езикъ е единъ отъ многобройнитѣ славенскы езыцы, и не е друго освѣнь порожденіе отъ старобългарскыя езикъ, що ся говорили нашитѣ прадѣды и на който слѣдъ покръстяньето имъ най напрѣдъ были прѣведени църковнитѣ ни книги.

7. — Науката, която изслѣдова правилното свойственно устройство на кой-да-е езикъ съ сичкитѣ му формы, нарича се *Грамматика*. И Българската Грамматика излага туй сжщо за българскыя езикъ. Тя се дѣли на три части: *I. словопроизводство, II. словосъчиненіе, III. правописаніе*.

ЧАСТЬ ПЪРВА.

За словопроизводството.

8. — Въ словопроизводството се изслѣдова съставътъ на думитѣ на сѣка отдѣлно, разглѣдватъ

са съставнытѣ имѣ части и разнытѣ имѣ измѣненія, и са распрѣдѣлять сичкытѣ думы на части.

ПРѢДВАРИТЕЛНЫ ПОНЯТІЯ.

А. Азбука и нейно раздѣленіе.

9.—Буквытѣ, съ които са пишжтъ съставнытѣ части на думытѣ въ бѣлгарскыя езыкъ сж 35: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ъ, ѣ, ю, я, љ, ѝ. Тѣ са дѣлжтъ на *гласны*, и *сѣгласны*.

а) *Гласны* сж, които въ произношеніето имѣ самы по себе си прѣдставятъ просты гласове. Таквызи сж 14: а, е, ѣ, і, о, у, ъ, ы, ъ, ѣ, ю, я, љ, ѝ. Тѣ са подраздѣлятъ на *тѣвръды*: а, о, у, ъ, ы, љ, и *мекы*: е, и, і, ъ, ѣ, ю, я, ѝ, љ.

Забѣл. 1. Буквытѣ: з, ѝ, ж, ѝж поради тжпото си произношеніе може да са приемнжтъ за *полугласны*. А буквытѣ: ы, ѣ, ю, я, ѝж, като що сж слѣсны ы отъ з, і, — ѣ отъ і, а или отъ і, е, — ю отъ і, у, — я отъ і, а, — ѝж отъ і, ж, може да са нарежтъ *двугласны*.

Забѣл. 2. Полугласнытѣ з, ѝ зашто нѣкога въ срѣдата на думытѣ ту са вмѣтатъ, ту са исхвърлятъ, зовжтъ са *вмѣтнжты*.

б) *Сѣгласны* сж, които безъ сѣединеніето имѣ съ нѣкоя гласна, не можтъ да прѣдставжтъ никакъвъ гласъ въ произношеніето си. Таквызи сж 21: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ, ѿ. Тѣ са подраздѣлятъ на *устненны*: б, в, м, п, ф; *зжбны*: д, т; *езычны*: з, ж, с, ц, ч, ш, щ, ѿ; *небны*: г, к, х, и *мекы*: л, н, р.

В. Измѣненіе на пѣкѣи буквы въ словопроизводството.

10. — Пѣкѣи пѣкѣи: *г, к, х*, измѣнѣватъ са често въ *ж, ч, ш* и въ *з, ц, с*: *бѣлѣгъ, бѣлѣже, бѣлѣзы, мѣгъ, можешъ; юнакъ, юначе, юнацы; пѣкъ, печешъ; влахъ, влашки, власы; върхъ, вършешъ*. Наопако *ж, ч, ш* измѣнѣватъ са въ *г, к, х*: *лѣжа, лѣганъ; плачъ, плаканъ; дышъ, дыхамъ*. Още *з, ц, с* измѣнѣватъ са въ *ж, ч, ш*: *близо, ближній; лице, личенъ; жица, жичка; кжсъ, кжшей*, и наопако *ж, ч, ш* измѣнѣватъ са въ *з, ц, с*: *лижъ, лизахъ; грачъ, грацахъ; пишъ, писахъ*. — *Щ* са измѣнѣва въ *ск*: *лѣшъ, лѣскавъ*.

11. — Зѣкѣи *д* за омекотѣванѣе прѣама *ж*: *предъ, презда; видъ, виждамъ; сѣщо* за омекотѣванѣе *ш* и *ст* измѣнѣватъ са въ *щ*: *сѣшъ, свѣщъ; злато, позлащамъ; гостъ, гошавамъ*.

Г. Слогъ, дума, удареніе и корень на думата.

12. — Гласна буква сама или съединѣна съ една или двѣ съгласны прави слогъ: *и, ол, при*. Единъ или повѣчь слоґове, изричаны изъедно и прѣдставителны на едно понятіе, съставятъ дума: *зѣкъ, вода, книга, желѣзо, радостъ, ученикъ*.

13 — Думѣи пѣ по числото на слоґовѣтѣи сѣбѣватъ: *едносложны, двусложны или многосложны*: *ты, азъ, Богъ, братъ; ни-ва, рѣж-ба, ра-дѣстъ, у-чи-телъ про-по-вѣд-никъ*.

Забѣл. Има и таквызи думѣи, които не правѣтъ самы пѣленъ слогъ: *въ, съ; тѣ* са изричатъ заедно съ другы думѣи: *въ село съ мене*.

14.—Въ двусложны и многосложны думы единъ слогъ са изрича по високо и по напрѣгнато отъ другытѣ. Туй по силно изричанье на единъ слогъ въ думата зове са *удареніе* (или *тонъ*) на думата: *книга писана*. Тукъ удареніето е надъ слога *ветѣ* *кни,пи*.

15 — Въ сѣка дума онѣзи нейна часть, която най напрѣдъ е пріега въ езыка за означаванье на нѣкоѣ понятіе, самостоятелно и безъ относително къмъ друго, нарича са *корень* на думата: *дух*, *бѣл*, *свѣт*, а притурнятытѣ въ края на кореня буквы или слога, за да покажатъ понятіето му въ отношеніе къмъ друго, или за да са образува отъ кореня друга дума, наричатъ са *спомогателны* *буквы* и *слова* или *окончанія*: *дух(ъ)*, *дух(у)*, *дух(ове)*, *дух(овень)*, *дух(свинкъ)*, *дух(овитъ)*, *дух(амъ)*, *дух(и)*, *дух(иждъ)*, *дух(ало)*; *бѣл(ъ)*, *бѣл(а)*, *бѣл(о)*, *бѣл(и)*, *бѣл(ина)*, *бѣл(ило)*, *бѣл(изнявъ)*, *бѣл(ѣж)*; *свѣт(ъ)*, *свѣт(ове)*, *свѣт(ило)*, *свѣт(илникъ)*, *свѣ(ш)т(ъ)*, *свѣт(ливъ)*, *свѣт(ѣж)*. И тъй думытѣ споредъ кореня си бѣжатъ *коренны*, или *производны*.

Забѣлѣж. Часто кореньтъ на една и тѣзи дума поради размѣстяньето или измѣненіето на буквытѣ му явява са въ двоенъ и троенъ видъ: *мр(ж)*, *мр(ѣхъ)*, *мор(ѣж)*, *смор(тъ)*, *мор(тъвъ)*; *мел(ѣж)*, *мл(ѣхъ)*; *кол(ѣж)*, *кл(ахъ)*; *бер(ж)*, *бр(ахъ)*.

16. — Двѣ отдѣльны думы слѣбны въ една, за да изрекжтъ двѣ понятія слѣбны въ едно, правѣтъ дума наричвана *сложна*: *земедѣлицъ*, *крѣстоносецъ*, *скорописецъ*.

Д. Видове на думытѣ или части на рѣчьта.

17. — Изговорѣтъ или рѣчьта (Вижъ N° 2.),

съ която изричамы дригьму мыслитѣ си, състои отъ думы. Когато нашытѣ мысли сж малко, тогазъ съ малко думы гы изричамы, и то е *изговоръ*. А когато нашытѣ мысли сж доста, тогази много думы и доста изричанія употрѣбывамы, и то е *рѣчь* или *слово*. Слѣдователно сичкытѣ употрѣбываны въ рѣчѣта думы сж *части* на *рѣчѣта*.

18. — Врѣхъ нашытѣ чувства дѣйствувать различнытѣ вѣнь отъ тѣхъ прѣдметы, които са зоватъ *сжщества*, а думытѣ въ рѣчѣта, съ които изричамы дригьму сжществата, наричатъ са *сжществителны имена*: *человѣкъ, умъ, книга, душа, перо, градъ, нѣсенъ, ученіе*.

19. — Когато искамы да изъяснимъ, че единъ прѣдметъ е намъ прѣдъупознатъ и вече извѣстенъ и опредѣленъ, тогази въ края на думата която означява прѣдмета употрѣбывамы единъ отъ тѣзи слогове: *а* или *тъ, та, то, тѣ, та*, които са наричатъ *членове*: *орача* или *орачьтъ нѣра нивата*; *рѣката залѣ нѣсъка* и *брѣговетѣ*; *дѣтето изгѣло яйцата*.

20. — Сѣко отъ сжществата има свое си нѣкакво качество, или друга нѣкаква си свойщина. Когато искамы да изрѣчемъ на нѣкоо сжщество и качеството му или свойщината му, тогази употрѣбывамы при сжществителното име и друга дума значителна на качеството му или на свойщината му. Таквызи думы са наричатъ *прилагателны имена*: *добъръ человекъ; Ивановъ сынъ; ра-*

сланскый ревъ; днешня буря; меко щеро; единъ, два, петъ хлѣба, третій день.

21. — Нѣкога, като поменемъ имената на нѣкои прѣдметы или имената на нѣкои тѣхны качества, и послѣ тѣ като дойджтъ въ изговора да са повторѣтъ: тогазъ вмѣсто упоменжтытѣ имена ный употрѣбываamy другы думы, които са зовжтъ мѣстоименія. *Азъ и ты видѣхмы Петка, но той не ны позна. Стоянь проводи сына си на нива; заржча му да я прѣборе. Моятъ братъ е такъви, какъвто и твоятъ. Думытѣ: азъ, ты, тсѣ, ны, си, му, я, мой, твой, такъви, какъвто, сж мѣстоименія.*

22. — За да изъявимъ, че еди-кой прѣдметъ има такъви или онъкъви качество, ный свързваamy съществителното име съ прилагателното чрѣзъ думата *е*, която затуй са нарича повече *свързка*: *облакъшъ е свѣтелъ; ябълката е кисѣла; дървото е зелено.* Но защото прѣдметытѣ не оставать за вынжгы въ сжщытѣ си качества, а часто гы измѣнувать и прѣминувать отъ едно въ друго: затуй мѣжду прѣдмета и качествому има и друга свързка *става, бива*: *облакъшъ става шьменъ, ябълката става сладка, дървошо бива сухо.* Часто прилагателното име и свързката са сливать въ една дума: *облакъшъ шьмѣ; ябълката кисѣлѣ, сладни; дървошо са зеленѣ, съхне.* Думытѣ: *шьмѣ, кисѣлѣ, сладни, зеленѣ, съхне,* зовжтъ са глаголы. Съ глаголытѣ ный изъяваamy не само що е и що става нѣкой прѣдметъ, но

още дѣйствова ли той или страда, или какъ са нахожда: *ученикѣтъ чете, пише, сици; нивата са пожнѣж.* Сврѣскытѣ: *е, бива, става* зовѣтъ са *сжществителны глаголы*, защото изъавяватъ... що е, какъ бива и какъ става единъ прѣдметъ, а другытѣ глаголы са наричатъ *прилагателны* или *категорически*, защото обнематъ въ тѣхъ си и прилагателнытѣ имена, сирѣчь състояніето или дѣйствието или страданіето на прѣдмета.

23. — За да са изъяви състояніето или дѣйствието или страданіето наложено на нѣкой прѣдметъ сжщо и врѣмето въ което е наложено, употребяваме глаголытѣ съ окончаніе на прилагателнытѣ имена. Таквызи думы са зовѣтъ *причастія*, като що участвовать и отъ глаголъ и отъ прилагателно име: *леги жлыятъ конь; челъ, чела, чело; съдраната ризи.*

24. — За да са опрѣдѣли качеството на глаголытѣ или на сжществителнытѣ имена, или количество изобщо, или мѣсто, врѣме, обстоятелство, или способъ (какъ?), тѣзи признацы само окончаніята и другытѣ измѣненія на глаголытѣ и на имената като не сж достаточны да ги изъавяжѣтъ, тогазъ са употребяватъ при тѣхъ и другы думы, които изричатъ тѣзи разны значанія. Таквызи думы са наричатъ *нарѣчія*: *твърдѣ добъръ человекъ; той много бърже бѣга, скоро пише; дойде тукъ сега; отиде тамъ снощи.*

25. — За да са покаже отношеніето на единъ прѣдметъ къмъ другый, прѣдъ името на едина

прѣдметъ прѣдлагамы от дѣлно дума, знаменующа туй отношеніе, която и за туй са зове *прѣдлогъ*: *вода отъ кладенеца; слугата отишьлъ на нива. Иванъ дойде съ перото въ ржка.* Прѣдлогътъ са прѣдлага още сложно въ началото на глаголытъ за да покаже нѣкаква посока на дѣйствието имъ: *влекъ, привличамъ, завличамъ, отеличамъ, довлечамъ, повличамъ, прѣвлечамъ, въвлечамъ, развлечамъ.*

26. — За да свържемъ една дума съ друга или едно изричаніе съ друго, или напротивъ за да ги раздѣлимъ едно отъ друго, употребяваме нѣкои думы които са зовжтъ *сѣюзы*: *Стоянъ и Никола четжтъ, а ты пишешъ. Ты ли отиде или братъ ти?*

27. — За да изъявимъ нѣкои внезапны и силны чувствованія, побудены отъ силны душевны страсти, като отъ радость, скърбъ, гнѣвъ, отъ ужасъ и проч., тогазъ изговарямы нѣкои краткы звукове или и цѣлы думы прѣдставителны на внезапнытъ ни чувствованія. Таквызи думы са зовжтъ *междуметія*: *о! увы! охъ! ахъ! ту! ей! леле! тешко му! блазѣ ти!*

28. — Отъ горѣреченото за думытъ става явно, че частитѣ на рѣчъта сж 10, именно: *сжществително име, членъ, прилагателно име, мѣстоименіе, глаголъ, причастіе, нарѣчіе, прѣдлогъ, сѣюзъ и междуметіе.*

Е. Измѣненіе на думытъ.

29. — Прѣдметътъ, който са прѣдставя на чув-

ствата ни, и става подлежаще на вътрѣшнѣето и вънкашнѣето слово (Н^о1.) първо бива или единъ или два или повече (то са показва *съ число*); второ той има нѣкакво отношеніе къмъ другъ прѣдметъ (то са означава *съ надежъ*); третѣ той бива или отъ мъжскъ полъ или отъ женскъ, или нито отъ едина нито отъ другъ (различіе *по родъ*); четвърто той дѣйствова, или страда, или са нахожда въ нѣкакво състояніе (тѣзи разлика са зове *залогъ*); и пето той има сега, или е ималъ, или ще има такъвзи или онъкъвзи залогъ (туй са нарича *врѣме*). Думитѣ, които са съпровождаатъ съ тѣзи си свойства подлежатъ подъ нѣкаквы измѣненія, т. е. измѣнватъ са въ състава си и въ окончаніята си и са наричатъ *измѣняеми*. А думитѣ, които опрѣдѣляватъ качества (24), които показватъ отношеніе на единъ прѣдметъ къмъ другъ (25), които свързватъ дума съ дума (26), и които изъясняватъ внезапны чувствовонія (27), тѣ нѣматъ нужда отъ никакво измѣненіе, и са наричатъ *неизмѣняеми*. И тѣи измѣняеми части сж: *сжщствителното име, членътъ, прилагателното име, мѣстоименіето, глаголътъ и причастіето*, а неизмѣняеми сж: *нарѣчіето, прѣдлогътъ, сюзътъ и междуметіето*.

30. — Сичкитѣ измѣняеми части иматъ общи отъ свойствата си *число* и *родъ*; сжщствителното име, членътъ, прилагателното име, мѣстоименіето и причастіето имамъ общо и *надежъ*; мѣстоименіето и глаголътъ иматъ общо и *лице*; гла-

голътъ и причастіето иматъ общы: *залогъ, врѣ-
ме и видъ.*

31. — Споредъ раздѣленіето на думитѣ на 10 части, и словопроизводството са дѣли на 10 главы, отъ които въ сѣка ще са изслѣдова сѣка часть отдѣлно.

ГЛАВА ПЪРВА.

За сжществителното име.

32. — Сжществата или прѣдметытѣ, що са изричатъ съ *сжществителнытѣ имена* (18), биватъ:

1) *одушевени* като: *человѣкъ, овца, дѣте*;

2) *неодушевени* като: *домъ, риза, дърво*;

3) *отвлечени* като: *умъ, душа, радость.*

33. — Сжществителното име или са отдава само на единъ отъ много едновидны прѣдметы, и тогазъ са зове *собственно*: *Иванъ, Рада, Търново, Дунавъ*; или пакъ съ него са нарича сѣкый единъ отъ много едновидны прѣдметы, и тогазъ са зове *нарицателно*: *человѣкъ, градъ, жена, пѣсенъ цѣ-
тѣе, село.*

34. — Наричателно име, което означава много едновидны прѣдмѣты събрани въ едно цѣло, нарича са *събирателно*: *народъ, войска, четъ, стадо, трънакъ, буренакъ.*

35. — Доста отъ нарицателнытѣ имена изричатъ са въ три вида:

1) въ *обыкновенъ видъ*: *мжжъ, славей, жена, дѣте, ножъ, глава, брада, перо*;

2) въ *умалителенъ*; *мжжецъ, славейче, же-*

ница, дѣтенце, ножче или ножченце, главица или главичка, перце, брадица;

3) въ увеличителенъ: мжжага, женище, дѣтище, ножага, главяга или главиндра, перище, брадяга или брадура.

36. — Сжществителныѣ имена разгледвать са въ тритѣ си свойства: родъ, число и падежъ,

37. — Родове сж три: *мжжкый, женскый и срѣдний*. Сѣко сжществително име има единъ отъ тѣзи три рода, който са распознава въ имена на одушевлены прѣдметы по значеніето имъ, а въ имена на неодушевлены прѣдмѣты по окончаніята имъ. И тѣй:

1) *Мжжкый родъ* сж имена на одушевлены прѣдметы отъ мжжкый полъ и на неодушевлены и отвлечены прѣдмѣты имена, които са окончавать на *ъ, ѣ, и нѣкои си на ъ*: баща, юнакъ, волъ, глеть, умъ, орачь, корень, сласей, рой.

2) *Женскый родъ* сж имена на одушевлены прѣдметы отъ женскый полъ и на неодушевлены и отвлечены прѣдметы имена, които са окончавать на *а, я, и нѣкои си на ъ*: майка, княгиня, овца, свиня, вода, слава, земя, светыня, радость.

3) *Срѣденъ родъ* сж имена на одушевлены прѣдметы, въ които не са показва различіе на пола и на неодушевлены и отвлечены прѣдметы имена, които са окончавать на *е, о*: чедо, лѣто, агне, поле, име, сѣме, цѣть.

Забѣл. 1. Отъ мжжкый родъ нѣкои имена на одушевлены прѣдметы, що значать чинъ, званіе или служба

и сродство, употрѣбавать са и въ женскый родъ, нѣкои си и въ срѣденъ, като си промѣняжтъ окончаніето: *князь, княгыня, князче; гостянинъ, гостянка, гостянце; кумецъ, кумица, кумче; сватъ, сватя, сватче; овчаръ, овчарка, овчарче; учитель, учителка*. Тѣй сѣщо и народнытѣ; *Българинъ, Българка, Българче, Гъркъ, Гъркыня, Гърче; Турчинъ, Туркыня, Турче*.

Забѣл. 2. Нѣколко имена на одушевлены прѣдметы употрѣбавать са съ едно окончаніе и за мъжкый и за женскый родъ: *пѣеница, убійца*. Таквызи може да са нарежтъ отъ общий родъ.

38. — Числа сѣ двѣ: а) *единственно*, което показва само единъ прѣдметъ; *столъ, книга, перо*: б) *множественно*, което показва много едноименны прѣдметы: *столове, книги, пера*.

Забѣл. *Двойственно* число, що показва два прѣдмета, изговаря са въ езыка само въ тѣзи имена: *ръцѣ, нозѣ, колѣнѣ, крылѣ, лактѣ, рога, крака*, (остатѣкъ отъ древността).

39. — *Падежи* (29) съ разны окончанія въ езыка ни не останжли, защото древнитѣ падежи излѣзли отъ употрѣбеніе (освѣнь нѣкои архаизмы), и са замѣнили съ прѣдлозы, които притурваны при имената на прѣдметытѣ показватъ разнытѣ имъ отношенія на единъ прѣдметъ къмъ другый. Но за по лесно опрѣдѣленіе на отношеніята полагатъ са петъ падежи: *именителенъ, родителенъ, дателенъ, винителенъ и звателенъ*.

40. — Значеніето на падежитѣ опрѣдѣлява са логически съ въпросытѣ: *кой? на кого? кому? кого?* (кога са говори за лице), и — *що? на що?*

на *що?* *що?* (кога са говори за неличенъ прѣдметъ). Именно :

1) *Именительныятъ падежъ* отговаря на въпроса : *кой?* *що?* — *Кой?* *пише?* — *Ученикъшъ. Що* *реве?* — *Волъ-шъ. Що е шамъ?* — *Перо.*

2) *Родителныяшъ* отговаря на въпроса : *на* *кого?* *или отъ кого?* *на* *що?* *или отъ* *що?* — *На* *кого е шъзи кжша?* — *На Петра. Отъ* *кого имашъ* *туй перо?* — *Отъ Ивана. На* *що* *или отъ* *що е* *този рогъ?* — *На коза* *или отъ коза.*

3) *Дателныяшъ* отговаря на въпроса : *кому?* *или на* *кого?* *на* *що?* — *Кому* *или на* *кого даде* *хлѣбъ?* — *На дѣшето. На* *що* *са надѣвашъ?* — *На* *силаша си.*

4) *Винительныятъ* отговаря на въпроса : *кого?* *що?* — *Кого* *мыжшъ?* — *Петка. Що* *донесохъ?* — *Брашно. Що* *заклахъ?* — *Агне, коза, волъ.*

5) *Съ звателныятъ падежъ* са призоваватъ прѣдметытѣ, къмъ които са отправя рѣчьта : *Стоене! донеси ми дрехата.*

Забѣл. Именительныятъ и звателныятъ пад. са наричатъ *правы*, а другытѣ *косбенны*.

41. — Измѣненіето на сжществителнытѣ имена, и въ двѣтѣ числа, по сичкытѣ падежи, излага са споредъ тритѣ имъ рода въ три разны отдѣла или *склоненія*, за нмена отъ сѣкый родъ по едно *склоненіе*.

ПЪРВО СКЛОНЕНІЕ.

42. — Тукъ са скланятъ отъ мжжкый родъ

сжществителны имена, които иматъ едно или отъ твърдытѣ окончанія: *а, з, о*, или отъ мекытѣ: *ѣ, ѡ, ю*. У тѣхъ, въ множественното число, за съотвѣтствие срѣщо твърдото единствено окончаніе трѣба да стои пакъ твърдо *ы*, или *ове*, а срѣщо мекото пакъ меко *и*, или *ѣе* или *ее*. По тѣзи тѣхна свойщина излагатъ са и примѣры за тѣхъ.

А. съ твърды окончанія.

1. Примѣръ на *а*.

Единст. число.	Множест. число.
И. войвода	войводы
Р. на войвода (1)	на войводы (1)
Д. на войвода	на войводы
В. войвода	войводы
З. войводо	войводы.

Тѣй са скланятъ: *слуга, паша, убійца, пѣнница* и други. Баща и вуйка иматъ зват. един. *шейко* или *тате*, *вуйко* или *вуйчо*; *владыка* има множ. ч. *владыцы*.

2. Примѣръ на *з*.

Въ множ. ч. на *ы* безъ никаква прѣмѣна въ кореня.

Единст. число.	Множест. число.
И. соколъ	соколы
Р. на соколъ	на соколы
Д. на соколъ	на соколы
В. соколъ	соколы
З. соколо	соколы.

(1) Родителныятъ падежъ са изрича и съ прѣдлога отъ, който за мѣстно списыванье не са полага въ склоненіята, а въ упражненіята трѣба да са изговаря отъ ученицытѣ.

Тѣй и гарванъ, бурянъ, поставъ, погребъ, народъ, прѣдѣлъ, зѣбъ, мѣсецъ, поясъ, островъ прѣстолъ и другы. Мѣжъ има множ. ч. мѣжы и мѣжѣ по мекото окончаніе.

Забѣл. Въ другытѣ примѣры, що слѣдоватъ, излагатъ са падежи само за различнытѣ окончанія, а другытѣ за мѣстно списываніе са изоставятъ, като що могатъ ученицытѣ да изричатъ и тѣхъ лесно наслѣдъ горнитѣ два примѣра.

3. примѣръ на з.

Въ множ. ч. на *ы*, прѣдъ което кореннытѣ небны: *г, к, х* измѣнுவатъ са въ *з, ц. с* (10), а въ единств. зват. пад. прѣдъ окончаніето *е* измѣнுவатъ са въ *ж, ч, ш*.

Единственно число.

И.	зalogъ	вѣлкѣ	влахъ
З.	зaлого,-же	вѣлко,-че	влаго,-ше

Множественно число.

И.	залозы.	вѣлцы.	власы.
----	---------	--------	--------

Като залогъ са скланятъ: бѣлѣгъ, прѣдлогъ, и другы. Като вѣлкѣ—пророкъ, порокъ, ученикъ, духовникъ, берникъ, мѣрникъ, зѣльникъ, кошиникъ, конникъ, ячмыкъ, просякъ, Гѣркъ, и другы. Ракъ има множ. ч. раки и рацы; лѣшникъ лѣшники и лѣшницы.

Като влахъ — сирмахъ, женихъ, орѣхъ, тѣрбухъ, кожухъ и другы; но тѣ повечето иматъ множ. ч. на *ы*: женихы, орѣхы, тѣрбухы, кожухы.

4. примѣръ на инъ.

Въ множ. ч. на *е*, прѣдъ което са исхвърля слогътъ *инъ*.

Единст. число.

Множест. число.

И. селянинъ

селяне

З. селянино

селяне.

Тѣй и—гражданинъ, болѣринъ, Българинъ, Римлянинъ, Сърбинъ, Циганинъ и друг. Турчинъ има множ. ч. Турцы.

5. ПРИМѢРЪ НА *з*, ВЪ МНОЖ. Ч. НА *ове*.

Единственно число.

И. волъ прагъ лжкъ духъ

З. воло праго,-же лжо,-че духо,-ше

Множественно число.

И. волове. прагове. лжкове. духове.

По волъ са скланятъ: *штолъ, дворъ, градъ, родъ, ле дъ дымъ, плетъ, листъ* и други.

По прагъ—*Богъ, глогъ, снѣгъ, брѣгъ, бѣгъ* и други.

По лжкъ—*вѣкъ, некъ, лѣкъ* и други.

По духъ—*слухъ, мзхъ, грахъ, мѣхъ, смѣхъ, блѣхъ, грѣхъ* и други.

6. ПРИМѢРЪ НА *з* СЪ ВМѢТНЖТА ГЛАСНА ВЪ КОРЕНЯ СИ.

Тѣ исхвърлятъ вмѣтнжтата *е* или *ѝ* или *ѣ* въ зват. един. пад. прѣдъ окончаніето *е*, и въ множ. число.

Единственно число.

И. кумецъ орелъ одъръ

З. кумецо,-мче [орело,-рле одъро,-дре

Множественно число.

И. кумцы. орлы. одрове.

По кумецъ са скланятъ: *шѣрговецъ, старецъ, светецъ, конецъ, молецъ, скурецъ* и умалителнытъ: *хлѣбецъ, градецъ, штолецъ, конецъ, волецъ*, множ. ч. *волоуцы*, и други. Братецъ има зват. един. пад. *братко*; злодѣецъ, и

заецъ имать зват. един. пад. злодѣйцо, -йче, зайцо, а множ. ч. злодѣйцы, зайцы.

По орелъ—пѣтель, сверѣдель, овенъ, купенъ, рѣженъ ус тенъ и другы.

По одѣръ—вѣтѣръ и другы; момъкъ има зват. ед. пад. момко и момко, а множ. ч. момцы; лѣвъ и пѣсъ имать зват. един. пад. лѣве, пѣсе и пѣсо, а множ. ч. лѣвы и лѣвое, пѣсы и пѣсове.

Б. съ меки окончанія.

1. примѣръ на ъ.

Единственно число.

И.	житель	царь
З.	жителю	царю

Множественно число.

И.	жители.	царье, цареве.
----	---------	----------------

По житель са скланятъ: учитель, спаситель, о-рачь, копачъ, овчарь, рыбарь, деверь, надежь, грабежь, гре-бень, прыстень, степенъ, лепень, възлесь, и другы.

По царь—врачь, бичь, ежь, пѣнь, рѣзень, глѣзень, о-гънь, конъ множ. ч. конье и другы. Князь има зват. ед. пад. княже.

2. примѣръ на й.

Единственно число.

И.	славей	край
З.	славее	крае

Множественно число.

И.	славей.	краеве.
----	---------	---------

По славей са скланятъ: ратай, случай, гвоздей, ерѣздей, прищей, рѣпней, улей, порой и другы.

По край—рай, змѣй, рой, гной, брой, бой и другы.

В. Собственны имена на лица.

1. примѣръ.

Единст. число.	Множест. число.
И. Драганъ	Драгановцы
Р. на Драгана	на Драгановцы
Д. на Драгана,-ну	на Драгановцы
В. Драгана	Драгановцы
З. Драгане	Драгановцы.

Тѣй и *Иванъ, Стоянъ, Първанъ, Проданъ, Миланъ,* и други, а *Петъръ, Димитъръ* исквърлятъ вметнѣтата з.

Сѣщо са скланятъ: и отъ притежателнытѣ прилагателны имена (48. 2.), които означаватъ *прѣзъиме*; *Поповъ, Гроздановъ, Петковъ*, още и *Петровиць, Золотовиць*, и др. так.

2. Примѣръ.

Единств. число.	Множест. число.
И. Радой	Радоювцы
Р. на Радоя	на Радоювцы
Д. на Радоя,-ою	на Радоювцы
В. Радоя	Радоювцы
З. Радое	Радоювцы.

Тѣй и *Благой, Матѣй, Георгій* и други.

3. Примѣръ.

Единст. число.	Множест. число.
И. Петко	Петковцы
Р. на Петка	на Петковцы
Д. на Петка,-ку	на Петковцы
В. Петка	Петковцы
З. Петко	Петковцы.

Тѣй и *Райко, Стайко, Нейко, Марко, Вичо, Минчо* и други. Още и нѣкои нарицателны имена употрѣ-

бѣемы съ окончаніе о: овчарко, босилко, орачко, рѣ-
пейко и другы

4. примѣръ.

Единст. число.	Множест. число.
И. Пею	Пеювцы
Р. на Пея	на Пеювцы
Д. на Пея	на Пеювцы
В. Пея	Пеювцы
З. Пее	Пеювцы.

Тѣй и Баю, Бою, Стою, Недю, Радню, Златю,
Тошю, Митю, Матю и другы. Още нѣкои нарицател-
ны имена употрѣбѣемы съ окончаніе ю: петлю, скжн-
лю, ревлю, шюдрю, дриплю и другы. Тоже и батю,
татю.

Забѣл. 1. Множественното число на собственныѣ
имена означава или много лица называемы съ сѣщото
име, или много лица сходны между си по нѣкое прѣ-
имущество: *Въ наше село има много Ивановцы, а Пет-
ковцы твърдѣ малко. Между забѣлѣжителныѣ въ И-
сторіята полководцы малцина Ханнибаловцы са ви-
ждатъ. Тоестъ като Ханнибала.*

Забѣл. 2. Собственныѣ имена на градове и се-
ла едни иматъ само един. ч., а другы само множе-
ственно: Цариградъ, Търново, Елена, Аѣины, Тетювены.

ВТОРО СКЛОНЕНІЕ.

43. — Тукъ са скланятъ отъ женскый родъ
сѣществителны имена, които иматъ или твърдо
окончаніе а, или меко я, или ъ. Срѣщо твърдо-
то а въ множ. ч. стои ъ, а срѣщо мѣкыѣ я, ъ
стои и.

1. ПРИМѢРЪ НА а.

Единственно число.

И.	гора	риза
Р.	на гора	на риза
Д.	на гора	на риза
В.	гора	риза
З.	горо	ризо

Множественно число.

И.	горы	ризы
Р.	на горы	на ризы
Д.	на горы	на ризы
В.	горы	ризы
З.	горы.	ризы.

По *гора* са скланятъ: *вода, звѣзда, глава, жена, роса, снага, рѣка, снѣха, троха, муха, овца, душа* и другы.

По *риза* — *вила, нива, книга, мѣха, прилика, ружа, кѣща, чаша, плоча, мышца* и другы. *Мома* има зват. един. пад. *моме* и *момне*.

2. ПРИМѢРЪ НА я.

3. ПРИМѢРЪ НА ъ.

Единственно число.

И.	диня	хытрость
З.	дыне	хытросте

Множественно число.

И.	дини.	хытрости.
----	-------	-----------

По *дыня* са скланятъ: *пустыня, милостыня, Гъркыня, княгыня, богыня, дуля, каделя, воля, земля, свиня* и другы. И *шуря* множ. ч. *шури*, ако и да е мѣжкый родъ.

По *хытрость* — *радость, милость, слабость, кость, проповѣдь, ношь, пещь, власть, крѣвь, пѣлъ* и другы.

Собственны имена.

1. примѣръ.

2. примѣръ.

Единственно число.

И.	Неда	Марія
Р.	на Неда	на Марія
Д.	на Неда, Неди	на Марія
В.	Неда	Марія
З.	Недо	Маріе

Множественно число.

И.	Недины.	Маріины.
----	---------	----------

По 1-ыя примѣръ са скланятъ: *Стана, Пена, Елена, Рада, Герга, Мома, Кера, Велика, Анна, стрина, вуйна*, и други. Тѣй и *Райка, Стойка, Пѣйка*, които въ зват. един. пад. иматъ *е*: *Райке, Стойке, Пейке*. По 2-рыя — *Недѣля, леля* и други.

ТРЕТЬЕ СКЛОНЕНІЕ.

44 — Тукъ са скланятъ отъ срѣдень родъ сжщствителны имена, които иматъ окончаніе *е* или *о*; тѣ въ множ. ч. иматъ *а* или *ета* или *бя* или *ена* и рѣдко *еса*.

1. прим.

2. прим.

3. прим.

4. прим.

Единственно число.

И. В. З.	лице	поле	лозѣе, (іе)	име
Р.	на лице	на поле	на лозѣе	на име
Д.	на лице	на поле	на лозѣе	на име

Множественно число.

И. В. З.	лица	полета	лозѣя, (ія)	имена
Р.	на лица	на полета	на лозѣя	на имена
Д.	на лица.	на полета.	на лозѣя.	на имена.

които въ склоненіето си иматъ нѣкоя неправил-
ность по число или по окончаніе. Таквызи сж ;

1) Нѣкои имена въ употребленіе само въ един. ч.: *животъ, нѣсѣжъ, пепель, варъ, бобъ, лой, лукъ*, и друг. нѣк. (отъ 1-то склон.); *леща, любоеъ, соль*, (отъ 2-то склон.); *здравѣ* (отъ 3-то склон.). Нѣкои си употребяе-
мы само въ един. ч. съ окончаніе *акъ*, а иматъ значе-
ніе събирателно: *орѣшакъ, габракъ, буренакъ, черничакъ, трьнакъ* и др.

2) Имена употребляемы само въ множ. ч.: *мошцы, плещы, гашы, клещы, ножницы, нѣщовы, трицы, заговѣ-
зны, третины, деветины, сажды, захлупцы* (по 2-то склон.); *уста, хора, врата, кола, обуца* (по 3-то склон.).

Нѣкои отъ 1-то склон. въ множ. ч. освѣнь съ о-
быкновеннытъ си окончанія: *ы, ове, и. ъе, еве*, въ упо-
требленіе сж и съ окончаніе *ища* (по 3-то склон.): *плетъ
плетища, рѣтъ рѣтища, брѣгъ брѣжища, градъ градища;
пжтъ има само пжтища, вжгленъ вжглени и вжглеща,
край краища, гной гноеве и гноища* и друг.

4) Нѣкои отъ 2-то склон. въ множ. ч. освѣнь съ
обыкновенното си окончаніе *ы* въ употребленіе сж и съ
окончаніето *ья* (по 3-то склон.); *нива—вы и нивья, кж-
ща кжища, книга книжья* и друг. Тѣй и *овца овцы* и
овце, свиня свини и *свинѣ* съ окончаніето *ѣе*.

5) *Камъкъ и камыкъ, ремъкъ и ремыкъ, пламъкъ и
пламыкъ*, въ множ. ч. *камъцы и камъни-нѣе, ремъцы и
ремъни-нѣе, пламъцы и пламъни-нѣе. Братъ въ множ. ч.,
братѣя* (по 3-то склон.).

Падежны арханизмы.

46. — *Падежны арханизмы* отъ старобългар-
скыя езыкъ опазены въ езыка ни до сега въ ста-
ры пѣсни и въ нѣкои изричанія сж :

1) Родителенъ падежъ: *изъ Будима града, засби-*

ралъ отъ мокра пжна; излѣзе изъ кжици; нарѣчія та: снощи, довечера, удома; сржкы, отржкы; три вола, петъ хлѣба, осемъ стотинъ (родит. множ. стъ стотина) и другы нѣкои.

2) Дателенъ: Моли са Богу; Мама Стояну думаше; Стоянъ мамѣ си думаше; Пешко Ради прѣстенъ даде и другы нѣкои.

3) Творителенъ: редомъ, даромъ, тихомъ, мълкомъ, денемъ, нощемъ или ноицѣя и другы нѣкои. Тѣ са употребяватъ сега за нарѣчія.

Употрѣбяемытѣ архаизмы въ прилагателнытѣ имена и въ мѣстоименіята забѣлѣжватъ са сѣкый на мѣстото му.

ГЛАВА ВТОРА.

За члена.

47. — Членъ (19) въ един. ч. за мжж. р. е—а (слѣна съ окончаніето на името) или шъ, за женскыя родъ та, за срѣднія — то; въ множ. ч. за мжж. и жен. родъ е тѣ, за срѣднія — та: Хлѣбътъ или хлѣба е сухъ; нарѣзахъ хлѣба; водата е бысира; перото е меко; воловетѣ пасжтъ; птичкытѣ циркатъ; дѣцата игражтъ.

Забѣл. За мжжкыя родъ въ един. ч. ный нмамы въ употребленіе членъ двѣ формы: а или тѣ, които произхождатъ отъ едно и туй начало. Първата форма а води началото си отъ най старото третьелично мѣстоименіе и, което са употребявало въ старобългарскыя езикъ за членъ въ края на прилагателнытѣ имена (вижъ старобълг. Грам. § 125. Забѣл.). Туй мѣстоименіе въ винит. ед. пад. съдружаемо съ прѣдлогъ става и=а нанъ. Слѣдователно тжпыятъ звукъ на а, който звучи въ езика ни слѣдъ имена отъ мжж. р. въ опрѣдѣлено

значение не е друго освѣнь тѣзи буква **ѣ**. Но тя въ края на думитѣ сега като не са произнося, замѣстя са съ буквата **а**. Втората форма *тѣ* води началото си отъ старото опредѣлително мѣстоименіе **тѣ**, което въ древността още занело мѣстото на третеличного мѣстоименіе **и**, както и сега са употрѣбява въ езика ни *той, тя, що*. И тѣй първата форма има началото си отъ найстарото третелично мѣстоименіе **и**, а втората — отъ неговъ намѣстникъ — **тѣ**.

Разликата въ употрѣбеніето на тѣзи двѣ форми е, че първата сама употрѣбяема достатъчно изрича членната идея, а втората безъ първата употрѣбяема, защото въ нѣкой случай докарва доста затрудненіе въ произношеніето, по необходимостъ тя дава мѣсто прѣдъ себе си и на първата. Слѣдователно въ дѣрнія случай са употрѣбаватъ два члена, напр: *Славей-а* (слѣно) *славѣя нѣ*, и — *славейтѣ* (а и двѣтѣ форми) *славѣятѣ нѣ*. Въ таквъзъ положеніе на развитіето си като е нашата писменность, въ употрѣбеніето на тѣзи двѣ форми азъ прѣдпочетохъ да държѣ срѣднія пѣть, що го слѣдватъ доста отъ нашитѣ учены. Тоестъ — въ имен. един. пад. колкото за съотвѣтствие на жен. р. *та* и срѣд. *то* употрѣбихъ втората форма *тѣ*, която, въ трудния за произношеніето случай, придружава са и отъ първата форма **а**, че става *лтѣ*, а въ сичкитѣ косвенны падежи употрѣбихъ само първата форма **ѣ**, напр: *Волѣтъ си искърни рога. Славѣнтѣ искерѣнѣ изъ кафеза*. А коя отъ тѣзи двѣ форми е по свойственна на езика ни за да са употрѣби изобщо въ нашата писменность, туй зависи отъ общото споразумѣніе на нашитѣ учены, като са земне въ вниманіе и гладкостта на произношеніето, и по правото кое е, два ли члена да са пишѣтъ или само единъ.

Имена съдружены съ членъ.

Единст. число.

Множест. число..

Мжжкый родъ.

И.	поясътъ или пояса	поясытѣ
Р.	на пояса	на поясытѣ
Д.	на пояса	на поясытѣ
В.	пояса	поясытѣ
З.	поясо	поясы.

Женскый родъ.

И. В.	главата	главытѣ
Р.	на главата	на главытѣ
Д.	на главата	на главытѣ
З.	главо	главы.

Срѣдній родъ.

И. В.	лицето	лицата
Р.	на лицето	на лицата
Д.	на лицето	на лицата
З.	лице	лица.

ЗАБѢЛѢЖКИ :

1) Звателныятъ падежь и въ двѣтъ числа не пріема членъ.

2) Собственнытѣ имена, като извѣстны и упознаты употребяватъ-са безъ членъ : *Иванъ, Неда, Европа, България, Търново, Стара планина.*

3) Въ нѣкои имена членътъ са употребява не по смысла на рода имъ но по окончаніето имъ : *войводата, мжжъето, колето, пжтищата, нивъята.*

4) Имена отъ мжж. родъ въ множ. ч. съ окончаніе *ъе*, които означаватъ личны прѣдметы употребяватъ са съ членъ *тѣ* или *то* : *царьетѣ* и *царьето мжжъетѣ* и *мжжъето* ; които означаватъ одушевени не личны прѣдметы пріематъ само *тѣ* : *коньетѣ, сениьетѣ,*

а които означаватъ неодушевени прѣдметы пріематъ само то : *клонѣто, камънешо.*

ГЛАВА ТРЕТЯ.

За прилагателното име.

48. — Прилагателното име (20) бѣва :

1) *Качественно*, което означава *качество* на прѣдметъ : *силенъ вѣтръ, бѣла книга, меко перо.*

2) *Притежателно*, което показва *принадлежностъ* на прѣдметъ къмъ другъ или родъ, отъ който произхожда прѣдметътъ : *Петровъ конъ, Иванова риза, Радино дѣте; козий рогъ, слонова кость, леяно сѣме.*

3) *Относително*, което показва *зависимостъ* на прѣдметъ отъ другъ : *человѣческій гласъ, селска работа, людско говедо.*

4) *Обстоятелствено*, което показва нѣкое случайно обстоятелство на прѣдметъ : *днешенъ хлѣбъ, вчерашня буря, тукашнѣ жито.*

5) *Числително*, което показва нѣкакво изброяванье на прѣдметы : *единъ, два, три . . . първий, вторый . . . двойный, тройный . . . и проч.*

Забѣл. При туй раздѣленіе са прилага и *причастіето* като дѣйствиено *прилагателно* : защото и неговото измѣненіе по родъ, число и падежъ тукъ са отнеся : *паднжлъ, паднжла, паднжло; роденъ, родена, родено.*

49. — Прилагателнытъ имена са разгледватъ по свойствата си : *родъ, число, и падежъ* ; само качественнытъ иматъ и *степенъ на сравненіето.*

50. — Сѣко Прилагателно има тритѣ рода и

въ двѣтъ числа, и са съгласува съ съществителното, при което е приложено, по родъ, число и падежъ

51. — Прилагателнытъ имена въ един. ч. са прѣдставятъ съ едно отъ тѣзи двѣ окончанія: *ъ* или *ь* за мжж. родъ, *а* или *я* за женскыя, *о* или *е* за срѣднія; *правъ, синь*; *права, синя*; *право, синье*. Първытъ окончанія сж *твърды*, а другытъ *мекы*. Въ множ. ч. срѣщо твърдытъ: *ъ, а, о* стои твърда *ы*, а срѣщо мекытъ: *ь, я, е* стои мекка *и*: *правы, сини*.

Забѣл. Тѣзи окончанія: *ъ, а, о* и *ь, е, я*, наричатъ са *усѣчены*, защото въ старобългарскыя езыхъ прилагателнытъ са употрѣбаватъ и съ *пълны* окончанія, които са образували съ притурката на третъеличното мѣстоименіе *и, ѿ, ѿ*, при усѣченытъ окончанія; *правыи, правѿи, правое*: *синии, синѿи, синее*, (употрѣбяемы съ значеніе на членъ. (Старобѣлг. Грам. § 30 забѣл. 1). Но отъ пълнытъ окончанія останжли сега въ употрѣбеніе въ нѣкои изричанія като архаизмы само тѣзи: 1) *ый, и йй* за мжж. р. въ имен. и зват. пад. *ветый, новый завѣтъ, днешній урокъ, царю честитый! отче светый! любезный сыне!* 2) *ѿ, ѿ* за жен. р. само въ зват. пад. *сестро милая! главо дебелая! драгая майко! Вышняя сила!* А сичкытъ другы пълны окончанія и въ двѣтъ числа и въ тритъ рода замѣнены сж сега съ членовѣтъ. Сжщо и употрѣбяемото въ им. пад. окончаніе *ый, йй* замѣнува са съ членъ, като що има членно значеніе: *ветыѿтъ и новыѿмъ завѣтъ, днешнѿтъ урокъ, вмѣсто ветый и новый, днешній*. Туй е плеоназмъ, излишнѣе повтореніе на двѣтъ членны формы: *а, тѣ* (Старобѣлг. Грамм. § 125. Забѣл.).

Забѣл. Относителнытъ прилагателны на *скый* или *кый*

и родовытѣ притежатели на *ій* въ един. ч. отъ мжж. р. въ употребленіе сж само съ пълно окончаніе: *селскій* *человѣкъ*, *мжжскій* *родъ*, *мечешскій* *ревъ*, *Божій* *сынъ*, *овчій*, *козій* *рогъ*.

52. — Отъ усѣченытѣ на *з* или *ь* прилагателны, които въ прѣдпослѣднія си слогъ за по лесно произношеніе приематъ вмѣстѣ на *з* или *ь* или *е*, тѣ исхвърлятъ тѣзи буква въ жен. и срѣд. родъ, сжщо и въ множ. ч. и на третѣ рода, и още при употребяванье то имъ съ пълно окончаніе или съ членъ въ мжж. родъ въ един. ч.: *мждъръ*, *мждра*, *мждро*, *мждры*, *мждрый*, *мждрыятъ*; *тежъкъ*, *тежка*, *тежко*, *тежки*, *тежскій*, *тежскыятъ*; *силенъ*, *силна*, *силно*, *силны*, *силеный*, *силеныятъ*; *днешень*, *днешня*, *днешнее*, *днешни*, *днешний*, *днешніятъ*. — *Достоевъ* и *таевъ* съкратяватъ *е* въ *й*: *достоевъ*, *достойна*, *достойно*, *достойны*, *достойный*; *таевъ*, *тайна*, *тайно*, *тайны*, *тайныятъ*.

Забѣл. Качественнытѣ прилагателны са употребяватъ и въ умалителенъ видъ съ окончаніе *ичъкъ*, *ичка*, *ичко*: *бѣличъкъ*, *бѣличка*, *бѣличко*.

53. — Едно и туй качество може да принадлежи на нѣколко прѣдметы не въ еднаква мѣра. На каква степень са намѣрва качеството у сѣкый отъ прѣдметытѣ, туй са изрича чрѣзь *сравненіе*. *Степени* за *сравненіе* на качественнытѣ прилагателны сж три:

1) *Положителна*, която само съ обыкновенното окончаніе на качественното прилагателно изрича качеството самостоятелно колкото си е на

прѣдмета безъ сравненіе къмъ друго: *бѣлъ варъ, лекъ товаръ, уменъ чловѣкъ.*

2) *Сравнителна*, която съ притурката на частицата *по* прѣдъ качественното прилагателно прѣдставя качеството въ по голѣма мѣра у единъ прѣдметъ нежели у другый: *Снѣгътъ е по бѣлъ отъ вара. Иванъ е по уменъ отъ Никола.*

3) *Прѣвъсходителна*, която съ притурката на частицата *най* прѣдъ качественното прилагателно прѣдставя качеството въ най голѣма мѣра у единъ прѣдметъ нежели у сичкы тѣ други: *Никола е най прилѣжателенъ отъ сичкытѣ ученицы. Златото е най тежко отъ сичкытѣ металлы.*

Забѣл. Качественно прилагателно отъ положителна степенъ, сложено съ прѣдлогъ *прѣ* или съ прилагателно *все*, добыва прѣвъсходителна степенъ самостоятелна: *прѣдобъръ, всесиленъ.*

СКЛОНЕНІЕ

на прилагателны тѣ имена.

54. — Тукъ са полагать два примѣра съдружены съ съществителны имена: първыятъ за прилагателны съ твърдо окончаніе *ъ, а, о*, вторыятъ за прилагателны съ меко окончаніе *ь, я, е*.

1. Примѣръ, *а*) безъ членъ.

Мжжкый родъ.

Единст. число.		Множест. число.	
И.	новъ поясъ		новы поясы
Р.	на новъ поясъ		на новы поясы
Д.	на новъ поясъ		на новы поясы
В.	новъ поясъ		новы поясы
З.	новъ поясѡ		новы поясы.

Женскій родъ.

Единст. число.	Множест. число.
И. нова риза	новы ризы
Р. на нова риза	на новы ризы
Д. на нова риза	на новы ризы
В. нова риза	новы ризы
З. нова ризо	новы ризы.

Срѣдній родъ.

Единст. число.	Множест. число.
И. ново село	новы села
Р. на ново село	на новы села
Д. на ново село	на новы села
В. ново село	новы села
З. ново село	новы села.

б) Съдруженъ съ членъ.

Мужскій родъ.

Единст. число.	Множ. число.
И. новыятъ поясъ	новытѣ поясы
Р. на новыя поясъ	на новытѣ поясы
Д. на новыя поясъ	на новытѣ поясы
В. новыя поясъ	новытѣ поясы
З. новый поясъ	новы поясы.

Женскій родъ.

Единст. число	Множест. число.
И. новата риза	новытѣ ризы
Р. на новата риза	на новытѣ ризы
Д. на новата риза	на новытѣ ризы
В. новата риза	новытѣ ризы
З. нова ризо	новы ризы.

Срѣдній родъ.

Единст. число.	Множест. число.
И. новото село	новытѣ села
Р. на новото село	на новытѣ села
Д. на новото село	на новытѣ села
В. новото село	новытѣ села
З. ново село	новы села.

Тѣмъ са скланяють: *правъ, здравъ, младъ, зълъ, зла, зло, драгъ, богатъ, бѣлъ, сладкъ, миренъ* и другы.

2. Примѣръ. а) безъ членъ.

Мужской родъ.

Единст. число	Множест. число.
И. синь месаль	сини месали
Р. на синь месаль	на сини месали
Д. на синь месаль	на сини месали
В. синь месаль	сини месали
З. синь месале	сини месали.

Женский родъ.

Единст. число	Множест. число.
И. синя книга	сини книги
Р. на синя книга	на сини книги
Д. на синя книга	на сини книги
В. синя книга	сини книги
З. синя книго	сини книги.

Срѣдній родъ.

Единст. число.	Множ. число.
И. синье цвѣтье	сини цвѣтья
Р. на синье цвѣтье	на сини цвѣтья
Д. на синье цвѣтье	на сини цвѣтья
В. синье цвѣтье	сини цвѣтья
З. синье цвѣтье	сини цвѣтья.

б) Съдруженъ съ членъ.

Мажскій родъ.

Единст. число.	Множ. число.
И. синіятъ месаль	синитѣ месали
Р. на синія месаль	на синитѣ месали
Д. на синія месаль	на синитѣ месали
В. синія месаль	синитѣ месали
З. синій месале	сини месали.

Женскій родъ.

Единст. число.	Множ. число.
И. синята книга	синитѣ книги
Р. на синята книга	на синитѣ книги
Д. на синята книга	на синитѣ книги
В. синята книга	синитѣ книги
З. синя книго	сини книги.

Срѣдній родъ.

Единст. число.	Множ. число.
И. синьето цвѣтье	синитѣ цвѣтья
Р. на синьето цвѣтье	на синитѣ цвѣтья
Д. на синьето цвѣтье	на синитѣ цвѣтья
В. синьето цвѣтье	синитѣ цвѣтья
З. синье цвѣтье	сини цвѣтья.

Тѣй са скланятъ: *древній, днешній, должій, горній, овчій, козій, мечій, Божій* и други.

Забѣл. 1. Въ срѣдній родъ въ множ. ч. и въ двата примѣра членътъ *тъ* са употрѣбява не по смысла на рода, но по окончаніето на прилагателното име, макаръ и да са говори: *селата сж новы и цвѣтьята сж сини*.

Забѣл. 2 Собственнытѣ имена на лица, съдружены съ прилагателны имена, употрѣбяватъ са въ косвеннытѣ падежи съ старытѣ окончанія: И. *Светый Иванъ*. Р. *на Светого Ивана*. Д. *на Светого Ивана* или *Светому Ивану*. В. *Светого Ивана*. З. *Светый Иване*. Обыкновенно

още са изговаря въ езика: *Покани дъртыго дяда. Бихъ
ниенко Пшка* (Еин. п.). *Поклони са зѣму като све-*
тому (Дат. п.).

Забѣл. 3. Прилагателныѣ *малко* и *много* употрѣ-
баватъ са при сѣществителны имена и въ двѣтѣ числа
отъ сѣкый родъ: *малко, много хлѣбъ, вода, ястѣе; малко,*
много камъне, ябълъы, пера.

55. — Числителныѣ имена бывать :

1). *Количественны*, които точно опрѣдѣлятъ
сѣ число за колко прѣдметы са говори : *единъ,*
два, три, петъ, десетъ и проч.

2). *Редовны*, които показватъ редъ на на-
редены прѣдметы : *първый, второй, третій* и
проч.

3). *Умножителны*, които изричатъ умноже-
ніе на прѣдметъ : *двоенъ, троенъ, четворенъ,* и
проч.

4). *Дробны*, които показватъ опрѣдѣлена
нѣкоя часть отъ цѣло: *половина, третина* и проч.

5). *Отвлечены* : *единица, десетица, стотица.*

56. — Количественны числителны сѣ :

1. единъ, а, о	12. дванайсетъ
2. два, двѣ	19. деветнайсетъ
3. три	20. двайсетъ
4. четыре	30. трійсетъ
5. петъ	40. четыресетъ
6. шесть	50. пендесетъ
7. седемъ	60. шейсетъ
8. осемъ	70. седемдесетъ
9. деветъ	80. осемдесетъ
10. десетъ	90. девендесетъ
11. еденайсетъ	100. сто

200.	двѣстѣ	800.	осемь сотинѣ
300.	триста	900.	деветь сотинѣ
400.	четыре сотинѣ	1,000.	хиляда, тысеца
500.	петъ сотинѣ	10,000.	десеть хиляды
600.	шестъ сотинѣ	100,000.	сто хиляды
700.	седемь сотинѣ	1,000,000.	миліонѣ.

Тѣ са сканятъ тѣй :

1. *Единѣ, една, едно, съ членѣ — единѣтъ, едната, едното, еднытъ* скланятъ са по 1-выя прим. *новѣ, нова, ново, на* прилагателнытъ имена. То нѣкога са употрѣбѣва вмѣсто неопрѣдѣленѣ членѣ, и, ако са отнася на лице, въ косвеннытъ падежи пріема старытъ окончанія: *го, му*: на *едного, одному, одного*. Нѣкога стои срѣщо мѣстоименіето *другый*: *Единѣ плаче, другой са смѣе*. Въ този случай *единѣ* и *другый* въ косвеннытъ падежи въ един. ч. пріиматъ членѣ *то*: *едногого, другогого*, на лице като са отнасятъ въ опрѣдѣленѣ смыслѣ. — *Едны* множ. ч. нѣкога има значеніе на думата *ивѣтъ*: *едны волове, едны ботушы*.

2. *Два, двама* (за лица) мжж. родѣ; *двѣ* жен. и срѣд. р. скланя са безъ членѣ: *И. два, двата, двѣ*. *Р. на два, на двама, на двѣ*. *Д. на два, на двама, на двѣ*. *В. два, двама, двѣ*.

А членѣ пріема за мжж. р. *та*, за жен. и срѣдн. р. *тѣ*: *двата, двамата, двѣтъ*.

И. В. двата,	двамата	двѣтъ
Р. на двата,	на двамата	на двѣтъ
Д. на двата,	на двамата	на двѣтъ
З. два,	двама	двѣ.

3. Три за тритѣ рода, трима за лица отъ мжж. родъ. И. В. З. *три, трима*. Р. *на три, на трима*. Д. *на три, на трима*. Съ членъ: И. В. *тритѣ, шримаша*. Р. *на тритѣ, на тримаша*. Д. *на тритѣ, на шримата*. З. *три, трима*.

4. Като *три, трима* са скланя и *четыре четърма* (за лица), но *четыре* приема членъ *тѣ* и *тѣхъ*.

Забѣл. Единъ, два, двама, *три, трима, чешыре* и редовното *първый* употрѣбаватъ са и въ умалителенъ видъ: *едничкъ, едничка, едничко, дваца, двѣчки, тримца, трички, четъркы, първичкъ, първичка, първичко*.

5. *Петъ, шесть, седемъ, осемъ, деветъ* а за лица *петима, шестима, седмина, осмина, деветима, десетима* приематъ членъ първытѣ — *тѣ* и *тѣхъ* (старъ родит. пад.) а дирни тѣ — *та*: *петътѣ, шестътѣ* и *петътѣхъ, шестътѣхъ, петимата, шестимата* и пр. Другытѣ количественны до *сто* употрѣбаватъ са и тѣ и съ членъ *тѣ* или *тѣхъ*, и безъ членъ. — *Двоица, троица, четворица* въ употрѣбеніе сж за лица съ членъ *та*.

6. *Сто* приема членъ *тѣ* или *тѣхъ*; *двѣстѣ, двѣстѣта*; *триста, тристата*; а *четыре стотинъ* (старъ родит. пад.), *петъ стотинъ* . . . *деветъ стотинъ* приематъ членъ *тѣ* или *тѣхъ* слѣдъ първата дума: *петътѣ* или *петътѣхъ стотинъ*.

7. *Тыщица* или *хиляда* са скланя по 2-то склон. на съществителнытѣ имена по примѣра на *а*. *Тѣй* и *миліонъ* по 1-то склон. на *з*.

57. — Редовнытѣ: *първый, вторый, четвъртый, петый* . . . и умножителнытѣ: *двоенъ, троенъ, че-*

творенъ, нетократенъ скланятъ са по 1-ия прим. новъ на прилагателны тѣ имена, а *третій* по 2-ия прим. *синій*.

58. — Дробны тѣ: *половина, третина, четвъртина* и отвлеченытѣ: *единица, десетница, стотница* скланятъ са по 2-то склон. на сжществителны тѣ имена по примѣра на *а*.

Забѣл. Неопредѣлительнытѣ количественны: *малцина, мнозина, нѣколко* употребяватъ са при сжществителны имена въ множ. ч. що означаватъ лица: *малцина рыба̀ри, мнозина ора̀чи, нѣколко овча̀ри*.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

За мѣстоименіето.

59. — Мѣстоименіята (21) по значеніето си биватъ: 1) *личны*, 2) *възвратно*, 3) *притежатели*, 4) *указателны*, 5) *въпросителны*, 6) *относительны*, 7) *опредѣлительны*, 8) *неопредѣлительны*.

60. — Лица показваны съ личнытѣ мѣстоименія сж три: *първо, второ и третье*. Първото *азъ, ный* вынжгы въ разговора говори; второто *ты, вый*, е — комуто са говори, а третѣто *шой, тя, то, е* — за коѣто са говори и го нѣма въ разговора.

Склоненіе на личнытѣ мѣстоименія.

За тритѣ рода.

Първо лице.

Второ лице.

Единственно число.

И.	азъ	ты
Р.	на мене	на тебе
Д.	на мене, менѣ, ми	на тебе, тебѣ, ти
В.	мене, ма	тебе, та

Множеотвенно число.

И.	ный, ные	вый, вые
Р.	на насъ	на васъ
Д.	на насъ, намъ, ни	на васъ, вамъ, ви
В.	насъ, ны, на.	васъ, вы, ва.

Забѣлѣж. *Азъ* са употрѣбѣва нѣкога и съ частицата *ка* за усилаванье: *азъка* или *азика*.

Третье лице.

Единственно число.

Мжж.	Жен.	Срѣд.
И. тѣ, онъ	тя, она	то, оно
Р. на него	на нея	на него
Д. на него, нему, му	на нея, ней, ѣ	на него, нему, му
В. него, го	нея, я	него, го

Множеств. число.

И. тѣ, оны	} за третѣ рода.
Р. на тѣхъ, на нихъ	
Д. на тѣхъ, тѣмъ, имъ.	
В. тѣхъ, .гы	

Забѣл. Старытѣ окончанія: *го, му* въ един. ч. употрѣбѣватъ са у повечто мѣстоименія, кога са отдаватъ на личны прѣдметы.

61. — Възвратното *себе си* употрѣбѣва са за третѣ рода и лица и за двѣтѣ числа само въ косвеннытѣ падежи: Р. *на себе си*. Д. *на себе си, си*. В. *себе си, са*.

Забѣл. 1. Краткыятъ винительный типъ на личны, тѣ мѣстоименія и на възвратното въ един. ч. — *ма, та, са* — днесъ повечето наши учены пишѣтъ *го мя, тя-ся*: но то не е по свойственното произношеніе на езика ни. Защото тука не са чува звукъ *я*, но *а* тѣпо, или *ь*; а буквата *я* е равна съ *я*, а не съсъ старата но-

сова Δ , = *ен*, съ която са пише въ древността този типъ (Старобълг. Грам. § 143. Забъл. 1.). Слѣдователно най право бы было да са пише този типъ тѣй *мѣ*, *тѣ*, *сѣ* отъ старото *МА*, *ТА*, *СА* = *мен*, *тен*, *сен* или *мѣн*, *тѣн*, *сѣн*, безъ носова та *н* = *мѣ*, *тѣ*, *сѣ*. Но защото буквата *ѣ* въ-общо въ края на думытѣ не са произнося, затуй по добръ е да са пише съ *а* споредъ свойственното произноше-ние на езика безъ никакво затрудненіе.

Забъл. 2. Дателныятъ краткъ типъ *си* употрѣ-бява са слѣдъ сичкытѣ косвенны падежи на личнытѣ мѣстоименія, и тогази тѣ иматъ значеніе на възвратно-то: *хранѣх мене си* = себе *си*; *обличате васъ си* = себе *си*; *обичатъ тѣхъ си* = себе *си*.

Забъл. 3. Личнытѣ и възвратното мѣстоименіе са считатъ като съществителны, а сичкытѣ други — ка-то прилагателны.

62. — Притежателнытѣ мѣстоименія са про-извождатъ отъ личнытѣ и означаватъ принадле-жность на лице, отъ което сж произведены. Тѣ сж въ употребеніе и съ членъ и безъ членъ.

Склоненіето имъ съ членъ.

1. За първото лице.

а) За единъ стопанъ.

Единствено число.

Мжж.	Жен.	Срѣд.
И. моятъ	моята	моего
Р. на моя	на моята	на моего
Д. на моя	на моята	на моего
В. моя	моята	моего
З. мой	моя	мое

Множественно число.

И.	моитѣ	}	за тригѣ рода.
Р.	на моитѣ		
Д.	на моитѣ		
В.	моитѣ		
З.	мои		

б) За много стопаны.

Единственно число.

Мжж.	Жен.	Срѣд.
И. нашыятъ	нашата	нашето
Р. на нашыя	на нашата	на нашето
Д. на нашыя	на нашата	на нашето
В. нашыя	нашата	нашето
З. нашъ	наша	наше

Множественно число.

И.	нашытѣ	}	за тритѣ рода.
Р.	на нашытѣ		
Д.	на нашытѣ		
В.	нашытѣ		
З.	нашы		

2. За второто лице.

а) За единъ стопанъ.

Един.	твоятѣ	твоята	твоего
Множ.	твоитѣ	за тритѣ рода.	

б) За много стопаны.

Един.	вашыятѣ	вашата	вашето
Множ.	вашытѣ	за тритѣ рода.	

3. За третъето лице.

а) За единъ стопанъ отъ мжж. или срѣд. родъ.

Един.	неговыятѣ	неговата	неговото
Множ.	неговытѣ	за тритѣ рода.	

б) За единъ стопанъ отъ жен. родъ.

Единст. нейныятъ нейната нейното
Множест. нейнытѣ за тритѣ рода.

в) За много стопаны.

Единст. тѣхныятъ тѣхната тѣхното
 нихныятъ нихната нихното
Множест. тѣхнытѣ за тритѣ рода.
 нихнытѣ.

Сичкытѣ третъеличны притежателны скланятъ са по 1-ия примѣръ новъ на прилагателнытѣ имена.

4. *Възвратното притежателно* е общо и за тритѣ лица, и за единъ, и за много стопаны.

Единст. своятъ своята своето
Множест. своитѣ за тритѣ рода.

Забѣл. 1. *Свой* употрѣбява са вмѣсто сѣко отъ първытѣ притежателны, когато са означава стопанътъ заедно съ притежаніето си: азъ *чешъ* *своѣ* *книга*=*моя книга*; ты *ѣдешъ* *свое* *яшъ*=*твое*: *шой*, *тя* *има* *свой* *кожухъ*=*неговъ*, *неинъ*; *ны* *ѣдимъ* *свой* *конъ*=*нашъ*; *вы* *ѣдете* *свой* *хлѣбъ*= *вашъ*; *тѣ* *орятъ* *свои* *нивы*=*тѣхны*.

Забѣл. 2: Сичкытѣ притежателны мѣстоименія замѣнுவатъ са въ езыка съ съкратенныя дат. типъ на личнытѣ си мѣстоименія: *мой*=*ми*, *нашъ*=*ни*, *твой*=*ти*, *вашъ*=*ви*, *му*=*неговъ*, *ѣ*=*неинъ*, *имъ*=*тѣхенъ*, *си*=*свой*: *той* *продаде* *ножа* *ми*=(*моя ножъ*), *коня* *ни*=(*нашья конъ*), *книгата* *ти*=(*твоята книга*), *кжцата* *ви*=(*ваша кжца*), *перото* *му* (*ѣ*)=(*неговото, нейното перо*), *лозето* *имъ*=(*тѣхното лозе*), *учъ* *брата* *си*=(*своѣбратъ*), *вы* *обичате* *родинытѣ* *си*=(*своитѣ родины*), *той* *знай* *урока* *си*=(*своя урокъ*).

Забѣл. 3. Краткыятъ типъ *си* на възвратното мѣстоименіе употрѣбява са нѣкога при сѣко отъ притежателнытѣ мѣстоименія, които тогази иматъ значеніе

на възвратното притежательно свой: азъ имамъ мой си конъ=(свой), ты ѣдишь теой си конъ=(свой); тѣй и нашъ си, вашъ си, неговъ си, нейнъ си, тѣхенъ си. — Доро и свой приема този си типъ: ный ѣдемъ сеой си хлѣбъ.

63. — Въпросителнытъ мѣстоименія сж: кой? чій? що? какъвъ? колъкъ? Тѣ служатъ за въпросы.

Склоненіето имъ.

1. Кой? коя? кое?

Единственно число.

Мжж.	Жен.	Срѣд.
И. кой?	коя?	кое?
Р. на кой? на кого?	на коя?	на кое?
Д. на кой? кому?	на коя?	на кое?
В. кой? кого?	коя?	кое?

Множественно число.

И. кои?	}	за три тѣ рода.
Р. на кои?		
Д. на кои?		
В. кои?		

2. Чій? чія? чіе?

Единственно число.

Мжж.	Жен.	Срѣд.
И. чій?	чія?	чіе?
Р. на чій?	на чія?	на чіе?
Д. на чій?	на чія?	на чіе?
В. чій?	чія?	чіе?

Множественно число.

И. чіи?	}	за тритѣ рода.
Р. на чіи?		
Д. на чіи?		
В. чіи?		

3. Що? само въ един. ч. срѣдѣнъ родъ.

И. що? Р. на що? Д. на що? В. що?

4. *Какъвъ? каква? какво?* и *колькъ? колка?* *колко?* скланятъ са безъ членъ по 1-ия прим. новъ на прилагателнытъ имена.

64.—*Указателны тѣ* мѣстоименія служатъ за посочванье на прѣдметы тѣ слѣдъ въпросъ или и безъ въпросъ; тѣ сж: *този, онзи, такъвъ-зи, онъкъвъзи, инакъвъ, толькъзи.*

Склоненіето имъ.

1. този, тозь; тѣзи, тѣзь; туй.

Единственно число.

	Мжж.	Жен.	Срѣд.
И.	този	тѣзи.	туй
Р.	на този, на тогози	на тѣзи	на туй
Д.	на този, томузи	на тѣзи	на туй
В.	този, тогози	тѣзи	туй.

Множествено число.

И.	тѣзи	} за три тѣ рода.
Р.	на тѣзи	
Д.	на тѣзи	
В.	тѣзи	

Тѣй са скланя и *онзи, онъзи, онуй.*

2. *Такъви, таквази, таквози; онъкъви, онъкъвази, онъкъвози; толькъзи, толкази, толкози* скланятъ са сжщо като *какъвъ* по 1-ия прим. новъ на прилагателнытъ имена, само имъ са отмахва окончаніето *ъ* въ мжж. р. и имъ са прибавя частицата *зи*. Тѣй и *инакъвъ, инаква, инаково* по сжщия прим. новъ.

65. — *Относителнытъ* мѣстоименія показватъ идея на прѣдпоказанъ прѣдметъ, на който тѣ са и отнасятъ. Тѣ сж: *който, чійто, щото, какъвто, кслѣкто*.

Склоненіето имъ.

1. *Който, която което, множ. които; чійто, чіято, чіето, множ. чіито; щото*—скланятъ са по въпросителнытъ *кой? чій? що?* само са прилага и частицата *то* при сѣкый падежъ.

2. *Какъвто, каквато, каквоио, множ. каквыто; колъкшо, колкато, колкото, (то служи и за множ. число: колко пары)* скланятъ са сж-що като въпросителното *какъвъ?* само са прилага частицата *то* при сѣкый падежъ, а на мжж. р. въ имен. един. пад. са исхвърля окончаніето *з*.

66 — *Опрѣдѣлителнытъ* мѣстоименія опрѣдѣлятъ нѣкакъ си по изблизу прѣдметытъ, или тѣх-но качество или количество. Тѣ сж; *самъ, сѣкый* или *сѣкой, другый, еда-кой, сѣкакъвъ, нѣкакъвъ, сичкый, все, нѣколко*.

Склоненіето имъ.

1. *Самый, самъ, сама, само (въ умалителенъ видъ самичкъ, -чка-чко), множ. ч. самы; сѣкакъвъ, сѣкаква, сѣкакво, множ. ч. сѣкаквы; нѣкакъвъ, нѣкаква, нѣкакво, множ. ч. нѣкаквы* скланятъ са по 1-ья прим. новъ на прилагателнытъ имена. Тѣй и *сичкыятъ, сичката, сичкото* множ. ч. *сичкытъ*.

2. Сѣкій, сѣкой, сѣка, сѣко.

Само единст. число.

	Мѣж.	Жен.	Срѣд.
И.	сѣкій	сѣка	сѣко
Р.	на сѣкій, на сѣкого	на сѣка	на сѣко
Д.	на сѣкій, сѣкому	на сѣка	на сѣко
В.	сѣкій, сѣкого	сѣка	сѣко.

Тѣ са скланя и *другый, друга, друго*: но то има и множ. ч. *другы, на другы* и пр.; *другый* приема и членъ: *другыятъ, другаща, другото, другитѣ*. а *сѣкій* не приема никога членъ.

3. *Еди-кой, еди-коя, еди-кое*, множ. ч. *еди-кои*, скланя са по въпросителното *кой?* само са прѣдлага и думата *еди*.

4. *Все* (отъ старото *всѣ*) е срѣденъ родъ само въ един. ч. за сичкытѣ падежи.

5. *Нѣколко* (отъ старото *нѣколикый*) употребява са при прѣдметы повечто въ множ. число: *нѣколко земя, нѣколко вжглица*, за сичкытѣ падежи.

67. — *Неопредѣлителнытѣ* мѣстоименія занимаватъ мѣсто на съществителны имена или на прилагателны нѣкакъ си въ неопредѣленъ смисълъ. Тѣ сѣ: *нѣкой, никой, нѣщо, нищо, кой-гоодѣ, що-гоодѣ, кой-да-е, що-да-е, кѣкъвъ-гоодѣ, кѣкъвъ-да-е*.

Склоненіето имъ.

1. *Нѣкой, нѣкоя, нѣкое*, множест. *нѣкои*; *никой, никоя, никое*, множ. ч. *никои* скланятъ са като въпросителното *кой?* само са прѣдла-

га и частицата *нѣ* или *ни*. Тѣй и *кой-годѣ*, *кой-годѣ*, *кое-годѣ*, множ. ч. *кои-годѣ*, като са прибавя за един. ч. *да-е*, а за множ. ч. *да-сѧ*.

2. *Нѣщо*, *нищо*, *щогодѣ*, *що-да-е* скланятъ са като въпросителното *що?* съ прибавка на частицытѣ: *нѣ*, *ни*, *годѣ*, *да-е*.

ГЛАВА ПЕТА.

За глагола.

68.—Глаголытѣ, споредъ каквото означаватъ *състояніе* или *дѣйствиѣ*, или *страданіе* на прѣдметъ (22), дѣлжтъ са на три залога (29): *срѣденъ*, *дѣйствителенъ* и *страдателенъ*.

1. Глаголытѣ отъ *срѣденъ* залогъ показватъ *състояніе*, *почивка* на прѣдметъ, или нѣкакво негово мърданье, което си стои въ него и не прѣминува на другый прѣдметъ: *стоѧ*, *лежѧ*, *ходѧ*, *тичамъ*, *скачамъ*.

2. Глаголытѣ отъ *дѣйствителенъ* залогъ показватъ на прѣдметъ дѣйствиѣ, що го отправя той на другый прѣдметъ, и то са опрѣдѣля съ въпросы тѣ: *кой?* и *кого?* или *що?*—*Петко учи Ивана*. *Слугата сѣче дърва*.

3) Глаголытѣ отъ *страдателенъ* залогъ означаватъ страдателно състояніе на прѣдметъ, или че той подлежи подъ дѣйствието на другый прѣдметъ: *Хлѣбъ са ѣде*, *вино са пие*, *пары са трошѧтъ*. *Человѣкъ са обра*.

Забѣл. 1. Срѣднитѣ и дѣйствителнытѣ глаголы иматъ едни и тѣзи началны окончанія: *ѧ*, *ѧѧ*, *мѧ*, а стра-

дательнитѣ са образовать отъ дѣйствителнитѣ съ прибавка на възвратното мѣстоименіе *са*.

Забѣл. 2. Възвратното мѣстоименіе—*са* кога е приложено при дѣйствителенъ глаголъ, за да покаже дѣйствіе възвръщано на сѣщия дѣйствующъ прѣдметъ, или че дѣйствіето прѣминува взаимно между дѣйствующитѣ прѣдметы отъ единъ на другый: то и въ тѣзи случаи глаголтѣ е пакъ дѣйствителенъ: *обличамъ са* (себе си); *миешь са* (себе си); *дѣцата са бѣжатъ* (едно друго); *овнитѣ са рукатъ* (единъ другий).

Забѣл. 3. Нѣкои глаголы употребяваны съ възвратното мѣстоименіе—*са* по значеніето си отнасятъ са на срѣдній залогъ: *надѣж са, радвамъ са, смѣж са* или *смѣмъ са*. Тѣй и—*тычамъ, скачамъ, зѣж, бывамъ*, употребяваны съсъ—*са* пакъ отъ срѣденъ залогъ сж: *затичамъ са, надскачамъ са, прозѣвамъ са, сбыва са, сбжжда са*.

69. — Глаголитѣ нѣ състава и въ окончаніето си приематъ разны измѣненія за да означаватъ слѣдующитѣ си свойщини:

1) *врѣме* на състояніето или на дѣйствіето си,

2) *число, лице* и *родъ* на дѣйствующитѣ прѣдметы,

3) *начинъ* въ изричаньето на състояніето или на дѣйствіето си, що са нарича *наклоненіе* на глагола,

4) *продължаванье* или *повтарянье*, или пакъ *свършанье* на състояніето или на дѣйствіето, що сж зове *видъ* на глагола.

70. — *Врѣмето* споредъ минутата, въ ко-

ято са говори, дѣли са на три: *настояще*, *минжло* и *бждущее*.

1. *Настоящето* показва, че дѣйствието става въ минутата, когато са говори: *лежж*, *четж*, *нѣж*.

2. *Минжлото* прѣдставя дѣйствието ставало или станжло прѣдъ минутата, когато са говори. То има петъ разны отдѣла:

а) *Минавало* врѣме, което показва дѣйствието продължавано въ минжло нѣколко врѣме съврѣменно съ друго станжло дѣйотвие: *ты като лежѣше*, *азъ четѣхъ*. (*Азъ катс додохъ*), *той нѣѣше*.

б) *Прѣминжло опрѣдѣлено*, което прѣдставя дѣйствието станжло въ опрѣдѣлено врѣме: *четохъ*, *нѣхъ*.

в) *Прѣминжло неопрѣдѣлено*, което прѣдставя дѣйствието станжло въ неопрѣдѣлено прѣминжло врѣме: *челъ съмъ*, *нѣлъ си*.

г) *Прѣминжло прѣдварително*, което прѣдставя дѣйствието станжло прѣдъ друго: (*Ты като са събуди*), *азъ бѣхъ легнжлъ*. *Челъ бѣхъ*, *нѣлъ бѣхъ*, (*когашо ты влѣзе*).

д) *Отдавна-прѣминжло*, което прѣдставя дѣйствието отдавна станжло въ неопрѣдѣлено прѣминжло врѣме: *челъ съмъ былъ*, *нѣлъ съмъ былъ*.

3. *Бждущето* има три разны отдѣла:

а) *Бждущее опрѣдѣлено*, което показва, че дѣйствието ще става или ще стане въ опрѣдѣлено врѣме: *ще нѣмъ*, *ще четж*.

б) *Бждуще неопредѣлено*, което показва, че дѣйствието ще става или ще стане, но неопредѣлено кога: *нѣ щж, чете щж.*

в) *Бждуще прѣдварително*, което показва, че дѣйствието ще е или ще бжде станжло прѣдъ друго дѣйствиѣ, което ще бжде: *докато са за-взрнешъ, азъ ще съмъ вечерялъ и ще бждж за-спалъ.*

71. — Числа у глаголытѣ сж двѣ: единствено и множественно, а лица—три: *първо, второ и трето.*

Единств. число.

азъ пѣж, пѣмъ

ты пѣешъ

той пѣе

Множеств. число.

ный пѣемъ

вый пѣете

тъ пѣжтъ.

72. — Глаголы тѣ изричатъ врѣмената си въ двѣтѣ числа и въ тритѣ лица или самичкы съ една дума, или съставено, сирѣчь съ помощта и на другы думы. Отъ туй едни отъ врѣмената сж *просты*, а другы *съставены*. *Просты* сж; настоящето, минавалото и прѣминжло опрѣдѣленото. *Съставены* сж: прѣминжло неопрѣдѣленото, прѣминжло прѣдварителното, отдавна-прѣминжалото и тритѣ бждушы.

За съставянье на съставены тѣ врѣмена спомагатъ сжществителныятъ (22) глаголъ *съмъ* и глагольтъ *щж*, и затуй тѣ са зовжтъ *спомагателны*. Първыятъ (отъ което врѣме ся изисква) прибавя са при причастіето на глагола за съставяньето на прѣминжлытѣ; за съставянье-

то на прѣдварително то бждуще спомагатъ и двата глаголы *сѣмѣ* и *иѣж* прибавяны при причастіето на глагола, а за другытъ двѣ бждущы спомага само глаголытъ *иѣж*.

73. — *Родътъ* у глаголытъ са различава само въ съставенытъ врѣмена отъ причастіе и спомагателенъ глаголъ, като: *нѣлзъ, нѣла, нѣло сѣмѣ,*

74. — *Наклоненія* сѣж четиры: *изъявително, повелително, условно и подчинително.*

1. *Изъявителното* изрича дѣйствието *положително и независимо*: *четж, четѣхъ, четохъ, чель сѣмѣ, ще четж.*

2. *Повелишелното* изрича *повелѣніе, побужданье, или моленіе, за да стане едно дѣйствие*: *Иѣй! Чети! Дайте!*

3. *Условното* изъявява *желаніе или възможность* по нѣкакво условіе: *Сѣдвамъ, (ако ма поканишь). Ъдвамъ гроздье, (ако има).*

4. *Подчинителното* изрича дѣйствието *зависимо отъ друго, на което бива подчинено. То вынжгы бива придружено съ нѣкой подчинителенъ сѣюзъ*: *(Дай ми воля), да ти кажж. (Щеше да са разгнѣви другарытъ ти), ако сѣднѣхъ до тебе. Рѣкж, (дума не ми са хваща). Тукъ са подразумѣва като или ако рѣкж.*

Забѣл. Въ старобългарскыя езикъ има и *неопрѣдѣлительно наклоненіе* съ окончаніе *ти* (Старобълг. Грам. § 73), което неопрѣдѣля ни врѣме, ни лице, нито число и родъ на дѣйствующия прѣдметъ. Отъ него наклоненіе сега има въ езика ни остаткы безъ окончаніе

то ти въ употребленіе: 1) У сичкытѣ глаголы изобщо неопредѣленото бѣдуще, що е съставено отъ него и отъ спомагателныя глаголѣ щж, като: Пѣ щж, писа щешь, игра ще; 2) Слѣдъ глаголытѣ: можж, смѣжж, недѣй, недѣйте, като: можж стори. Смѣеши ли каза? Не дѣйходи. Не дѣйте игра. А съ окончаніето ти (измѣненна) и въ 4) въ употребленіе имама: Познать го е по гласа. Не е видѣтъ нищо.

75. — Главны видове глаголытѣ иматъ два: несвършенъ и свършенъ.

1. Несвършеныятъ видъ изрича дѣйствието неизвършено до край, но съпровождаво за доставрѣме съ нѣкакво продължаванье или съ многократно повтарянье: четж, четѣхъ, чешохъ, ще чешж, чисти! нѣж, нѣхъ, лежж, лѣгамъ, зѣжж, зѣнамъ, копанж, мижж или жумж, мигамъ.

2. Свършеныятъ видъ изрича дѣйствието извършено до край или въ твърдѣ малко врѣме, или въ едно мигванье съ едно мръдванье: ще исчетж, прочешохъ, прочети! ще испѣж, испихъ, испѣй! или ще сръбнж, сръбнжхъ, сръбни! ще изѣѣмъ, изѣѣдохъ или ще ханнж, ханнжхъ; ще легнж, легнжхъ; ще зѣннж, зѣннжхъ; ще копнж, копнжхъ; ще зажумж, зажумѣхъ, ще мигнж, мигнжхъ.

Несвършеныятъ видъ, кога изрича дѣйствието съпровождано съ многократно повтарянье, обыкновенно са зове многократенъ: лѣгамъ, чукамъ, зѣнамъ, мигамъ, мърдамъ, валямъ, стрѣлямъ.

Тѣй и свършеныятъ видъ, кога изрича дѣйствието извършено до край съ едно мръдванье, обыкновенно са зове еднократенъ: ще копнж, ры-

шнѣхъ, ще чукиѣ, мигиѣхъ. Тѣзи два вида сѣ свойственны у глаголы, които изричатъ мърданье или дѣйствиѣ извършано съ нѣкой тѣлесенъ членъ, и иматъ характеристика първиятъ *нѣ*, вториятъ *мѣ*.

Забѣл. Сѣкый глаголъ има двата главны видове *несвършенъ* и *свършенъ* по кое-дае отъ реченытъ значенія. Но има и нѣкои глаголы въ употребеніе само въ несвършенъ видъ; *чакамъ, надѣѣмъ са, живѣѣмъ, желамъ, траѣмъ, маѣмъ са, крѣѣмъ, баѣмъ.*

76. — За образованьето на видоветъ служатъ: 1) разнытъ прѣдлозы, 2) окончаніето *мѣ* придружено съ свързката *а* или *я* (79), 3) слогътъ *нѣ*, 4) употребеніето на други еднозначущы глаголы.

1) По голѣмата часть отъ глаголытъ образовать свършенныя си видъ отъ несвършенныя, като приѣмнятъ въ началото си нѣкой прѣдлогъ, който тогази показва и посоката на дѣйствието (25): *четѣмъ, четохъ, ще прочетѣмъ, прочетохъ; орѣмъ, орахъ, ще съорѣмъ, съоряхъ.*

2) Сѣкый отъ глаголытъ, що иматъ окончаніе *ѣ* или *ѣмъ* и означаватъ мърданье или дѣйствиѣ извършано съ нѣкой тѣлесенъ членъ, ако замѣни окончаніето си *ѣ* или *ѣмъ* съ окончаніето *амъ* или *ямъ* тогази този глаголъ приѣма многократенъ видъ, като: *леѣмъ, лѣгамъ; теѣмъ, теѣчамъ; стрѣлѣмъ, стрѣляемъ; свѣдѣмъ, свѣдаемъ, мигѣмъ (миг.) мигаемъ,*

3) Слогътъ *нѣ*, прибавянь при кореня на

глагола отъ несвършенъ видъ. направа еднократ-
ныя му свършенъ видъ: *ревѣ, ще ревиѣ, ре-
виѣхъ; бодѣ, ще бодиѣ, бодиѣхъ; копаѣ, ще коп-
аѣ, копиѣхъ; выкаѣ, ще выкиѣ, выкиѣхъ.*

4) Нѣкои глаголы свършенныя си видъ за-
ематъ отъ другый еднозначущъ глаголъ: *ниѣ, ще
срѣбиѣ; ѣмѣ, ще хапиѣ; ловѣ, ще хванѣ; видиѣ,
ще зарѣиѣ; зовѣ го, ще го викиѣ.*

Забѣл. Безъ прѣдлогъ отъ свършенъ видъ глаголы
сѣ: *ще ѣмѣ; ще дамѣ, дадохъ; ще рекѣ, рекохъ; ще кажѣ,
казахъ; ще купиѣ, купиохъ; ще платѣ, платихъ; ще ро-
диѣ, родиохъ; ще хвърлиѣ, хвърлиохъ; ще крытѣ, крытиохъ;
ще рѣшиѣ, рѣшиохъ.*

77. — Несвършенныятъ видъ е въ употрѣбеніе
у сичкытѣ врѣмена; свършенныятъ не са употрѣ-
бява въ настоящето и въ минавалото, а въ сич-
кытѣ други врѣмена е въ употрѣбеніе.

78. — Съставътъ на глаголытѣ и измѣненіето
на окончаніята имъ по врѣмената, лицата, чи-
слата, наклоненіята и по видоветѣ нарича са
сврѣженіе.

79. — Въ спрѣганъето на сѣкый глаголъ за-
бѣлѣжителны сѣ три нѣща: 1) *корень* на гла-
гола, 2) *окончаніе* и 3) *сврѣзка* между кореня и
окончаніето му (ако у нѣкои глаголы туй дир-
рѣто и да го нѣма), напр: *мот-а-ѣ, мот-а-ѣхъ,
мот-а-хъ, мот-а-ѣ.* Тукъ *мот* е корень, *а*—сврѣз-
ка, другытѣ сѣ окончанія. Споредъ туй забѣ-
лѣжванъе, глаголытѣ по разликата на окончанія-
та си на настоящето врѣме въ изъяснителното на-

клоненіе дѣлѣтъ са на три спрѣженія, а по разликата на свързката си подраздѣлятъ са на 10 класса, за които подробно ще са каже слѣдъ сѣко спрѣженіе, кой класъ на кое спрѣженіе са относя.

80. — Глаголытѣ въ спрѣганъето си още бѣватъ: *правилны, неправилны и безличны или третеличны.*

Правилны сѣ които правилно са спрѣгатъ по спрѣженіята.

Неправилны сѣ които въ спрѣганъето си отстъпатъ отъ общытѣ правила. Но отъ дѣрнитѣ едва ля има въ езыка ни нѣколко глагола.

Безличны или третеличны сѣ. които сѣ въ употребеніе само въ 3-то единст. лице, като : *трѣба, гърми, свѣтка са.*

81. — Окончанія на третѣ спрѣженія :

Изъявително наклоненіе.

Настояще и опрѣдѣлено бѣдуще.

За първото спрѣженіе.

Единст. число.	Множест. число.
ѣж, ж	емъ (ѣмы)
ешъ (шъ)	ете (ѣте)
е (ѣ)	ѣтъ, жтъ.

За второто спрѣженіе.

Единст. число.	Множест. число.
ѣж, ж	имъ
ишъ	ите
и	ѣтъ, жтъ.

За трѣтѣто спрѣженіе.

Единст. число.	Множест. число.
мъ	мы
шь	те
—	тъ.

За третѣ спрѣженія.

Врѣме минавало.

Единст. число.	Множест. число.
(ѣ)хъ=яхъ (вижь Н ^о 206)	(ѣ)хмы=яхмы
(ѣ)ше=еше	(ѣ)хте=ехте
(ѣ)ше=еше	(ѣ)хж=яхж.

Забѣл. Гласната ѣ е характеристика на туй врѣме само въ 1-то и 2-то спрѣженіе, а въ 3-то спрѣженіе окончаніята сж безъ нея.

Прѣминжло опрѣдѣлено.

Единст. число.	Множест. число.
хъ	хмы
—	хте
—	хж.

За третѣ спрѣженія.

Повелително наклоненіе.

Единст. число.	Множест. число.
2-ро лице	й, и, (ь) йте, ѣте, (ьте).

Условно наклоненіе.

Настояще.

Единст. число.	Множест. число.
вамъ	вамы
вашь	вате
ва	ватъ.

Минавало.

Единст. число.	Множест. число.
вахъ	вахмы
ваше	вахте
ваше	вахж.

Причастія.

Дѣйствително: лъ, ла, ло.

Страдателно: тъ, та, то; нъ, на, но.

82. — Прѣдъ примѣрытъ на тритѣ спрѣженія излага са спрѣженіето на спомагателныя глаголъ *сѣмь*, като потрѣбенъ за сѣко спрѣженіе.

Изъявительно наклоненіе.

Врѣме настояще.

Единст. число.	Множест. число.
сѣмь	смы (сме)
си	сте
е	сж.

Врѣме минавало.

Единств. число.	Множест. число.
бѣхъ	бѣхмы
бѣше (ты)	бѣхте
бѣше (той, тя, то)	бѣхж.

Прѣминжло опрѣделено.

Един. число.	Множ. число.
бѣхъ	бѣхмы
бѣ (ты)	бѣхте
бѣ (той, тя, то)	бѣхж.

ПРѢМИНЖЛО НЕОПРѢДѢЛЕНО.

Единст. число.	Множест. число.
былъ, а, о $\left(\begin{array}{l} \text{сьмь} \\ \text{си} \\ \text{е} \end{array} \right)$	были $\left(\begin{array}{l} \text{смы} \\ \text{сте} \\ \text{сж.} \end{array} \right)$

ПРѢМИНЖЛО ПРѢДВАРИТЕЛНО.

Единст. число.	Множест. число.
былъ, а, о $\left(\begin{array}{l} \text{бѣхъ} \\ \text{бѣ (ты)} \\ \text{бѣ (той, тя, то)} \end{array} \right)$	были $\left(\begin{array}{l} \text{бѣхмы} \\ \text{бѣхте} \\ \text{бѣхж.} \end{array} \right)$

БЖДУЩЕ ОПРѢДѢЛЕНО.

Единст. число	Множест. число.
ще $\left(\begin{array}{l} \text{сьмь} \\ \text{си} \\ \text{е} \end{array} \right)$	ще $\left(\begin{array}{l} \text{смы} \\ \text{сте} \\ \text{сж.} \end{array} \right)$

или

ще $\left(\begin{array}{l} \text{бждж} \\ \text{бждешь} \\ \text{бжде} \end{array} \right)$	ще $\left(\begin{array}{l} \text{бждемъ} \\ \text{бждете} \\ \text{бждятъ.} \end{array} \right)$
--	---

БЖДУЩЕ НЕОПРѢДѢЛЕНО.

Единст. число	Множест. число.
бы $\left(\begin{array}{l} \text{щж} \\ \text{щешь} \\ \text{ще} \end{array} \right)$	бы $\left(\begin{array}{l} \text{щемъ} \\ \text{щете} \\ \text{щятъ.} \end{array} \right)$

БЖДУЩЕ ПРѢДВАРИТЕЛНО.

Единст. число	Множест. число
ще $\left(\begin{array}{l} \text{сьмь} \\ \text{си} \\ \text{е} \end{array} \right)$ былъ, а, ло	ще $\left(\begin{array}{l} \text{смы} \\ \text{сте} \\ \text{сж} \end{array} \right)$ были.

или

ще $\left(\begin{array}{l} бждж \\ бждешь \\ бжде \end{array} \right)$ былъ а, ло ще $\left(\begin{array}{l} бждемъ \\ бждете \\ бждятъ \end{array} \right)$ были.

Повелително наклонение.

—	нека бждемъ
бжди	бждѣте
нека бжде	нека бждятъ.

Условно наклонение.

Настояще.

(перифрастически)	Единст. число.	Множест. число.
	могъ да съмъ	можемъ да сме
	можешъ ди си	можете да сте
	може да е	могътъ да сж.

Минавало.

(перифрастически)	Единст. число.	Множест. число.
	можѣхъ да съмъ	можѣхмы да сме
	можѣше да си	можѣхте да сте
	можѣше да е	можѣхж да сж.

Прѣминжло неопредѣлено.

Единст. число.	Множест. число.
былъ, а, о $\left(\begin{array}{l} быхъ \\ бы (ты) \\ бы (той, ты, то) \end{array} \right)$	были $\left(\begin{array}{l} быхмы \\ быхте \\ быхж. \end{array} \right)$

Подчинително наклонение.

За туй наклонение езикътъ ни като нѣма особита форма, то са изрича съ изъяснителното наклонение по сичкытѣ му врѣмена, придружаваны съ нѣкой отъ подчинителнытѣ съюзы: ако, да, като, щомъ и пр. освѣнъ въ прѣдварителното бждуще и неопредѣленото бж-

дуща. Още. Определеното бъдуща отмахва спомогател-
ния глаголъ *ще*. Туй бива сжщо тый и въ третѣ спря-
женіа на глаголытѣ, у които отъ свършенія видѣ на
определеното бъдуща образова са минавало врѣме, що
го има въ употребеніе езикътѣ ни. И тый въ примѣ-
рытѣ ще са излага само туй минавало врѣме, що става
отъ бъдущето, а другытѣ врѣмена са изъоставятѣ, като
лесно спрягаемы по изъяснителното наклоненіе тый: *ако*
сѣмъ, ако бѣхъ, ако бѣще, ако бѣхъ, ако бѣ, ако сѣмъ
былъ, ако бѣхъ быль, ако бѣдѣ и отъ него

врѣме минавало.

Единст. число.	Множест. число.
ако бѣдѣхъ	ако бѣдѣхмы
ако бѣдѣше (ты)	ако бѣдѣхте
ако бѣдѣше (той, тя, то)	ако бѣдѣхъ.

Причастія.

Настояще: сжщый сжщъ, сжща, сжщо.

Прѣминжло: былъ, была, было.

Бъдуща: бъдущый-щъ, бъдуща, бъдуща.

ПЪРВО СПРЪЖЕНІЕ.

83. — Първото спряженіе има четири при-
мѣра:

1. *Мыж*

2. *Орж.*

Изъяснително наклоненіе.

Врѣме настояща.

Ед. ч.	(	мыж	орж
	(	мыешь, (мышь)	орешь
	(	мые, (мый)	оре

Мн. ч.	{	мыѡмъ, (мыймы)	орѡмъ
		мыѡте, (мыйте)	орѡте
		мыѡжтъ.	орѡжтъ.

Минавало.

Ед. ч.	{	мыѡхъ	орѡхъ
		мыѡше (ты)	орѡше (ты)
		мыѡше (той, тя, то)	орѡше (той, тя, то)
Мн. ч.	{	мыѡхмы	орѡхмы
		мыѡхте	орѡхте
		мыѡхж.	орѡхж.

Прѣминжло опредѣлено.

Ед. ч.	{	(*) (о)мыхъ	(*) (съ)оряхъ
		(о)мы (ты)	(съ)ора (ты)
		(о)мы (той, тя, то)	(съ)ора (той, тя, то)
Мн. ч.	{	(о)мыхмы	(съ)оряхмы
		(о)мыхте	(съ)оряхте
		(о)мыхж.	(съ)оряхж.

Прѣминжло неопредѣлено

Ед. ч.	(о)мыль, а, о	{	сьмь	(съ)ораль, а, о	{	сьмь
			си			си
			е			е
Мн. ч.	(о)мыли	{	смы	(съ)орали	{	смы
			сте			сте
			еж			сж.

Забѣл. На минавалото врѣме и на прѣминжло неопредѣленото дѣйствителното причастіе само безъ спомогателенъ глаголъ употрѣбѣва са въ третъето един.

(*) Тѣзи врѣмена безъ прѣдлогъ сж. отъ несвършенъ видъ. а съ прѣдлогъ — отъ свършенъ видъ (76. 1.).

и множ. лице въ исторический видъ (Старобълг. Грам. § 173. в. Забъл.), като: *Аѡиняетѣ* разказвали за *Перикла*, че, кога говорѣлъ, като че гръмъ гърмѣлъ на езика му. — *Адамъ и Ева* живѣли най на прѣдъ въ рай.

Прѣминжло прѣдварително.

Единственно число.

(о)мылѣ, а, о	{	бѣхъ	(съ)оралѣ, а, о	{	бѣхъ
		бѣ (ты)			бѣ (ты)
		бѣ (той, тя, то)			бѣ (той, тя, то)

Множественно число.

(о)мыли	{	бѣхмы	(съ)орали	{	бѣхмы
		бѣхте			бѣхте
		бѣхж.			бѣхж.

Отдавна-прѣминжло.

Единственно число.

(о)мылѣ, а, о	{	сѣмь	{	сѣмь
		си		си
		е		е

былѣ, а, о былѣ, а, о

Множественно число.

(о)мыли	{	сѣмы	(съ)орали	{	сѣмы
		сте			сте
		сж			сж

были. были.

Блдуще опрѣдѣлено.

Ед. ч.	{	ще (о)мыж	{	ще (съ)орж
		ще (о)мыешъ, -(мышъ)		ще (съ)орешъ
		ще (о)мые, -(мый)		ще (съ)оре
Мн. ч.	{	ще (о)мыемъ, -(ймы)	{	ще (съ)оремъ
		ще (о)мыете, -(йте)		ще (съ)орете
		ще (о)мыятъ.		ще (съ)орятъ.

Бѣдуще неопредѣлено.

Ед. ч.	{	(о)мы щѣ	(съ)ора щѣ
		(о)мы щешь	(съ)ора щешь
		(о)мы ще	(съ)ора ще
Мн. ч.	{	(о)мы щемъ	(съ)ора щемъ
		(о)мы щете	(съ)ора щете
		(о)мы щятъ.	(съ)ора щятъ.

Бѣдуще прѣдварительно.

Ед. ч.	{	ще съмь	{	ще съмь	{
		ще си		ще си	
		ще е		ще е	
(о)мыль, а, о			(съ)ораль, а, о		
Мн. ч.	{	ще смы	{	ще смы	{
		ще сте		ще сте	
		ще сѣ		ще сѣ	
(о)мыли.			(съ)орали.		

или

Ед. ч.	{	ще бѣдѣ	{	ще бѣдѣ	{	(съ)-	оралѣ,	а, о
		ще бѣдешь		ще бѣдешь				
		ще бѣде		ще бѣде				
(о)мыль			(о)мыли.					
Мн. ч.	{	ще бѣдемъ	{	ще бѣдемъ	{	(съ)орали.		
		ще бѣдете		ще бѣдете				
		ще бѣдятъ		ще бѣдятъ				
(о)мыли.			(съ)орали.					

Повелительно наклоненіе.

Ед. ч.	(	—	—
		(о)мый	(съ)ори
	(	нека (о)мые, -(й)	нека (съ)оре
Мн. ч.	(	нека (о)мыемъ, -(ймы)	нека (съ)оремъ
		(о)мыйте	(съ)орѣте
		нека (о)мыятъ.	нека (съ)орятъ.

Условно наклоненіе.

Настояще.

Ед. ч.	{	мыйвамъ	оравамъ
		мыйвашь	оравашь
		мыйва	орава
Мн. ч.	{	мыйвамы	оравамы
		мыйвате	оравате
		мыйватъ.	ораватъ.

Минавало.

Ед. ч.	{	мыйвахъ	оравахъ
		мыйваше (ты)	ораваше (ты)
		мыйваше (той, тя, то)	ораваше (той,тя,то)
Мн. ч.	{	мыйвахмы	оравахмы
		мыйвахте	оравахте
		мыйвахж.	оравахж.

Прѣминжло неопрѣдѣлено.

Единственно число.

(о)мылъ, а, о	{	быхъ	(съ)оралъ, а, о	{	быхъ
		бы (ты)			бы (ты)
		бы (той, тя, то)			бы (той, тя, то)

Множественно число.

(о)мыли	{	быхмы	(съ)орали	{	быхмы
		быхте			быхте
		быхж.			быхж.

Подчинително наклоненіе.

По изъяснителното тѣй : ако мыж, ако мыѣхъ, ако (о)мыхъ, ако съмъ (о)мылъ, ако бѣхъ (о)мылъ, ако съмъ былъ (о)мылъ, ако омыж и отъ него минавало врѣме.

— Ако орж, ако орѣхъ, ако (съ)оралъ, ако съмъ (съ)оралъ, ако бѣхъ (съ)оралъ, ако съмъ былъ (съ)оралъ, ако съорж и отъ него минавало врѣме.

Минавало врѣме.

Единствено число.

ако омыѣхъ	ако съорѣхъ
ако омыѣше (ты)	ако съорѣше (ты)
ако омыѣше (той, тя, то)	ако съорѣше (той, тя, то)

Мн. ч.	(	ако омыѣхмы	ако съорѣхмы
		ако омыѣхте	ако съорѣхте
		ако омыѣхъ.	ако съорѣхъ.

Причастія.

Дѣйст. : мыѣлъ, а, о; (о)мылъ, а, о; орѣлъ, а, о; (съ)оралъ, а, о.

Страд. : (о)мытъ, а, о; (съ)оранъ, а, о.

По 1-ья примѣръ са спрѣгатъ :

1) Глаголытъ отъ 1-ый классъ, що иматъ гласна на края въ кореня си, и безъ никаква свръзка присъ-единяватъ окончаніята си при кореня, освѣнь въ услов. наклоненіе, дѣто посрѣдствува свръзка ѣ, като: *шѣ-ѣхъ*, *(о)шѣ-хъ*, ще *(о)шѣ-ѣхъ*; повелит. *(о)шѣ-ѣ*, *(о)шѣ-ѣте*; услов. *шѣ-ѣ-вамъ*, *шѣ-ѣ-вахъ*; прич. *шѣ-ѣлъ*, *(о)шѣ-лъ*, *(о)шѣ-тъ*. Таквызи сѣ : *шѣхъ*, *вѣхъ*, *знѣхъ*, *крыхъ*, *знахъ*, *плюхъ*; *пѣхъ*, *лѣхъ* (страд. прич. *пѣхъ*, *лѣхъ*) и други так.

2) Глаголытъ отъ 2-ый классъ, на които кореньтъ са окончава на гласна, и що иматъ свръзка я ме-жду кореня и окончаніята си само въ прѣм. опрѣд. врѣме и въ причастіята. У тѣхъ глаголы въ услов. наклоненіе свръзката я измѣнува са въ ѣ : страд. при-частіе пріема окончаніето *къ* : още, въ окончаніята на минавалото врѣме характеристиката *ѣ* (81) прѣминува въ я слѣна съсъ свръзката, като: *ба-ѣхъ*, *ба-ѣхъ*, *ба-ѣше*, *ба-ѣ-хъ*, *ба-ѣ*; *ба-ѣ*, *ба-ѣше*; *ба-ѣ-вамъ*, *ба-ѣ-вахъ*; *ба-*

я-ль, ба-я-нь. Таквызи сж: траѣж, лаѣж, маѣж, каѣж са, блѣѣж, вѣѣж, оѣѣж, крѣѣж и др. так.

3) Глаголыть отъ 3-ий классъ, на които кореньтъ са окончава на съгласна, и що иматъ между кореня и окончаніята си свързка а или ъ по сичкытъ врѣмена. У тѣхъ на минавалото врѣме въ окончаніята характеристиката ъ прѣминува въ я. страд. причастіе приема окончаніето нъ, като: люл-ъ-нъ, люл-н-яхъ, (за)люл-ъ-хъ, ще (за)люл-ъ-нъ; (за)люл-ъ-й, (за)люл-ъ-йте; люл-ъ-вамъ, люл-ъ-вахъ; люл-ъ-ялъ, (за)люл-ъ-лъ, (за)люл-ъ-нъ, Таквызи сѣ: желанъ, мотанъ, игракъ, руганъ, копанъ, бузданъ, грѣкъ, живѣкъ, желѣкъ, умѣкъ, бѣлѣкъ, жълтѣкъ, чернѣкъ, дѣбелѣкъ, пилѣкъ, зорѣкъ и др. так

По 2-ия примѣръ са свързватъ :

1) Глаголытъ отъ 4-ый классъ, що имать свръзка а само въ прѣм. опрѣд. врѣме и въ причастіята, а въ услов. наклоненіе едны, а задръжатъ, а други а исхвърлятъ, като: ков-я, ков-ѣхъ, (за)ков-а-хъ; (за)ков-и, (за)ков-ѣте; кова-вамъ, ков-а-вахъ; ков-ѣлъ, ков-а-лъ, ков-а-нъ. Таквызи сѣ: кълъж, зовъж, ревъж, кълъжъ, дрѣмъж; лъжъж, мажъж, рѣжъж, лъжъж, кажъж, пишъж, чешъж, плачъж, грачъж, ищъж, дращъж; прѣм. опрѣд. врѣме: лизахъ, мазахъ, рѣзахъ, лъгахъ, казахъ, писахъ, чесахъ, плакахъ, грацахъ, искахъ, ораскахъ (10) и др. так. Кълъж отъ старото клѣти = кленти, (е въ ѣ=кълъти) и тѣй кълъж или кълъжъ, кълъжъхъ, (про)кълъхъ (отъ старото клѣхъ = клентъ безъ носовата н=кълъхъ); (про)кълъи, (про)кълъѣте; кле-вамъ, (про)кълълъ, (про)кълъшъ относя са на 1-ия классъ, като що нѣма никаква свръзка, а спрѣга са по 2-ия примѣръ.

2) Глаголытъ отъ 5-ый классъ, които иматъ корень на *ер* или *ел* или *ор*, и слѣдъ него свързка *а* или *ѣ* само въ прѣм. опрѣд. врѣме и зъ причастіята, у които изхвърлятъ коренната си *о* или *е=ѡ*, като: *бер-ж-*

бер-ѣхъ, (о)бр-а-хъ ще (о)бер-ж; (о)бер-и, (о)бер-ѣте, бер-вамъ, бер-вахъ, бер-ѣлъ, (о)бр-а-лъ, (о)бр-а-нъ. Таквы-зи сж: держ, порж, перж; мелж, мелѣхъ, (сз)млѣхъ, (сз)-мели, мелвамъ, (сз)млѣлъ, (сз)млѣнъ; колъж, колѣхъ, (за)-клахъ...; мрж, (мер=мър), мрѣхъ, мрѣше, (у)мрѣхъ, (у)-мрѣ; (у)мри, (у)мрѣте; услов. мож да мрж; (у)мрѣлъ.

3. Бодж.

4. Гънж.

Изъявительно наклоніе.

Врѣме настояще.

Ед. ч.	{	бодж	ГЪНЖ
		бодешъ	ГЪНЕШЪ
		боде	ГЪНЕ
Мн. ч.	{	бодемъ	ГЪНЕМЪ
		бодете	ГЪНЕТЕ
		боджтъ.	ГЪНЖТЪ.

Минавало.

Ед. ч.	{	бодѣхъ	ГЪНѣхъ
		бодѣше (ты)	ГЪНѣше (ты)
		бодѣше (той, тя, то)	ГЪНѣше (той, тя, то)
Мн. ч.	{	бодѣхмы	ГЪНѣхмы
		бодѣхте	ГЪНѣхте
		бодѣхж.	ГЪНѣхж.

Прѣминжло опрѣдѣлено.

Ед. ч.	{	(у)бодохъ	(с)ГЪНЖХЪ
		(у)боде (ты)	(с)ГЪНЖ (ты)
		(у)боде (той, тя, то)	(с)ГЪНЖ (той, тя, то)
Мн. ч.	{	(у)бодохмы	(с)ГЪНЖХМЫ
		(у)бодохте	(с)ГЪНЖХТЕ
		(у)бодохж.	(с)ГЪНЖХЖ.

Прѣминжло неопрѣдѣлено.

Ед. ч. (у)болъ, а, о	$\left(\begin{array}{l} \text{сьмь} \\ \text{си} \\ \text{е} \end{array} \right.$	(с)гънжлъ, а, о	$\left(\begin{array}{l} \text{сьмь} \\ \text{си} \\ \text{е} \end{array} \right.$
Мн. ч. (у)боли	$\left(\begin{array}{l} \text{смы} \\ \text{сте} \\ \text{сж.} \end{array} \right.$	(с)гънжли	$\left(\begin{array}{l} \text{смы} \\ \text{сте} \\ \text{сж.} \end{array} \right.$

Прѣминало прѣдварительно.

Единственно число.

(у)болъ, а, о	$\left(\begin{array}{l} \text{бѣхъ} \\ \text{бѣ (ты)} \\ \text{бѣ (той, тя, то)} \end{array} \right.$	(с)гънжлъ, а, о	$\left(\begin{array}{l} \text{бѣхъ} \\ \text{бѣ (ты)} \\ \text{бѣ (той, тя, то)} \end{array} \right.$
---------------	--	-----------------	--

Множественно число.

(у)боли	$\left(\begin{array}{l} \text{бѣхмы} \\ \text{бѣхте} \\ \text{бѣхж.} \end{array} \right.$	(с)гънжли	$\left(\begin{array}{l} \text{бѣхмы} \\ \text{бѣхте} \\ \text{бѣхж.} \end{array} \right.$
---------	--	-----------	--

Отдавна-прѣминжло.

Единственно число.

(у)болъ, а, о	$\left(\begin{array}{l} \text{сьмь} \\ \text{си} \\ \text{е} \end{array} \right) \text{былъ, а, о}$	(с)гънжлъ, а, о	$\left(\begin{array}{l} \text{сьмь} \\ \text{си} \\ \text{е} \end{array} \right) \text{былъ, а, о}$
---------------	--	-----------------	--

Множественно число.

(у)боли	$\left(\begin{array}{l} \text{смы} \\ \text{сте} \\ \text{сж.} \end{array} \right) \text{были.}$	(с)гънжли	$\left(\begin{array}{l} \text{смы} \\ \text{сте} \\ \text{сж.} \end{array} \right) \text{были.}$
---------	---	-----------	---

Бѣдуще опрѣдѣлено.

Ед. ч.	$\left(\begin{array}{l} \text{ще (у)бодж} \\ \text{ще (у)бодешь} \\ \text{ще (у)боде} \end{array} \right.$	$\left(\begin{array}{l} \text{ще (с)гънж} \\ \text{ще (с)гънешь} \\ \text{ще (с)гъне} \end{array} \right.$
--------	---	---

Мн. ч.	{	ще (у)бодемъ	ще (с)гънемъ
		ще (у)бодете	ще (с)гънете
		ще (у)бодѣтъ.	ще (с)гънѣтъ.

Бѣдуще неопредѣлено.

Ед. ч.	{	(у)боде щѣ	(с)гънѣ щѣ
		(у)боде щешъ	(с)гънѣ щешъ
		(у)боде ще	(с)гънѣ ще

Мн. ч.	{	(у)боде щемъ	(с)гънѣ щемъ
		(у)боде щете	(с)гънѣ щете
		(у)боде щѣтъ.	(с)гънѣ щѣтъ.

Бѣдуще прѣдварительно.

Ед. ч.	{	ще съмъ	{	ще съмъ	{
		ще си		ще си	
		ще е		ще е	

Ед. ч.	{	ще съмъ	{	ще съмъ	{
		ще сте		ще сте	
		ще сѣ		ще сѣ	

или

Ед. ч.	{	ще бѣдѣ	{	ще бѣдѣ	{
		ще бѣдешъ		ще бѣдешъ	
		ще бѣде		ще бѣде	

Мн. ч.	{	ще бѣдемъ	{	ще бѣдемъ	{
		ще бѣдете		ще бѣдете	
		ще бѣдѣтъ		ще бѣдѣтъ	

Повелительно наклоненіе.

Ед. ч.	{	(у)боди	(с)гъни
		нека (у)боде	нека (с)гъне

Мн. ч.	{	нека (у)бодемъ	нека (с)гънемъ
		(у)бодѣте	(с)гънѣте
		нека (у)бодѣтъ.	нека (с)гънѣтъ.

Условно наклоненіе.

Настояще.

Ед. ч.	{	бодвамъ	гънвамъ
		бодвашь	гънвашь
		бодва	гънва
Мн. ч.	{	бодвамы	гънвамы
		бодвате	гънвате
		бодватъ.	гънватъ.

Минавало.

Ед. ч.	{	бодвахъ	гънвахъ
		бодваше (ты)	гънваше (ты)
		бодваше (той, ты, то)	гънваше (той, ты, то)
Мн. ч.	{	бодвахмы	гънвахмы
		бодвахте	гънвахте
		бодвахъ.	гънвахъ.

Прѣминъло неопрѣдѣлено.

Единственно число.

(у)болъ, а, о	{	быхъ	(с)гънхлъ, а, о	{	быхъ
		бы (ты)			бы (ты)
		бы(той, ты, то)			бы(той, ты, то)

Множественно число.

(у)боли	{	быхмы	(с)гънхли	{	быхмы
		быхте			быхте
		быхъ.			быхъ.

Подчинительно наклоненіе.

Ако бодж, ако бодѣхъ, ако (у)бодохъ, ако съмъ (у)болъ, ако бѣхъ (у)болъ, ако съмъ былъ (у)болъ, ако (у)бодж и отъ него минавало врѣме. — Ако гънж, ако гънѣхъ, ако (с)гънхлъ, ако съмъ (с)гънхлъ, ако бѣхъ (с)гънхлъ, ако съмъ былъ (с)гънхлъ, ако огънж и отъ него минавало врѣме

Минавало.

Единствено число.

ако убодѣхъ	ако сгънѣхъ
ако убодѣше (ты)	ако сгънѣше (ты)
ако удобѣше (той, тя, то)	ако сгънѣше (той, тя, то)

Множественно число.

ако убодѣхмы	ако сгънѣхмы
ако убодѣхте	ако сгънѣхте
ако убодѣхж.	ако сгънѣхж.

Причастіе.

Дѣйств. : бодѣлъ, а, о; (у)болъ, а, о;

— гънѣлъ, а, о; (с)гънѣлъ, а, о.

Страд. : (у)боденъ а, о; (с)гънѣтъ, а, о.

Забѣл. *Бодж* понеже има и еднократенъ свършенъ видъ *ще боднж, боднжхъ*, то и въ услов. наклонение опрѣдѣленото бѣдуще: *ако боднж, ако боднешь...* и отъ него минавалото: *ако боднѣхъ, ако боднѣше...* по примѣра *гънж*: тѣй и причастіята му: *боднжлъ, а, о, боднжшъ, ша, то.*

По 3-ія примѣръ са спрѣгатъ глаголытъ отъ 6-ый классъ. Тѣхныятъ корень са окончава: 1) на зѣбна *д* или *т*,—2) на устнена *б*,—3) на небна *г* или *ж* или *х*,—4) на езычна *з* или *с*; още, тѣ иматъ само въ прѣм. опрѣд. врѣме и въ страд. причастіе свързка *о = з*. Тъзи гласна са измѣнува въ *е* въ 2-то и 3-то лице на туй врѣме и въ страд. причастіе, което приема окончаніето *нж*. Въ дѣйств. причастіе свързката *з* са задържа слѣдъ устнената *б*, слѣдъ небнытъ *г, ж, х*, и слѣдъ езычнытъ *з, с*, а слѣдъ зѣбната *д* или *т* тя заедно съ нея са исквърля, и тогази окончаніето *нж* са присъединява направо при кореня, като: *мет-ж, мет-ѣхъ, мет-о-хъ, мет-е; мет-и, мет-ѣте; мет-вамъ, мет-вахъ; ме-лж, мет-е-нж;—гре-бж, греб-ѣхъ. греб-о-хъ, греб-е; греб-и,*

греб-ѣте; греб-вамъ, греб-вахъ; греб-ъ-лъ, греб-е-нъ;—пек-ж, печешь (10), печ-ѣхъ, печ-ѣше, нек-о-хъ, печ-е; печ-и, печ-ѣте; нек-вамъ, нек-вахъ; нек-ъ-лъ, печ-е-нъ;—вѣрх-ж, вѣрш-ешь (10), вѣрх-о-хъ, вѣрш-е; вѣрш-и, вѣрш-ѣте; вѣрх-вамъ, вѣрх-вахъ; вѣрх-ъ-лъ, вѣрш-е-нъ;—вез-ж. вез-ѣхъ, вез-о-хъ; вез-и, вез-ѣте; вез-вамъ. вез-вахъ; вез-ъ-лъ вез-е-нъ. Тѣй и—ведж, плетж, могж, стрижж, текж, влѣкж, лѣзж, несж и др. так.

По 4-ия примѣръ са спрѣгать глаголытѣ отъ 7-ый классъ. Тѣ имать свръзка нж, която въ настоящето врѣме и въ минавалото, тоже и въ повел. наклоненіе, и въ условното остава само н, като: ры-н-ж, ры-н-ѣхъ, (но)ры-нж-хъ; (но)ры-н-и, (но)ры-н-ѣте; ры-н-вамъ, ры-н-вахъ; (но)ры-нж-лъ, (но)ры-нж-тъ. Таквызи сж: стенж, мынж, гынж, вѣнж, тзнж, гаснж и пѣнж, жынж или женж (ако и да сж отъ старытѣ ПАТИ=пенти=пѣн(ти) и ЖАТИ=жен(ти) и др. так. Сжщо и отъ свѣршенъ еднократенъ видъ глаголытѣ: ще зинж, зинжхъ; ще минж, минжхъ; ще станж, станжхъ; ще свѣднж, ще легнж, ще мигнж, ще дыгнж, ще грабнж, ще мрьднж, ще чукнж, ще копнж и пр. спрѣгать са по този примѣръ, освѣнъ въ настоящето врѣме и въ минавалото.

ВТОРО СПРѢЖЕНІЕ.

84. — Второто спрѣженіе има два примѣра:

1. Учж, ѣж.

2. Вѣртж.

Изъявительно наклоненіе.

Врѣме настояще.

Ед. ч.	(	учж, ѣж	вѣртж
		учишь	вѣртишь
		учи	вѣрти

Мн. ч.	(	учимъ	вѣртимъ
		учите	вѣртите
		учѣтъ, -ѣтъ.	вѣрѣтъ.

Минавало.

Ед. ч.	(	учѣхъ	вѣртѣхъ
		учѣше (ты)	вѣртѣше (ты)
		учѣше (той, тя, то)	вѣртѣше (той, тя, то)

Мн. ч.	(	учѣхмы	вѣртѣхмы
		учѣхте	вѣртѣхте
		учѣхѣ.	вѣртѣхѣ.

Прѣминѣло опрѣдѣлено.

Ед. ч.	(	(на)учихъ	(за)вѣртѣхъ
		(на)учи (ты)	(за)вѣртѣ (ты)
		(на)учи (той, тя, то)	(за)вѣртѣ (той, тя, то)

Мн. ч.	(	(на)учихмы	(за)вѣртѣхмы
		(на)учихте	(за)вѣртѣхте
		(на)учихѣ.	(за)вѣртѣхѣ.

Прѣминѣло неопрѣдѣлено.

Единственно число.

(на)училъ, а, о	(	сьмъ	(за)вѣртѣлъ, а, о	(	сьмъ
		си			си
		е			е

Множественно число.

(на)учили	(	омы	(за)вѣртѣли	(	смы
		сте			сте
		сѣ.			сѣ.

Прѣминѣло прѣдварительно.

Единственно число.

(на)- училъ, а, о	(	бѣхъ	(за)- вѣртѣлъ, а, о	(	бѣхъ
		бѣ (ты)			бѣ (ты)
		бѣ (той, тя, то)			бѣ (той, тя, то)

Множественно число.

(на)учили $\left(\begin{array}{l} бѣхмы \\ бѣхте \\ бѣхж. \end{array} \right)$ (за)въртѣли $\left(\begin{array}{l} бѣхмы \\ бѣхте \\ бѣхж. \end{array} \right)$

Отдавна-прѣминжло.

Единственно число.

(на)училъ, а, о $\left(\begin{array}{l} сьмь \\ си \\ е \end{array} \right)$ былъ, а, о $\left(\begin{array}{l} сьмь \\ си \\ е \end{array} \right)$ (за)въртѣлъ, а, о $\left(\begin{array}{l} сьмь \\ си \\ е \end{array} \right)$ былъ, а, о

Множественно число.

(на)учили $\left(\begin{array}{l} смы \\ сте \\ сж \end{array} \right)$ были. (за)въртѣли $\left(\begin{array}{l} смы \\ сте \\ сж \end{array} \right)$ были.

Бждуще опрѣдѣлено.

Ед. ч. $\left(\begin{array}{l} ще (на)учж, ѣж \\ ще (на)учишь \\ ще (на)учи \end{array} \right)$ ще (за)въртъж
ще (за)въртишь
ще (за)върти

Мн. ч. $\left(\begin{array}{l} ще (на)учимъ \\ ще (на)учите \\ ще (на)учжтъ. \end{array} \right)$ ще (за)въртимъ
ще (за)въртите
ще (за)въртъжтъ.

Бждуще неопрѣдѣлено.

Ед. ч. $\left(\begin{array}{l} (на)учи щж \\ (на)учи щешъ \\ (на)учи ще \end{array} \right)$ (за)въртѣ щж
(за)въртѣ щешъ
(за)въртѣ ще

Мн. ч. $\left(\begin{array}{l} (на)учи щемъ \\ (на)учи щете \\ (на)учи щжтъ \end{array} \right)$ (за)въртѣ щемъ
(за)въртѣ щете
(за)въртѣ щжтъ.

Бждуще прѣдварительно.

Ед. ч. $\left(\begin{array}{l} ще сьмь \\ ще си \\ ще е \end{array} \right)$ (на)училъ, а, о $\left(\begin{array}{l} ще сьмь \\ ще си \\ ще е \end{array} \right)$ (за)въртѣлъ, а, о

Мн. ч. $\left\{ \begin{array}{l} \text{ще смы} \\ \text{ще сте} \\ \text{ще сж} \end{array} \right\} (\text{на})\text{учили.}$ $\left\{ \begin{array}{l} \text{ще смы} \\ \text{ще сте} \\ \text{ще сж} \end{array} \right\} (\text{за})\text{въртѣли.}$

или

Ед. ч. $\left\{ \begin{array}{l} \text{ще бждж} \\ \text{ще бждешь} \\ \text{ще бжде} \end{array} \right\} (\text{на})\text{учитъ,}$ $\left\{ \begin{array}{l} \text{ще бждж} \\ \text{ще бждешь} \\ \text{ще бжде} \end{array} \right\} (\text{за})\text{въртѣтъ}$ а, о

Мн. ч. $\left\{ \begin{array}{l} \text{ще бждемъ} \\ \text{ще бждете} \\ \text{ще бждятъ} \end{array} \right\} (\text{на})\text{учили.}$ $\left\{ \begin{array}{l} \text{ще бждемъ} \\ \text{ще бждете} \\ \text{ще бждятъ} \end{array} \right\} (\text{за})\text{въртѣли.}$

Повелително наклоненіе.

Ед. ч. $\left\{ \begin{array}{l} \text{—} \\ (\text{на})\text{учи} \\ \text{нека } (\text{на})\text{учи} \end{array} \right\}$ $\left\{ \begin{array}{l} \text{—} \\ (\text{за})\text{върти} \\ \text{нека } (\text{за})\text{върти} \end{array} \right\}$

Мн. ч. $\left\{ \begin{array}{l} \text{нека } (\text{на})\text{учимъ} \\ (\text{на})\text{учѣте} \\ \text{нека } (\text{на})\text{учятъ.} \end{array} \right\}$ $\left\{ \begin{array}{l} \text{нека } (\text{за})\text{въртимъ} \\ (\text{за})\text{въртѣте} \\ \text{нека } (\text{за})\text{въртятъ.} \end{array} \right\}$

Условно наклоненіе.

Настояще.

Ед. ч. $\left\{ \begin{array}{l} \text{учвамъ} \\ \text{учвашь} \\ \text{учва} \end{array} \right\}$ $\left\{ \begin{array}{l} \text{въртѣвамъ} \\ \text{въртѣвашь} \\ \text{въртѣва} \end{array} \right\}$

Мн. ч. $\left\{ \begin{array}{l} \text{учвамы} \\ \text{учвате} \\ \text{учватъ.} \end{array} \right\}$ $\left\{ \begin{array}{l} \text{въртѣвамы} \\ \text{въртѣвате} \\ \text{въртѣватъ.} \end{array} \right\}$

Минавало.

Ед. ч. $\left\{ \begin{array}{l} \text{учвахъ} \\ \text{учваше (ты)} \\ \text{учваше (той, тя, то)} \end{array} \right\}$ $\left\{ \begin{array}{l} \text{въртѣвахъ} \\ \text{въртѣваше (ты)} \\ \text{въртѣваше (той, тя, то)} \end{array} \right\}$

Мн. ч.	{	учвахмы	вѣртѣвахмы
		учвахте	вѣртѣвахте
		учвахж.	вѣртѣвахж.

Прѣминжло неопрѣдѣлоно.

Единственно число.

(на)- училъ, а, о	{	быхъ	(за)- вѣртѣлъ, а, о	{	быхъ
		бы (ты)			бы (ты)
		бы (той, тя, то)			бы (той, тя, то)

Множественно число.

(на)учили	{	быхмы	(за)вѣртѣли	{	быхмы
		быхте			быхте
		быхж.			быхж.

Подчинителио наклоненіе.

Ако учж, ако учѣхъ, ако (на)училъ, ако съмъ (на)училъ, ако бѣхъ (на)училъ, ако съмъ былъ (на)училъ, ако научж и отъ него минавало врѣме.—Ако вѣртж, ако вѣртѣхъ, ако (за)вѣртѣхъ, ако съмъ (за)вѣршѣлъ, ако бѣхъ (за)вѣртѣлъ, ако съмъ былъ (за)вѣртѣлъ, ако завертж. и отъ него минавало врѣме.

Минавало.

Единственно число.

ако научѣхъ	ако завѣртѣхъ
ако научѣше (ты)	ако завѣртѣше (ты)
ако научѣше (той, тя, то)	ако завѣртѣше (той, тя, то)

Мн. ч.	{	ако научѣхмы	ако завѣртѣхмы
		ако научѣхте	ако завѣртѣхте
		ако научѣхж.	ако завѣртѣхж.

Причастія.

Дѣйст. : учѣлъ, а, о ; (на)училъ, а, о ; (за)-вѣртѣлъ, а, о.

Страд. : (на)ученъ, а, о : (за)вѣртѣнъ, а. о.

По 1-ия примѣръ са спрѣгатъ глаголитѣ отъ 8-ий классъ, що иматъ само въ прѣм. опрѣд. врѣме и въ причастіята свръзка *и*, която въ страд. причастіе са измѣнува въ *е*. Отъ тѣхъ които иматъ окончаніето *ж*, или *ѣж* ударяемо, тѣ въ услов. наклоненіе иматъ свръзка *я* или *а*, като: *сжд-ѣж*, *сжд-ѣхъ*, *(о)сжд-и-хъ*, *ще (о)сжд-ѣж*; *(о)сжд-и*, *(о)сжд-ѣте*; *сжд-вамъ*, *сжд-вахъ*; *(о)сжд-и-лъ*, *(о)сжд-е-нь*;—*вар-ѣж*, *вар-ѣхъ*, *(с)вар-и-хъ*, *ще (о)вар-ѣж*; *(с)вар-и*, *(с)вар-ѣте*; *вар-я-вамъ*, *вар-я-вахъ*, *(с)вар-и-лъ*, *(с)вар-е-нь*. Таквызи сж: *служж*, *точж*, *рачж*, *вжчж*, *мжчж*, *лжчж*, *вршж*, *губж*, *готвж*, *правж*, *молж*, *мыслж*, *водж*, *гонж*, *хранж*, *борж (са)*, *носж*, *свѣтж*, *мжтж*. Още. *Ловж* (услов. *лов-я-вамъ*), *сидж*, *клонж*, *мирж*, *корж*, *горж*, *горихъ*, *гасж*, *грѣшж*, *душж*, *глушж*, *дож*, *брож*, *крож*, и *купж*, *платж*, *хвърлж*. *родж*, *рѣшж* (свършенъ видъ на многократнытъ: *купу-вамъ*, *плащамъ*, *хвърлямъ*, *раздажъ*, *рѣшавамъ*) и други таквызн.

По 2-ия примѣръ са спрѣгатъ глаголитѣ отъ 9-ий классъ, що иматъ въ прѣм. опрѣд. врѣме, въ услов. наклоненіе и въ причастіята свръзка *ѣ* или *а* или *я*, която у нѣкои въ услов. наклоненіе са изъоставя. Въ изъясн. наклоненіе въ минавалото врѣме свръзката *ѣ* са слива съ характеристиката му, и тѣй формата на туй врѣме съвпада съ формата на прѣм. опрѣд. врѣме., а различава са по 2-то и 3-то един. лице, като: *лѣт-ѣж*, *лѣт-ѣхъ*, *лѣт-ѣше*, *лѣт-ѣхъ-ъ*, *лѣт-ѣ*; *лѣт-и*, *лѣт-ѣте*; *лѣт-ѣ-вамъ*, *лѣт-ѣ-вахъ*; *лѣт-ѣ-лъ*, (свършеныятъ му видъ — *ще хвъркнж*, *хвъркнжхъ*). Таквызи сж: *горж* *горѣхъ*, *търпж*, *врѣщж*, *пищж*, *лѣщж*, *врж*, *врѣхъ*, *видж*, *свѣдж* (услов.) *вид-вамъ*, *свѣд-вамъ*, *мижж* или *жумж*, *мжчж*, *гжчж*, *лежж*, *стож* и др. так.

ТРЕТЬЕ СПРѢЖЕНІЕ.

85. — Третьето спрѣженіе има два примѣра:

1. *Выкамъ.*

2. *Валямъ.*

Изъявительно наклоненіе.

Врѣме настоящее.

Ед. ч.	{	выкамъ	валямъ
		выкашъ	валяшъ
		выка	валя
Мн. ч.	{	выкамы	валямы
		выкате	валяте
		выкатъ.	валятъ.

Минавало.

Ед. ч.	{	выкахъ	валяхъ
		выкаше (ты)	валяше (ты)
		выкаше (той, ты, то)	валяше (той, ты, то)
Мн. ч.	{	выкахмы	валяхмы
		выкахте	валяхте
		выкахж.	валяхж.

Прѣминжло опрѣдѣлено.

Ед. ч.	{	(по)выкахъ	(о)валяхъ
		(по)выка (ты)	(о)валя (ты)
		(по)выка (той, ты, то)	(о)валя (той, ты, то)
Мн. ч.	{	(по)выкахмы	(о)валяхмы
		(по)выкахте	(о)валяхте
		(по)выкахж.	(о)валяхж.

Прѣминжло неопрѣдѣлено

Единственно число.

(по)выкалъ, а, о	{	сьмъ	(о)валялъ, а, о	{	сьмъ
		си			си
		е			е

Множественно число.

(по)выкали	{	смы	(о)валяли	{	смы
		сте			сте
		сж.			сж.

Прѣминжло прѣдварително.

Единственно число.

(по)-выкалъ, а, о $\left(\begin{array}{l} бѣхъ \\ бѣ (ты) \\ бѣ (той, тя, то) \end{array} \right)$ (о)-валялъ, а, о $\left(\begin{array}{l} бѣхъ \\ бѣ (ты) \\ бѣ (той, тя, то) \end{array} \right)$

Множественно число.

(по)выкали $\left(\begin{array}{l} бѣхмы \\ бѣхте \\ бѣхъ. \end{array} \right)$ (о)валяли $\left(\begin{array}{l} бѣхмы \\ бѣхте \\ бѣхъ. \end{array} \right)$

Отдавна-прѣминжло.

Единственно число.

(по)выкалъ, а, о $\left(\begin{array}{l} сьмь \\ си \\ е \end{array} \right)$ былъ, а, о $\left(\begin{array}{l} сьмь \\ си \\ е \end{array} \right)$ (о)валялъ, а, о $\left(\begin{array}{l} сьмь \\ си \\ е \end{array} \right)$ былъ, а, о

Множественно число.

(по)выкали $\left(\begin{array}{l} смы \\ сте \\ сж \end{array} \right)$ были. (о)валяли $\left(\begin{array}{l} смы \\ сте \\ сж \end{array} \right)$ были.

Бждуще опрѣдѣлено.

Ед. ч. $\left(\begin{array}{l} ще (по)выкамъ \\ ще (по)выкашь \\ ще (по)выка \end{array} \right)$ ще (о)валямъ
ще (о)валяшь
ще (о)валя
Мн. ч. $\left(\begin{array}{l} ще (по)выкамы \\ ще (по)выкате \\ ще (по)выкаты. \end{array} \right)$ ще (о)валямы
ще (о)валяте
ще (о)валятъ.

Бждуще неопрѣдѣлено.

Ед. ч. $\left(\begin{array}{l} (по)выка щж \\ (по)выка щешъ \\ (по)выка ще \end{array} \right)$ (о)валя щж
(о)валя щешъ
(о)валя ще
Мн. ч. $\left(\begin{array}{l} (по)выка щемъ \\ (по)выка щете \\ (по)выка щятъ. \end{array} \right)$ (о)валя щемъ
(о)валя щете
(о)валя щятъ.

Бждуще прѣдварительно.

Ед. ч.	$\left(\begin{array}{l} \text{ще сьмь} \\ \text{ще си} \\ \text{ще е} \end{array} \right) \begin{array}{l} \text{(по)-} \\ \text{выкалѣ,} \\ \text{а, о} \end{array}$	$\left(\begin{array}{l} \text{ще сьмь} \\ \text{ще си} \\ \text{ще е} \end{array} \right) \begin{array}{l} \text{(о)-} \\ \text{валялѣ} \\ \text{а, о} \end{array}$
Мн. ч.	$\left(\begin{array}{l} \text{ще сьмы} \\ \text{ще сте(по)выкали.} \\ \text{ще сж} \end{array} \right)$	$\left(\begin{array}{l} \text{ще сьмы} \\ \text{ще сте} \\ \text{ще сж} \end{array} \right) \begin{array}{l} \text{(о)валяли.} \end{array}$

или

Ед. ч.	$\left(\begin{array}{l} \text{ще бждж} \\ \text{ще бждешь} \\ \text{ще бжде} \end{array} \right) \begin{array}{l} \text{(по)-} \\ \text{выкалѣ,} \\ \text{а, о} \end{array}$	$\left(\begin{array}{l} \text{ще бждж} \\ \text{ще бждешь} \\ \text{ще бжде} \end{array} \right) \begin{array}{l} \text{(о)-} \\ \text{валялѣ,} \\ \text{а, о.} \end{array}$
Мн. ч.	$\left(\begin{array}{l} \text{ще бждемѣ} \\ \text{ще бждете} \\ \text{ще бждятѣ} \end{array} \right) \begin{array}{l} \text{(по)-} \\ \text{выкали.} \end{array}$	$\left(\begin{array}{l} \text{ще бждемѣ} \\ \text{ще бждете} \\ \text{ще бждятѣ} \end{array} \right) \begin{array}{l} \text{(о)-} \\ \text{валяли.} \end{array}$

Повелительно наклоненіе.

Ед. ч.	$\left(\begin{array}{l} \text{—} \\ \text{(по)выкай} \\ \text{нека (по)выка} \end{array} \right)$	$\left(\begin{array}{l} \text{—} \\ \text{(о)валяй} \\ \text{нека (о)валя} \end{array} \right)$
Мн. ч.	$\left(\begin{array}{l} \text{нека (по)выкамы} \\ \text{(по)выкайте} \\ \text{нека (по)выкаты.} \end{array} \right)$	$\left(\begin{array}{l} \text{нека (о)валямы} \\ \text{(о)валяйте} \\ \text{нека (о)валяты.} \end{array} \right)$

Условно наклоненіе.

Настояще.

Ед. ч.	$\left(\begin{array}{l} \text{выквямѣ} \\ \text{выквашь} \\ \text{выква} \end{array} \right)$	$\left(\begin{array}{l} \text{валвамѣ} \\ \text{валвашь} \\ \text{валва} \end{array} \right)$
Мн. ч.	$\left(\begin{array}{l} \text{выквaмы} \\ \text{выквaте} \\ \text{выквaтѣ.} \end{array} \right)$	$\left(\begin{array}{l} \text{валвaмы} \\ \text{валвaте} \\ \text{валвaтѣ.} \end{array} \right)$

Минавало.

Ед. ч.	(	выквѣхъ	валвахъ
		выкваше (ты)	валваше (ты)
		выкваше (той, тя, то)	валваше (той, тя, то)
Мн. ч.	(	выквахмы	валвахмы
		выквахте	валвахте
		выквахъ.	валвахъ.

Прѣминжло неопрѣдѣлено.

Единственно число.

(по)выкалъ, а, о	(	быхъ.	(о)валялъ, а, о	(	быхъ
		бы (ты)			бы (ты)
		бы(той,тя,то)			бы(той,тя,то)

Множественно число.

(по)выкали	(	быхмы	(о)валяли	(	быхмы
		быхте			быхте
		быхъ.			быхъ.

Забѣл. Въ условното наклоненіе прѣдъ окончаніе-то *вамъ* у нѣкои глаголы съвпада още една *в* и става трудно произношеніето. За отбѣгванье на туй затрудненіе таквызи глаголы може да образовать настоящето и минавалото въ туй наклоненіе перифрастически (съ други думы), като : *могъ вѣрва, могъхъ вѣрва, вм. вѣр-вамъ, вѣрвахъ.*

Подчинително наклоненіе.

Ако выкамъ, ако выкахъ -аше, ако (по)выкахъ, ако оумъ (по)выкалъ, ако ѣхъхъ (по)выкалъ, ако съмъ былъ (по)-выкалъ, ако повикамъ и отъ него минавало врѣме.

Ако валямъ, ако валяхъ -яше, ако (о)валяхъ
ако овалямъ и отъ него минавало врѣме.

Минавало.

Единственно число.

ако повикахъ	ако оваляхъ
ако повикаше (ты)	ако оваляше (ты)
ако повикаше (той, тя, то)	ако оваляше (той, тя, то)

Мн. ч.	(	ако повикахмы	ако оваляхмы
		ако повикахте	ако оваляхте
		ако повикахж.	ако оваляхж.

Выкамъ има свършенъ видъ и—*ще выкиж*, *выкижхъ* по примѣра *гънж*; слѣдователно и въ услов. наклоненіе бѣдущето *ако выкиж ако выкинешь . . .* и отъ него минавало врѣме *ако выкижхъ ако выкижше . . .* по примѣра *гънж*.

Причастія.

Дѣйст.: (по)выкалъ, а, о; (о)валялъ, а, о.

Страд.: (по)выканъ, а, о; (о)валянъ, а, о.

По третъето спрѣженіе са спрѣгатъ глаголитѣ отъ 10-ый классъ просты и сложны съ прѣдлогъ, що иматъ начално окончаніе *мъ*. Тѣ иматъ свръзка въ 1-ия примѣръ *а*, въ 2-ия *я*; чрѣзъ свръзката са присѣдиняватъ окончаніята съ кореня имъ, освѣнъ въ услов. наклоненіе. У тѣхъ минавалото врѣме въ изъясн. наклоненіе съвпада съ прѣм. опрѣд. врѣме, а различавъ са отъ него по 2-то и 3-то си един. лице. Съ тѣзи форма глаголы сж най развитыгѣ въ езыка ни.

По 1-ия примѣръ са спрѣгатъ: *чукамъ, рытамъ, бутамъ, бѣгамъ, бѣгай* и *бѣжъ* (повел. наклон.), *лѣгамъ, обѣдамъ, падамъ, давамъ, мърдамъ, тичамъ, сѣрбамъ, иламъ, бывамъ, думамъ, обламъ, купувамъ* и др. так. Тѣи и сложены съ прѣдлогъ: *испивамъ, заливамъ, написвамъ, прѣоравамъ, проливамъ, поучавамъ, наскърбявамъ* и др. так.

По 2-ия примѣръ: *калямъ, стрѣлямъ, хвърлямъ, кланямъ (са), тѣркалямъ* и сложены съ прѣдлогъ: *нахранямъ, забранямъ, намыслямъ, затварямъ, изгарямъ* и др. так.

Свършеныятъ видъ на туй спрѣженіе.

86. — Простытѣ глаголы едни иматъ свър-

шенныя си видъ еднократенъ по 4-ья примѣръ *гнѣ* на 1-то спрѣженіе, като: *лѣгамъ, ще легнѣ, легнѣхъ; падамъ, ще паднѣ, паднѣхъ; дѣламъ, ще дѣлнѣ, дѣлнѣхъ: стрѣлямъ, ще стрѣлнѣ, стрѣлнѣхъ; тѣркалямъ, ще тѣркулнѣ, тѣркулнѣхъ*; а други го образовать съ прѣдлогъ или по сжщото спрѣженіе, или по едного отъ първытѣ двѣ спрѣженія, по което може да има и простъ глаголъ отъ свършенъ видъ отъ сжщия корень или отъ другый, като: *чукамъ, ще чукиѣ, чукиѣхъ* или *ще почукамъ, почукахъ* (по сжщото спрѣженіе); *бѣгамъ, ще побѣгнѣ, побѣгнѣхъ* (по 4-ья примѣръ на 1-то спрѣж.); *думамъ, ще продумамъ, продумахъ* (по сжщото спрѣж.) или *ще рекѣ, рекохъ; копувамъ, ще купиѣ, купиѣхъ* (по 1-ья примѣръ на 2-то спрѣж.); *калямъ, ще окалямъ, окаляхъ* (по сжщото спрѣж.); *хвърлямъ, ще хвърлиѣ, хвърлихъ* (по 1-ья прим. на 2-то спрѣж.); *кланямъ (са), ще са поклонѣ, поклонихъ са* (по 1-ья прим. на 2-то спрѣж.).

Сложнытѣ глаголы правятъ свършенныя си видъ съ прѣдлозы сжщо като простытѣ имъ глаголы по тѣхното спрѣженіе, като: *омывамъ, ще омыѣ, омыхъ; прѣбиравамъ, ще прѣборѣ, прѣборахъ; приковавамъ, ще приковѣ, приковахъ; оплитамъ, ще оплетѣ, оплетохъ; загъвамъ, ще загѣнѣ, загѣнѣхъ; поучавамъ, ще поучѣ, поучихъ; прѣтърпѣвамъ, ще прѣтърпѣнѣ, прѣтърпѣхъ.*

87. — Има нѣкои глаголы отъ 1-ья, 2-ья и отъ 6-ья классъ, които, освѣнь съ обыкновен-

ното си начално окончаніе *ж* или *ѣж*, въ употребленіе сѣ само въ 1-то лице и съ окончаніето *мъ*, безъ никаква свръзка, като: *пѣѣж* и *пѣѣмъ*, *знаѣж* и *знамъ*, *смѣѣж* са и *смѣѣмъ* са, *лѣѣж* и *лѣѣмъ*, *крадж* и *крамъ*, *кладж* и *кламъ*. Туй е единъ остатъкъ отъ най отколѣшня древность въ езика ни (Старобъл. Грам. § 8. 1. г.)

— Таквызи сѣ и глаголытѣ: *ѣмъ*, *ще ѣмъ*, и *ще дамъ*, *дадохъ* (свърш. видъ на *давамъ*) отъ *ѣдж*, и *дадж*, които излѣзли отъ употребленіето си. Тѣзи два глагола, освѣнь тѣзи форма, относятся са на 6-тыя классъ и безъ никаква неправилность спрѣгатъ са по примѣра *бодж*; повелително иматъ *ѣжъ*, *ѣжыше*; *дай*, *дайте*.

Образованіе на сложнытѣ съ прѣдлогъ глаголы съ окончаніе *мъ*.

88. — Сложнытѣ съ прѣдлогъ глаголы, употребяемы съ многократната характеристика *амъ* или *ямъ*, обрзоватъ са: а) едны, като прилагатъ тѣзи характеристика направо при кореня си; б) другы, като присѣдиняватъ характеристиката при кореня си чрѣзъ посрѣдствованіето на съгласната *в*; в) другы—и прѣдъ *в* като прибавятъ и свръзката на простыя си глаголъ *а*, или *ѣ*, или *я*, или *и* измѣнена въ *я*. И тѣй у тѣзи глаголы характеристиката бива: 1) *амъ*, 2) *ямъ*, 3) *вамъ*, 4) *вамъ* съсъ свръзка *а*, или *ѣ*, или *я*.

1. *амъ* прилагатъ на право при кореня си:

а) Отъ 5-ыя классъ сичкытѣ глаголы, у които ко-

реннытъ е, о измѣнுவать са въ и, а: бер-ж, обир-амъ; мел-ж, домил-амъ; пор-ж, распар-амъ: кол-ж, закал-амъ.

б) Отъ 6-ья классъ нѣкой глаголы, у които кореннытъ е, о измѣнுவать са въ и, а: плет-ж, заплит-амъ; влек-ж, завлич-амъ (10); бод-ж, забод-амъ; мог-ж, помаг-амъ; спириг-ж, остриж-амъ (10) и др. так.

в) Отъ 8-я классъ глаголы на чж и шж съ удареніе на прѣдпослѣднїя слогъ: точ-ж, зытач-амъ; вжчж, навжч-амъ; лжчж, разлжч-амъ, мжчж, замжч-амъ мушж, промуш-амъ и другы освѣнь учж. И още нѣкой глаголы, катю: сжд-ж, осжд-амъ (11); род-ж, приражд-амъ; плашж, заплаш-амъ (11).

г) Отъ 9-тыя классъ нѣкой глаголы, у които кореннытъ е=о, ѣ измѣнுவать са въ и: ер-ж (вѣр), завир-амъ; лѣт-ж, прѣлит-амъ, тѣй и вид-ж, завижд-амъ.

д) Отъ 10-тыя классъ нѣкой глаголы оставать си съ сжщата характеристика: падамъ, припадамъ; лѣгамъ, налѣгамъ; скачамъ, подскачамъ.

2. амъ прилагать направо при кореня си :

а) Отъ 8-мыя классъ доста глаголы, катю: губ-ж, загуб-ямъ; готв-ж, приготв-ямъ, лов-ж, улав-ямъ (о въ а); мол-ж, примал-ямъ (са); клон-ж, поклон-ямъ (са); нос-ж, принос-ямъ и принас-ямъ; прав-ж, направ-ямъ; хран-ж, нахран-ямъ; гас-ж, угас-ямъ; мысл-ж, намысл-ямъ; кѣрм-ж, накѣрм-ямъ и др. так.

б) Отъ 9-ья классъ нѣколко, катю: гор-ж, изгар-ямъ; шѣрп-ж, прѣтѣрп-ямъ и прѣтѣрп-ѣ-вамъ.

в) Отъ 10-ья классъ нѣкой оставать си съ сжщата характеристика ямъ: хвѣрлямъ, захвѣрлямъ; кланямъ са, поклонямъ са.

3. вамъ прїемать, направо при кореня си:

а) Отъ 1-ья классъ сичкытъ глаголы: нї-ж, испи-вамъ; нѣ-ж, онѣ-вамъ, кры-ж, покры-вамъ; лѣ-ж, изли-вамъ (отъ старото лити). Тѣй и кѣлн-ж, закле-вамъ.

б) Отъ 2-ия классъ нѣкои, като: *вѣ-ѣж*, *прѣвѣ-вамъ*; *сѣ-ѣж*, *засѣ-вамъ*; *блѣ-ѣж*, *поблѣ-вамъ*.

в) Отъ 4-ия классъ нѣкои, като: *пиш-ж*, *напис-вамъ* (10); *чеш-ж*, *почес-вамъ*; *рѣж-ж*, *разрѣз-вамъ* (10); *плач-ж*, *заплак-вамъ* (10); *лѣ-жж*, *излѣг-вамъ*, (10); *ищж*, *поиск-вамъ* (10); *дрѣм-ѣж*, *задрѣм-вамъ* и др. так.

г) Отъ 7-ия классъ сичкытѣ глаголы (освѣнь еднократнытѣ): *пѣ-н-ж*, *прѣпѣ-вамъ*; *гѣ-н-ж*, *загѣ-вамъ*, *тъй* и *пѣнж*, *потѣвамъ*.

д) Отъ 10-ия классъ нѣкои съ характеристиката *амъ*: *бѣг-амъ*, *прибѣг-вамъ*; *рыт-амъ*, *подрыт-вамъ*; *бут-амъ*, *подбуш-вамъ*, *чук-амъ*, *зачук-вамъ*.

4. *вамъ* приѣматъ при кореня си посрѣдствомъ свръзката на простыя глаголъ :

а) Отъ 3-ия классъ сичкытѣ глаголы, посрѣдствомъ свръзката си *а* или *ѣ*: *ум-ѣ-ѣж*, *проум-ѣ-вамъ*; *бѣл-ѣ-ѣж*, *побѣл-ѣ-вамъ*; *игр-а-ѣж*, *заигр-а-вамъ*; *бузд-а-ѣж*, *обузд-ѣ-вамъ*.

б) Отъ 4-ия классъ нѣкои глаголы, посрѣдствомъ свръзката си *а*: *ор-ж*, *прѣор-а-вамъ*; *тѣк-ж*, *дотѣк-а-вамъ*; *рев-ж*, *рев-а-хъ* *порев-а-вамъ*; *кѣлв-ж*, *прокѣлв-а-вамъ*. Тѣй и *дѣрж-ж*, *дѣрж-а-хъ*, *задѣрж-а-вамъ* и *задѣрж-амъ*; *лѣж-ж*, *залѣж-а-вамъ-са*; *мѣлч-ж*, *замѣлч-а-вамъ*; *гѣлч-ж*, *погѣлч-а-вамъ*; *сп-ѣж*, *засп-а-вамъ*.

в) Отъ 8-ия классъ нѣкои—посрѣдствомъ свръзката си *и* измѣняема въ *а* или *я*: *уч-ж*, *уч-и-хъ*, *поуч-а-вамъ*; *грѣш-ж*, *грѣш-и-хъ*, *прѣгрѣш-а-вамъ*; *глуш-ж*, *глуш-и-хъ*, *заглуш-а-вамъ*; *мир-ѣж*, *мир-и-хъ*, *умир-я-вамъ*; *кор-ѣж*, *укор-я-вамъ*; *мол-ѣж*, *умолявамъ*; *варѣж*, *сварявамъ*, *гор-ѣж*, *гор-и-хъ*, *изгор-я-вамъ*; *свѣт-ѣж*, *просвѣт-я-вамъ*; и *просвѣщ-а-вамъ* (11), *до-ѣж*, *до-и-хъ*, *издо-я-вамъ*; *бро-ѣж*; *бро-и-хъ* и *збро-я-вамъ*.

г) Отъ 9-ия классъ нѣкои глаголы, посрѣдствомъ свръзката си *ѣ*: *сѣд-ѣж*, *сѣд-ѣ-хъ*, *прѣсѣд-ѣ-вамъ*; *пищ-ѣж*,

пишѣ-хъ, запишѣ-вамъ; врѣшѣ-хъ, приврѣшѣ-вамъ.

д) Отъ 10-ыя[класъ нѣкои, посрѣдствомъ свръзката си я или безъ нея; *стрѣл-я-мъ, застрѣл-я-вамъ; жал-я-мъ, ужал-вамъ.*

89. — Прѣдлогътъ *по*, сложенъ съ нѣкои глаголы, показва дѣйствието имъ ограничено въ малко количество: *похваняхъ, посребнихъ, полежахъ, ще поиграхъ.* А прѣдлогътъ *на*, сложенъ съ нѣкои глаголы придружаемы и съ възвратното мѣстоименіе *са*, придава особито значеніе на дѣйствието имъ, като че то бива въ довольно количество: *наѣдохъ са, напихъ са, належахъ са, ще са наиграхъ.*

Глаголы употребяемы съ възвратното мѣстоименіе *са*.

90. — Дѣйствителнытъ и срѣднитъ глаголы употребяемы съ възвратното мѣстоименіе *са*, споредъ показанытъ имъ значенія (68. з). Забѣл. 2. и 3.), спрѣгать са сѣщо по изложенытъ примѣры въ спрѣженіята; само са прибавя туй мѣстоименіе при сѣко лице по сичкытъ врѣмена: *мыхъ са, мышь са, мые са, мыхъ са.* . и проч.

91. — Страдателнытъ глаголы рѣдко ся употребяватъ въ езика ни съ възвратното мѣстоименіе *са*, и то само въ третъето лице: *Гласъ са чува; запали са къща; обради са търговци.* А повечто свойственно е на езика да образова тѣзи глаголы съставно отъ страдателното имъ причастіе, и отъ спомагателныя глаголъ *смы*. Въ

спръганъето имъ само спомагателныятъ глаголъ са измѣнува, а причастіето са прибавя при сѣко лице у употрѣбяемытъ врѣмена, които сж : въ изъясн. наклоненіе—минавало, прѣминжло неопрѣдѣлено, прѣминжло прѣдварително, отдавна-прѣминжло и бждуще прѣдварително, и въ подчинително—сжщытъ врѣмена, но придружаемы съ подчинителенъ сѣюзъ.

Колкото за обучаванъе ето едиинъ примѣръ.

Изъяснително наклоненіе.

Врѣме минавало.

Един. число.		Множ. число.
мытъ, а, о	$\left(\begin{array}{l} \text{бѣхъ} \\ \text{бѣше (ты)} \\ \text{бѣше (той, тя, то)} \end{array} \right)$	$\left(\begin{array}{l} \text{бѣхмы} \\ \text{бѣхте} \\ \text{бѣхж.} \end{array} \right)$

Прѣминжло неопрѣдѣлено.

Един. число.		Множ. число.
мытъ, а, о	$\left(\begin{array}{l} \text{сѣмь} \\ \text{си} \\ \text{е} \end{array} \right)$	$\left(\begin{array}{l} \text{сѣмы} \\ \text{сте} \\ \text{сж.} \end{array} \right)$

Прѣминало прѣдварително.

Един. число.		Множ. число.
мытъ, а, о	$\left(\begin{array}{l} \text{бѣхъ} \\ \text{бѣ (ты)} \\ \text{бѣ (той, тя, то)} \end{array} \right)$	$\left(\begin{array}{l} \text{бѣхмы} \\ \text{бѣхте} \\ \text{бѣхж.} \end{array} \right)$

Отдавна-прѣминжло.

Един. число.		Множ. число.
мытъ, а, о	$\left(\begin{array}{l} \text{сѣмь} \\ \text{си} \\ \text{е} \end{array} \right) \text{былъ, а, о}$	$\left(\begin{array}{l} \text{сѣмы} \\ \text{сте} \\ \text{сж} \end{array} \right) \text{были,}$

Бждуще прѣдварително.

Един. число.		Множ. число.	
ще съмъ	) мытъ, а, о	ще смы	) мыты.
ще си		ще сте	
ще е		ще сж	

или

ще бждж	} мытъ, а, о	ще бждемъ	} мыты.
ще бждешъ		ще бждете	
ще бжде		ще бждятъ	

Подчинително наклоненіе.

*Ако бѣхъ, ако бѣше (ты) мытъ, а, о. . . ,
ако съмъ мытъ, а, о. . . , ако бѣхъ, ако бѣ (ты)
мытъ, а, о. . . , ако съмъ былъ мытъ, а, о. . . ,
ако бждж мытъ, а, о. . . , ако бждѣхъ мытъ, а,
о, ако бждѣше (ты) мытъ, а о. . . .*

92. — На възвратното мѣстоименіе краткыятъ дат. типъ—*си*, употрѣбямъ при дѣйствителенъ или при срѣденъ глаголъ, придава му значеніе, какъ дѣйствието или състояніето му става въ удовольствіе на дѣйствующето лице: *играѣхъ си, мысляхъ си, четешъ си*. А на нѣкои глаголы придава значеніе, какъ дѣйствующето лице върше дѣйствието чрѣзъ другыго въ своя полза: *правѣхъ си къща; скроихъ си, ошихъ си дрехы*.

Неправилны глаголы.

93. — *Неправилны* глаголы въ българскыя езикъ сж само тѣзи:

1. *Идж*; сичката му неправилность е въ причастіето му *ишълъ*, а въ несъставенытъ си

времена относѣ са на 6-ия классъ и са спрѣга по 3-ия примѣръ *бодѣ* на 1-то спрѣженіе: *идѣ*, *идѣхъ*, *(от)идохъ* . *(от)ишѣхъ* *сѣмѣ* ... и проч.

2. *Емѣ* (отъ старыя *і-ати=енти*, *і-амлѣ*, *і-ахъ*). Тозъ глаголъ простъ е въ употребленіе (у лозаритѣ само сѣмѣ значеніе: *емѣ лозето си*) *емѣ*, *емѣхъ*, *емѣше..*, *ще емѣ*; повелит. *еми*; условно *емвамъ*, *емвахъ*; подчинит. *ако емѣ*, *ако емѣхъ*; причаст. *емено* *вм.* *ето* по 1-ия примѣръ *мѣ* на 1-то спрѣж. А сложенъ съ прѣдлогъ въ употребленіе е съ многократната характеристика: *пріемамъ*, *заемамъ*, *отъемамъ* и *ошнѣмамъ* по 3-то спрѣженіе; свършенныя си видъ образова съ прѣдлогъ и отъ простыя *емѣ* по 1-то спрѣж.: *ще пріемѣ*, *пріѣхъ*, *ще заемѣ*, *заѣхъ*; *ще отнемѣ*, *отнѣхъ*:

3. *Дѣ*. Той отъ тѣзи форма има въ употребленіе само повел. наклоненіе: *дѣй* (*дѣ!*), *дѣйте* (*дѣте!*), *не дѣй!* *не дѣйте!* Несвѣршенъ многокр. видъ има по 3-то спрѣж: *дѣвамъ*, *дѣвахъ*, ..., а свѣршенъ еднокр. видъ — по 1-то спрѣж. по прим. *гѣ*: *ще дѣиѣ*, *дѣиѣхъ*.

Бѣзличны или третъеличны глаголы.

94. — *Бѣзличнытѣ* глаголы са спрѣгатъ само въ третѣе един. лице у сичкытѣ врѣмена по прѣдъизложенытѣ спрѣженія, освѣнъ въ услов. наклоненіе.

Примѣръ

гърми.

Изъявительно наклонение.

Настояще.	гърми.	
Минавало.	гърмише.	<i>Свърш. еднокр. видъ.</i>
Прѣм. опрѣд.	(по)гърми,	грѣмнѣ.
Прѣм. неопрѣд.	(по)гърмило е,	грѣмнѣло е.
Прѣм. прѣдв.	(по)гърмило бѣ,	грѣмнѣло бѣ.
Отдав.-прѣм.	(по)гърмило е было,	грѣмнѣло е было.
Бжд. опрѣд.	ще (по)гърми,	ще грѣмне.
Бжд. неопр.	(по)гърми ще,	грѣмнѣ ще.
Бжд. прѣдв.	(ще е (по)гърмило,	ще е грѣмнѣло.
или	ще бжде (по)гърмило,	ще бжде грѣмнѣло.

Повелительно наклонение.

нека (по)гърми, нека грѣмне.

Подчинительно наклонение.

Ако гърми, ако гърмише, ако (по)гърми, ако е (по)гърмило, ако бѣ (по)гърмило; ако е было (по)гърмило, ако (по)гърми, ако (по)гърмише. Еднократенъ: ако грѣмне, ако грѣмнѣше.

Таквызи сж : *трѣщи, вали, чини, стои са по 2-то спрѣж.; съмва, мрѣква, трѣбва, бѣва, прилича, става, пада са, блѣска са, свѣтка са по 3-то спрѣжение, и др. таквызи.*

— За безличны глаголы са приематъ още :

1) Отъ дѣйствителенъ и срѣденъ залогъ глаголы, на които са употрѣвява по сичкытѣ врѣмена само 3-то един. лице, придружаемо отъ възвратното мѣстоименіе —са—, и отъ краткыя дател.типъ на личнытѣ мѣстоименія. Тогази тѣ глаголы означаватъ, че прилагаемото при глагола лице има наклонность къмъ дѣйствието или състояніето на глагола, като ; *плаче ми са, спи ми са играе ти са, вѣде ви са, нѣе имъ са* и др. так.

2) На нѣкои глаголы по сичкытѣ врѣмена само

3-то един. лице употрѣбваемо и придружаемо отъ краткыя винит. типъ на личныѣ мѣстоименія—*ма, та, го, ны, вы, гы*, като : *мързи ма, боли ма, сърби ма* и др. так.

3) Сжществителныятъ глаголъ—*смы*—, употрѣбваемъ по сичкыѣ врѣмена само въ 3-то един. лице, и придружаемъ или съ едно качественно прилагателно име отъ срѣдень родъ, като : *нужно е, потрѣбно е, прилично е, полезно е, вредно е, лесно е, мжно е, срамно е* и др. так.; или съ едно като тѣзи сжществителны имена — *срамоша, грѣхоша*—, като : *срамота е, грѣхота е*; или пжкъ съ едно като тѣзи—*срамъ, страхъ, гнѣвъ, грѣхъ, смѣхъ*, и съ краткыя винит. типъ на личныѣ мѣстоименія, като : *срамъ ма е, страхъ ма е* и проч.

Забѣл. Въ образованіето на врѣмената и наклоненіята у глаголыѣ ученикътъ не ще срѣшне никакво затрудненіе, ако той научи добрѣ окончаніята на глаголыѣ, ако запамети разныѣ имъ свръзки споредъ 10-тѣхъ классове, и ако навикне точно да отдѣля кореня на сѣкый глаголъ, споредъ както обстоятелно са прѣдъизложи. За туй особны правила за образованіето на врѣмената и наклоненіята нѣма да са излагать, като излишны що сж.

ГЛАВА ШЕСТА.

За причастіето.

95. — *Причастія* (23) въ българскыя езикъ има за миналото врѣме двѣ: *дѣйствително* и *страдателно*. Първото има окончанія *лъ, ла, ло*, а второто—*тъ, та то* или *нъ, на, но* : *крыѣлъ, крыѣла, крыѣло*; *крылъ крыла, крыло*; *крытъ, крыта, крыто*; *метенъ, метена, метено*.

Забѣл. *Сжиый, бждущый, горѣщий, вонѣщий, нстоящий, слѣдующый* и други нѣкои сж причастія на-

стояще врѣме, но вече въ езыка тѣ сж приели употребленіе като за прилагателны само имена, прилаганы при сжществителнытѣ и съ членъ и безъ членъ.

Тѣй и отъ страдателенъ залогъ, наст. врѣме, има въ употребленіе: *говоримъ, -ма, -мо, видимъ, -ма, -мо, измѣняемъ, -ма, -мо, нарицаемъ, -ма, -мо* и др. так.

96. — Страдателнытѣ причастія и дѣйствителнытѣ на срѣднитѣ глаголы, освѣнъ дѣто сж въ употребленіе за спомаганье на съставенытѣ врѣмена (72) въ спрѣженіята на глаголытѣ, още тѣ са употребяватъ и като сжщы прилагателны имена приложены при сжществителны, и съ членъ, и безъ членъ, въ тритѣ рода и въ двѣтѣ числа: *битъ* и *битыятъ* *человѣкъ*, *бита* и *бита-та жена*, *бито* и *битото дѣте*; *легнижлъ* и *легниж-лятъ* *конь*; *умрѣла* и *умрѣлата* *овца*; *изгнило* и *изгнилото* *дърво*. А чисто дѣйствителнытѣ причастія са въ употребленіе само за спомаганье на съставенытѣ врѣмена въ спрѣженіята въ тритѣ рода и въ двѣтѣ числа, а като прилагателны никога не придружаватъ сжществителны имена нито съ членъ, нито безъ членъ.

97. — Причастіята, като производимы отъ глаголь разгледватъ са въ петѣтѣхъ си общы съ глагола свойства: *залогъ, видъ, врѣме, число* и *родъ*, а отъ тѣхъ употребяемытѣ като прилагателны съ членъ и безъ членъ пригледватъ са и по падежъ.

Забѣл. Отъ разнытѣ глаголы причастіята съ кое отъ окончаніята си са употребяватъ и какъ го приематъ, туй са каза обстоятелно въ сѣко спрѣженіе, въ

сѣкій отъ 10 тѣхъ класса; за туй не е нужда да са повтара и тукъ.

ГЛАВА СЕДМА.

За нарѣчіето.

98. — *Нарѣчіята* (24) са употрѣбаватъ при глаголъ, при прилагателно име и при също пакъ нарѣчіе, за да имъ означаватъ и опрѣдѣляватъ:

1. *обстоятелство*, споредъ въпроситѣ: *какъ? колко пжти? кога? дѣ?*

2. *точность*, споредъ въпроса *тѣй ли? истина ли?*

3. *мѣра* на качеството имъ, споредъ въпроса: *колко? въ каква мѣра?*

99. — *Обстоятелства* що показватъ:

1. *Качество*, споредъ въпроса *какъ? или съ какъвъ начинъ?*—*Тѣй, иначе, какъ-годѣ, добрѣ, злѣ, по добрѣ, по злѣ, силно, слабо, умно, скоро, полека, тутакси, лично, грозно, нарочно, сирмаишкы, пріятелскы, еднакво, дружно, напразно, наопакъ и др. так.*

2. *Количество*, споредъ въпроса *колко? колко пжти? или часто ли?*—*еднѣжъ, дваѣжъ, триѣжъ, четирѣжъ, петъ пжти, многократно или много пжти, часто, рѣдко, ни еднѣжъ, много, малко. нѣколко, толкози, колкото, колко-годѣ. и др. так.*

3. *Врѣме*, споредъ въпроситѣ:

а) *Кога?*—*Сега или нынѣ, донесъ, днесъ, утрѣ, за-вчера, отнѣкынѣ, прѣди, деня, ноця, сноци, сутренѣ, вечерѣ, довечѣра, попладнѣ, възрѣдъ-нощѣ, отдавна, лѣтѣ, зимѣ, вынѣжы, нѣкога, никога, прѣди, сѣтнѣ, послѣ, онъ-зѣ-година, тѣзѣ-година и друг.*

б) *Отъ кога?*—*Отсѣга, отдеѣѣ, отначало, отодѣтство и друг.*

в) *До кога?*—*До сега, до тогазъ, до когато, до катто и проч.*

Тукъ при врѣменнытъ нарѣчія са отнасятъ и думы що показватъ : *начало на дѣйствието—вече, продълженіе—оце, все, повтарянье—накъ, изново, и ускореніе—щомъ, катто-току.*

4. *Мѣсто* по въпроситѣ :

а) *Дѣ?*—*Тукъ, тамъ, тадѣзи, татакъ, сѣкадѣ, дѣ-годѣ, насѣкадѣ, кѣйдѣ, нійдѣ, възъ, вжтрѣ, близо, около, далечъ, горѣ, долу, другадѣ, посрѣдъ и проч.*

б) *Отъ-дѣ?*—*Оттукъ, отдѣ-годѣ, отвъкъ, отвжтрѣ, отдалечъ, отпрѣдъ, отзадъ и проч.*

в) *Кадѣ?*—*Тука, татѣ, кадѣ-годѣ, удома, нагорѣ, надолу, никадѣ, кадѣто и проч.*

100. — *Що опрѣдѣлятъ точность :*

1. *Въпросителны :* *мигаръ? нема? дали?*

2. *Утвърдителны :* *тѣй, точно, наистина, наздраво :*

3. *Прѣдположителны ;* *може-да-е, невъмъ, надали, ужъ.*

4. *Отрицателны :* *не, ни.*

5. *Ограничителны ;* *само, садѣ, только, освѣнь.*

101. — *Що опрѣдѣлятъ мѣра на качеството.*

1. *Що усилаватъ подтвърденіе :*

а) *Въ положителна степенъ :* *доста, весьма, твърдѣ, много, малко, крайно, доволно.*

б) *Въ сравнителна :* *по, повече, помного, помалко.*

в) *Въ прѣвъсходителна :* *най, прѣ.*

2. *Що усилаватъ отричаніе :* *вовсе, съвсѣмъ, никакко.*

3. *Що ослабятъ утвърденіе или отричаніе,* *едвамъ, еле, почти, комахай, не толкозъ.*

Забѣл. Има и нарѣчія произведени отъ глаголъ : *жумишкомъ и жумишката, тропиткомъ, припущецъ, и др. так.*

ГЛАВА ОСМА.

За прѣдлога.

102. — Прѣдлозы (25) по употребителны сж: *отъ, на, въ или во, у, съ, (съсъ), изъ, възъ, надъ, по, подъ, задъ, прѣдъ, о, (объ), до, за, при, прѣ, безъ, къмъ, пра (праотецъ), про, раз, прѣзъ или чрѣзъ, слѣдъ, срѣщо, между, низъ, ради или поради.*

103. — Прѣдлозытѣ: *пра, прѣ, про, раз* употребяватъ са само сложны съ другы думы; *прѣзъ или чрѣзъ, низъ, слѣдъ, къмъ, срѣщо, мѣжду, ради* употребяватъ са само отдѣлно, а пакъ другытѣ и отдѣлно и сложно са употребяватъ.

104. — Като прѣдлозы са употребяватъ и нарѣчіята: *прѣди, споредъ, спротивъ, откъмъ, покрай, върху, около, вмѣсто, послѣ, посрѣдъ.*

Забѣл. 1. *Въ* и *съ*, употребяемы сложно съ друга дума нѣкога задържатъ буквата *з*: *въспирамъ, съдирамъ*, а нѣкога я исхвърлятъ: *влизамъ, смирявамъ.*

Забѣл. 2. *Изъ, възъ, разъ*, употребяемы сложно съ друга дума, която са начина отъ: *п, т, к, х, ч, ш, щ*, измѣнуватъ буквата *си з* на *с*: *испытъ, испокъ, раскжсвамъ, расхвърлямъ, исчистенъ, расширочавамъ.*

ГЛАВА ДЕВЕТА.

За съюза.

105. — Съюзы (26) по употребителны сж: *и, а, ли, но, или, ни, то, че, та, на, ако, да, обаче, нжкъ, инди.* Освѣнь тѣхъ още двѣ или и три думы (нарѣчія, прѣдлозы, мѣстоименія), употребяемы за свързванье на едно понятіе съ друго или на едно изричанье съ друго, и тѣ са считатъ

за съюзы: *затуй, защото, не само но и, ший*
щото, ако бы, ако да, ако ли, ако и, и тъй,
ту ту, такъвзи какъвто, този който, толко-
зи колкото, тогази когато, тамъ дѣто, и
др. так.

ГЛАВА ДЕСЕТА.

За междуметіето.

106. — *Междуметія* (27) по употребител-
ны сж :

1) *Отъ извикванія, принуждаемы отъ нѣкакво*
силно радостно или скърбно осѣщаніе : ай ! о !
ахъ ! охъ ! олеле ! ну ! ха-ха-ха ! хи-хи-хи ! хо-хо-хо !

2) *За посока : На ! ето ! ей !*

3) *За новикваніе : Хей !*

4) *При отсъръщаніе : Ухъ ! уха !*

5) *При учудваніе : Бе-е ! бей !*

ПРИТУРКА

на първата часть.

За образованіето на думитѣ въ състава имъ.

107. — Образованіето на думитѣ въ състава
имъ съдържава: А) производството имъ отъ тѣх-
нитѣ корени, Б) слаганіето имъ отъ двѣ отдѣлни
думи. И тъй споредъ първото думитѣ биватъ:
коренны или първообразны и производны (15), а
споредъ второто — просты и сложны (16).

А. Производство на думитѣ.

108. — Производна дума са образова отъ ко-
ренната си, като са отнеме окончаніето отъ

коренната или като са отдѣли само коренътъ ѝ, че са приложи при него друго окончаніе, което може да е и отъ нѣколко слога *спомогателны* наричваны (15). Тѣй приведената съ друго окончаніе дума промѣнува и значеніето на коренната си по друга нѣкаква посока, като : *свѣт(ъ)*, *свѣт(лина)*, *свѣщ(ъ)*, *свѣт(ило)*, *свѣт(иликъ)*, *свѣт(ливъ)*, *свѣщ(ъ)*. Таквоя промѣняване отъ разны окончанія при кореня повечто играе въ измѣняемиѣ части на рѣчьта : за туй ще са каже особито за сѣка часть, придружаема съ по общеупотрѣбительныѣ окончанія.

а) Сжществителны имена производимы отъ сжществителны.

109. — Въ производството на сжществителны имена пакъ отъ сжществителны по общеупотрѣбительны при кореня имъ окончанія съ различни промѣненія на тѣхныѣ началны значенія сж :

1. Окончаніята, що са употрѣбавать въ образованъето на умалителныя и увеличителныя имъ видъ (35).

2. Окончаніята, що са употрѣбавать за образованъето на жен. и срѣд. родъ у имена на одушевени прѣдметы (37. Забѣл. 1.).

3. Окончаніето *аръ*, *арка*, *арче*, що показва лице, който са занимава съ изричаното отъ кореня понятіе : *рыбаръ*, *рыбарка*, *рыбарче*; тѣй и *овчаръ*, *дърваръ*, *лозаръ* и други.

4. *Никъ*, *(а)нинъ* що показва прѣдметъ принадлежащъ на изричаното отъ кореня понятіе, или който са упражнява съ коренното понятіе : *войникъ*, *дух(ов)никъ*,

чърковникъ, конникъ, зелникъ, кръвникъ, гражданинъ, селникъ.

5. *Ство, щина*, що показва отвлечено свойщината на изричаното отъ кореня понятие : *человѣчество, братство, царство, челоуѣщина, сватовщина, царщина*.

6. *Ница, нище*, що показва мѣсто, дѣто са държи или са работи изричаното отъ кореня понятие : *гробница, ледница, грънчарница, огнище, гнойще, овчарница*.

7. *Ецъ, ка, че* или *чанинъ, чанка, чанче*, които, прибавяны при кореня на имена собственны на градове, села, и страны, означавать тѣхенъ житель : *Сищовецъ* или *Сищовчанинъ*, *Габровецъ* или *Габровчанинъ*, *Македонецъ*. Тѣй и народнытѣ имена съ окончанія : *инъ* или *ецъ, ка, че* : *Българинъ, Българка, Българче; Арменецъ. Арменка, Арменче*. А *Гръкъ* и *Влахъ* имать *Гъркыня, Влакыня, Гърче, Влаше*; тѣй и *Нѣмецъ, Сърбинъ—Нѣмкыня, Сърбкыня, Нѣмче, Сърбче*.

8. *Акъ* прибавяно при кореня на нѣкои нарицателны имена направя гы събирателны (34) : *черничакъ, габракъ, камънакъ, гроходакъ*.

в) Сжществителны отъ прилагателны.

110. — Сжществителны имена, производимы отъ прилагателны съ отвлечено значеніе на качеството на дърнитѣ, имать слѣдующытѣ окончанія:

ость: *хытрость, якость, мъдрость, лудость*;
ина: *хытрина, лудина, цѣлина, дължина, злина*;
щина и *ыня*: *глунавщина, лукавщина, светыня*;
ота или *ія*: *простота и простотія, мокрота и мокротія*;
ство, іе: *сирмашество, лукавство, здравіе*.

в) Прилагателны отъ сжществителны.

111. — За прилагателны имена, производимы

отъ сжществителны, по употрѣбительны оконча-
нія съ различни значенія сж :

1. *овз, евз, инз*, които, прилаганы при кореня на собственны имена на лица, образовать отъ тѣхъ при-
тежательнытѣ: *Ивановз, Георгіевз, Недѣлникъ*.

2. *ій, ский, икий, яный*, които показвать или
зависимость отъ коренното понятіе или происхожданье
отъ него: *Божій, овчій, братскій, юнакикий, лентяный,*
възняный.

3. *авз, ливз, встз, истз*, които показвать изобил-
ность отъ коренното понятіе: *шудравз, пьргавз, страх-*
ливз, пѣсекливз, мързеливз, клонѣстз, снажѣстз, свичѣстз,
зжбѣстз, гористз, блатистз.

4. *атз*, което показва свойство на коренното по-
нятіе: *брадатз, расохатз, рогатз*.

г) прилагателны имена отъ нарѣчія.

112. — Прилагателны имена, наричваны
обстоятелственны, производять са отъ нарѣчія,
що означавать мѣсто или врѣме, и имать окон-
чаніето *иній*: *тукашиній, тамкашиній, мадѣшиній,*
днешиній, утрѣшиній, вчерашиній.

д) Сжществителны отъ глаголы.

113. — За сжществителны имена, произведе-
ны отъ глаголы, по употрѣбительны оконча-
нія съ различни значенія сж :

1. *(а)(я)(и)тель, ачъ, ецз*, които показвать дѣй-
ствующето лице: *списатель, настоятель, учитель, о-*
рачъ, свкачъ, пѣвецз. У нѣкои и *никз* значи сжщото: *ра-*
ботникъ, проповѣдникъ.

2. *іе=іе, ба, ва*, които показвать дѣйствието на гла-
гола отвлечено: *моленіе, ученье, смиреніе, сждба, краж-*
ба, жетва. Тѣй и окончаніето *ня*: *излзгня, сплетня*.

3. *мо, нь*, които показват дѣйствието на глагола произведено: *писмо, валмо, оранъ, копанъ*.

4. *ло, но, ла, лка*, които показват орждіе, чрѣзъ което са върше дѣйствието на глагола: *рало, чукало, сѣкало, врьтено, тесла, метла, буталка, писалка*.

5. *ь, ка, а*, употрѣбяемы при имена произведени отъ сложены глаголы, означава дѣйствието на глагола произведено: *расписъ, прѣписка, расадъ, разноска, заплата*.

е) Глаголы отъ имена съществителны или отъ прилагателны.

114 — Производимытъ глаголы отъ имена съществителны или отъ прилагателны сж :

1. Отъ съществителны: *царъ, робъ, гладъ, попъ, свѣтъ* и проч.—*царувамъ, робувамъ, гладувамъ, попувамъ, свѣтувамъ*, или *вѣцарявамъ, робѣж, упопямъ*,

2. Отъ прилагателны: *мждъръ, чистъ, свѣтъ, бѣлъ, жълтъ, живъ* и проч.—*мждорювамъ, чистѣж, свѣтѣж, и свѣстявамъ, бѣлѣж, жълтѣж, живѣж* и проч. .

Б. Слаганье на думытъ.

115. — Двѣ отдѣлны думы слагать са и образовать една наричвана сложна дума (16) чрѣзъ съединителната гласна *о* или *е*: *дръводѣлецъ, мореплавателъ*.

116. — Слаганьето на думытъ по отношеніето имъ на една къмъ друга бива : а) *опрѣдѣлительно*, когато едната отъ тѣхъ са относя къмъ другата като *опрѣдѣленіе* (125): *доброволенъ, злокравенъ*, и б) *допълнително*, когато едната са относя къмъ другата като *допълненіе* (125): *родолюбецъ, честлюбивъ, богомоліе*. Въ *опрѣдѣлительното* сла-

ганье опредѣленіето т. е. прилагателното име
вынжгы стои напрѣдъ. Тѣй и въ допълнителното
слаганье допълненіето вынжгы напрѣдъ са полага,
освѣнь у нѣкои имена сложены отъ повел. на-
клоненіе на глагола и отъ сжществително име :
скоби-свекърва, раздѣли-братья, дерн-мечка и др.
нѣкои.

ЧАСТЬ ВТОРА.

За словосъчиненіето.

ГЛАВА ПЪРВА.

Прѣдложеніе и неговѣтъ части.

117. — Словосъчиненіето излага правила, какъ
и дѣ трѣба да са употрѣбаватъ и распореджатъ
думѣтъ въ изговора и въ рѣчьта (17), т. е. подъ
кои измѣненія или устройства и на кое мѣсто
трѣба тѣ тамъ да са располагатъ.

118. — Изговоръ (17) само на една мисль,
на едно разсжждане нарича са *прѣдложеніе*.
Кога казвамъ : *Богъ е праведенъ*, тукъ е едно
прѣдложеніе ; защото азъ разсжждамъ, че каче-
ството *праведенъ* прилича и са отдава на *Бога*.

119 — *Прѣдложеніето*, разгледвано граммати-
чески, има толкози части, колкото думы объема;
разгледвано логически, то съдържа само три
главны части : *подлежаще, сказуемо и свързка*.

120. — *Подлежаще* е името на прѣдмета (29),
ва който са разсжжда, и то е главната идея.

Сказуемо е начинътъ или името на качеството или на свойството, което въ разсжжданъето са отдава на подлежащото (22). Туѣ е идея при-турвана. Свързка е думата, която свързва сказуемото съ подлежащото (22). Свързката под-твърдява, че изричаното отъ сказуемото качество принадлежи или не принадлежи на подлежащото. Въ изговара: *Богъ е праведенъ*, *Богъ* изрича сж-ществото, което е прѣдметъ на изричаното разсжждане, — ето подлежащото; *праведенъ* изри-ча качеството, което азъ разумѣвамъ присъединено у Бога, — ето сказуемото; думата — *е* изрича присъединеніето на сказуемото съ подлежащото съгласяванъето на едното съ другото, — ето свързката.

121. — Подлежащото вынжгы са изрича или съ сжществително име (*пролѣтъта е весела*), или съ мѣстоименіе (*азъ съмъ добъръ, ты си хышъръ, той става зълъ, никой не е кривъ*), или съ цѣло прѣдложение (*ди шон челоуѣкъ празенъ е вредно*).

122. — Сказуемото са изрича или съ прила-гателно име (*Надѣждата е обща*), или съ при-частіе (*Слънцето бѣ изгрѣяло. Дрѣвата е ошита*), или съ мѣстоименіе прилагателно (*Къщата е моя. Стоянъ е такъвъ. Петъръ е никакъвъ.*), или съ сжществително име (*Лѣнността е порокъ*).

123. — Свързка бывать сжществителныѣ гла-голы: *съмъ, бывамъ, ставамъ* (22): *Мѣсецътъ е свѣтелъ. Ябълката бива сладка. Дървото става сухо.*

Забѣл. Безличнытѣ глаголы изобщо нѣматъ явно подлежаще нѣкое лице, катѣ: *сѣмѣа, мрѣква, гѣрми, мѣрзи ма, боли ма, спи ми са, полезно е, грѣхота е, гнѣвъ ма е*. Въ дирнитѣ три сказуемого е — *полезно, грѣхота, гнѣвъ*.

124. — Сказуемого и свръзката слѣбны въ една дума (22) правятъ глаголѣ наричанѣ *прилагателенъ* или *категорическый*: *Мѣсецѣтъ свѣти. Ябълката сладни. Дървѣто сѣхне*. Слѣдователно категорическытѣ глаголы обѣематъ въ себе си и сказуемого и свръзката. Съ туй значеніе тѣ ще са казватъ само глаголы.

125. — Въ прѣдложеніето, когато тритѣ му главны логическы части самы по себи си не изричатъ точенъ и пѣленъ смысль, тогази тѣ иматъ при тѣхъ си и другы думы притурнѣты за да улеснѣтъ точното и пѣлното изричанье на мысьльта имъ. Таквызи думы сѣ *опрѣдѣленія* и *допѣлненія*.

126. — *Логическото опрѣдѣленіе* и *логическото допѣлненіе* изричатъ сичко що служи за опрѣдѣленіе и допѣлненіе на подлежащето или на сказуемого, тѣй и на глагола. Кога са каже: *Лѣжливъ чловѣкъ е сѣщество безчестно*; тукъ чловѣкъ е подлежаще, сѣщество сказуемо, и свръзка—е. Но подлежащето и сказуемого самы безъ думытѣ *лѣжливъ* и *безчестно* не прѣдставятъ мысль съ точно значеніе; тѣ иматъ нужда да са опрѣдѣли мысьльта имъ съ точно значеніе, катѣ имъ са притури при първото при-

лагателното *лжливъ* и при второто прилагателното *безчестно*. И тъй *лжливъ* и *безчестно* опрѣдѣляватъ подлежащето и сказуемое, слѣдователно тѣ сж тѣхны *опрѣдѣленія*.

— Въ изговора : *Иззучваніето на наукытѣ възвышава чловѣка*, подлежаще е *иззучваніето*, глаголъ (сказуемо и свръзка слѣны) е *възвышава*. Но подлежащето и глаголътъ самы безъ думытѣ *на наукытѣ* и *чловѣка* не изричатъ мысль съ пълно значеніе; тѣ иматъ нужда да са допълни значеніето на мыслльта имъ. *Иззучваніето* на що? *на наукытѣ*; тѣзи думы допълнятъ изричаната отъ подлежащето идея, и сж негово допълненіе. *Възвышава* кого? *чловѣка*; тѣзи дума допълня изричаната отъ глагола идея, и е негово допълненіе.

127. — Опрѣдѣленія на подлежащето и на сказуемое биватъ: прилагателны имена, прилагателны мѣстоименія, причастія и нарѣчія. Дополненіята на подлежащето и на сказуемое или на глагола биватъ: сжщественелны имена и мѣстоименія, употребяемы въ косвенны падежи или непосредственно или посрѣдственно чрѣзъ нѣкой прѣдлогъ. Но и самытѣ опрѣдѣленія и допълненія нѣкога иматъ свои си опрѣдѣленія и допълненія. Още. Опрѣдѣленіе нѣкога бива едно прѣдложеніе опрѣдѣлительно или изъяснително (143. 144. 145.); тъй и допълненіе нѣкога бива едно прѣдложеніе допълнително (146).

Забѣл. Нѣкога опрѣдѣленія, прилагателны имена,

занимаватъ мѣстото на опрѣдѣляемытъ си сжществителны: *Силнытъ трѣба да спомагатъ на слабытъ, т. е. силнытъ хора на слабытъ хора.*

128. — Сжществително име поставено слѣдъ друго сжществително за негово поясненіе нарича са *пояснителна дума* или *поясненіе*: *Небесныятъ отецъ* винагы са грижи за *браннытъ свои чада*, за *человѣцымъ*. Тукъ подлежаще е *отецъ*, глаголъ *грижи са*, *небесныятъ* е опрѣдѣленіе на подлежащото, *винагы* опрѣдѣленіе на глагола, *за чада* допълненіе на глагола, *браннытъ свои*, опрѣдѣленіе на допълненіето за *чада*, а *за человѣцымъ* е поясненіе на допълненіето за *чада*.

примѣры.

Слабыятъ человѣкъ винагы има нужда отъ *чужда помощъ*. *Добродѣтельныятъ человѣкъ* прѣдпочита *честно сиромашество* отъ *неправедно богатство*. Най добрыятъ *наставникъ* за *сѣкыго* въ *предпріятіето* му е *опытътъ*.

129. — Сичкытъ думы, що са относятъ на опрѣдѣленіето като неговы опрѣдѣленія или допълненія, правятъ негова часть. Тѣй и сичкытъ думы, що са относятъ на допълненіето като неговы опрѣдѣленія или допълненія, и тѣ правятъ негова часть. Слѣдователно въ изговара: *Постоянныятъ въ своитѣ начала человѣкъ* добыва *уваженіето на почтеннытъ хора*, логическо опрѣдѣленіе на подлежащото *человѣкъ* е *постоянныятъ въ своитѣ начала*, а логическо допълненіе

на глагола *добыва* е *уважението* на *почтенный* хора.

130. — Отъ прѣдъизложеното става явно, че сичкытѣ думы, които са приспособяватъ въ едно прѣдложеніе, и които въ него не сж ни подлежаще, нито сказуемо или глаголъ, колкото и многобройны да бы были, и каквыто и да бы были, относятъ са сичкытѣ на подлежащото или на сказуемото както и на глагола, за да имъ опрѣдѣлжтъ или допълнжтъ значеніето на мьсльта.

131. — Сжществителныятъ глаголъ *сѣмь* не може да има никакъвъ видъ опрѣдѣленіе или допълненіе, защото той отъ само-себе си има пълно и точно значеніе на мьсльта си. Въ изговорытѣ: *Ты си за сѣмьхъ; азъ сѣмь на ваша работа; вый сте въ тѣрговіа; за сѣмьхъ* не е допълненіе на *ты си*, нито на *ваша работа* е допълненіе на *азъ сѣмь*, нито въ *тѣрговіа* е допълненіе на *вый сте*. Но за *сѣмьхъ* зависи отъ *станялъ* или *достоемъ*, сказуемо подразумѣвано въ първото прѣдложеніе; на *ваша работа* зависи отъ *вдаденъ* или *поставенъ*, сказуемо подразумѣвано въ второто прѣдложеніе; въ *тѣрговіа* зависи отъ *занеты* или *вдадены*, сказуемо поразумѣвано въ третѣето прѣдложеніе.

132. — Подлежащото и сказуемото сж *просты* или *сложны*, *сѣставены* или *несѣставены*.

133. — Подлежащото е просто, кога изрича само едно сжщество или нѣколко сжщества отъ

единъ и този видъ пріеты събрано изъедно: *Небето е ясно. Звѣздытъ сж свѣтливы.*

134. — Подлежащето е сложно, кога изрича нѣколко сжщества отъ разны видове: *Богатството, славата и почитъта сж приврѣменны.*

135. — Сказуемото е просто, кога изрича единъ начинъ, едно качество на сжществото на подлежащето: *Надѣждата е обща. Слънцето грѣе. Въздържаніето е полезно.*

136. — Сказуемото е сложно, кога изрича много начини, много качества на сжществото на подлежащето: *Славата е непостоянна и приврѣменна, Человѣкъ са ражда, живѣе и умира. Богашството, славата и почитъта сж непостоянны и приврѣменны.*

137. — Подлежащето и сказуемото сж несъставены, когато тѣ самы по себе си иматъ пълно значеніе, т. е. кога тѣ нѣматъ никакавъ видъ ни опрѣдѣленіе, ни допълненіе: *Истината е проста. Земята са върти.*

138. — Подлежащето и сказуемото сж съставены, кога тѣ самы по себе си не прѣдставятъ значеніе точно и пълно освѣнь чрѣзъ помощта на едно или повечъ опрѣдѣленія или допълненія: *Совѣстъта на злодѣца никога не е спокойна. Трудолюбивыятъ человѣкъ никога не испада въ сирмашество. Да почитамы Бога, и да обичамы ближнія си е първата отъ нашытъ длъжности.*

139. — Сичкытъ опрѣдѣленія и допълненія, които са относятъ на подлежащето и на сказу-

емото правятъ часть на подлежащето и на сказуемото Тъй въ този изговоръ : *Единъ вашъ селянинъ отъ вашето съсѣдство бѣше донесълъ вчера много нѣща за продаване*, логическото подлежаще е *единъ вашъ селянинъ отъ вашето съсѣдство* и логическото сказуемо е *донесълъ вчера много нѣща за продаване*, а свързка—*бѣше*.

Забѣл. Безличнытъ глаголы : *трѣба*, *быва*, *прилича*, *нужно е*, и др. так. иматъ нѣкога логическо подлежаще не лице, но приставено прѣдложеніе съ съюза *да* : *Трѣба да четемъ. Быва да отидете. Нужно е да сме съгласны и проч.*

140. — Въ единъ изговоръ нѣкога са изричатъ и повече мысли, повече разсужданія. Въ такъвзи изговоръ съдържатъ са толкози прѣдложенія, колкото глаголы има въ него. Прѣдложеніята въ изговора изобщо биватъ два вида : *главно и приставено*.

141. — Главното прѣдложеніе изрича главна мысль самостоятелна ; то не зависи отъ друго прѣдложеніе, но отъ него зависятъ други. То бива *главно основно* и *главно второстепенно*. Основното главно съдържа основна главна мысль, която е основаніето въ изговора, а второстепенното главно изрича второстепенна главна мысль, която са извлича отъ основната мысль, и служи за нейно подтвърдяване и обясняване. Въ изговора : „ *Истинното благополучіе състои въ добродѣтелята, която е прѣдпочетена отъ сичкытъ добрини ; человекъ, който не живѣе добро-*

дѣтелно, не бѣва наздраво благополученъ.“ има чѣтыре прѣдложенія, отъ които двѣтъ сж главны. Едно, *истинното благополучіе състои въ добродѣтельта* е главно основно, отъ което зависи прѣдложеніето, *която е прѣдпочетена отъ сичкытъ добрини*; другото *человѣкъ не бѣва наздраво благополученъ* е главно второстепенно, което има подъ своя зависимость другото прѣдложеніе *който не живѣе добродѣтелно*.

Забѣл. Въ изговора при основното главно може да има и двѣ или три второстепенны главны извлечены отъ основното, и служатъ за потвърждаванье и обясняванье на мыслѣта му.

142. — Приставено прѣдложеніе въ изговора е туй, което е притурнѣто при нѣкоя часть на друго прѣдложеніе за да и опрѣдѣли или дошълне значеніето. Въ прѣдъидущия изговоръ има двѣ приставены прѣдложенія: едното е *която е прѣдпочетена отъ сичкытъ добрини*, прѣдложеніе, което изяснява думата *добродѣтель*; другото е *който не живѣе добродѣтелно* прѣдложеніе, което опрѣдѣля подлежащото *человѣкъ*.

143. — Приставены прѣдложенія има три вида: *приставено, опрѣдѣлительно, прѣставено изяснително и приставено допълнително*.

144. — Опрѣдѣлительното приставено е притурнѣто при нѣкоя часть на друго прѣдложеніе за да и опрѣдѣли, да и изрѣче нѣкое необходимо обстоятелство, което не може да и са отнеме, безъ да са повреди или да са измѣни

смысльтъ на прѣдложеніето, на което са отнoся приставеното. Въ изговора: *Страсти, които причиняватъ най много повреда, сж славолюбіето и срѣболюбіето*, прѣдложеніето, *които причиняватъ най много повреда*, е опрѣдѣлително приставено; защото ако то са изъостави, другото прѣдложеніе, *страсти сж славолюбіето и срѣболюбіето*, щѣше да прѣдставя съвсѣмъ другый смыслъ, или по добрѣ да са каже, то не щѣше вече да е смыслъ.

145. — Изъяснителното приставено са придага при нѣкоя часть на друго прѣдложеніе за нейно изъясненіе, за да ѝ придаде нѣкои развитія, които не сж толкози необходими, тѣй щото приставеното може да са изъостави безъ да са повреди нито доро да са измѣни смыслътъ на другото прѣдложеніе. Въ изговора: *Моятъ пріятель, който е вамъ упознатъ, заминъ за Цари-градъ*, прѣдложеніето, *който е вамъ упознатъ*, е приставено изъяснително; ако то са изъостави, прѣдложеніето, *мойтъ пріятель заминъ за Цари-градъ*, пакъ си изрича пълень смыслъ, удовлетворителень за ума и самостоятелно приличень на онзи смыслъ, що го имаше прѣдъ изъоставянъето на приставеното.

146. — Допълнителното приставено е притурнжто при глагола на друго прѣдложеніе за да му допълне значеніето. Въ изговорытѣ: *Азъ знамъ, що работишь; ты като заминъ, азъ та потърсихъ*, прѣдложеніето, *що работишь*, е до-

пълнително приставено при глагола *знамъ*, а предложението, *ты като заминя*, е допълнително приставено при глагола *потърсихъ*.

147. — Определителнытъ и изяснителнытъ приставены свързатъ са съ предложенията отъ които тѣ зависять, или чрезъ относителнытъ мѣстоименія: *който, щото, чийто, какъвто, колкото*, или чрезъ относителнытъ нарѣчія: *като, колкото*.

148. — Дополнителнытъ приставены са свързватъ съ глагола, отъ който тѣ зависять, чрезъ съюзытъ: *че, какъ, какво, защо, ако, да, за да, щото* или чрезъ нарѣчіята: *дѣто, когато, кадето*. Когато допълнителното приставено е косвенъ въпросъ, тогази то логически са свързва съ предложението, отъ което зависи, като: *Видя що работишь. Знамъ що мислите. Азъ познахъ кой велъ книгата*.

Забѣл. Въ изговоръ отъ нѣколко предложения нѣкога са нахожда и таквъ прѣдложение, което нѣма никаква связь съ друго прѣдложение не граматически не логически, и може да са изхвърле безъ да са повреди мисльта въ изговора. Таквъ прѣдложение са зове *вмѣтнато*: *Въ Измиръ, пише братъ ми, станяло страшно земетресение. Тукъ пише братъ ми е вмѣтнато прѣдложение*.

149. — Нѣкои определителны приставены прѣдложения въ изговора може да са замѣнятъ съ определителна дума, като: *Человѣкъ, който е трудолюбивъ не осирмашава = трудолюбивыятъ чловѣкъ не осирмашава*. Сжщо и нѣкои допълнителны приставены може да са замѣнятъ съ

допълненія непосредственны или посредственны (127), като: *Азъ знамъ, че ты си добъръ* = *азъ знамъ твоята добрина*. *Видѣхъ що работишъ* = *видѣхъ твоята работа*. *Ты като изучи урока си, не си започевалъ другъй* = *ты слѣдъ изучаваніето на урока си не си започевалъ другъй*.

150. — Сѣко прѣдложеніе споредъ цѣлостѣта на съставнытѣ си части бѣва или *пълно* или *непълно*.

151. — Прѣдложеніето е *пълно*, когато сичкытѣ му съставны части са изричатъ, тѣй щото нѣма нужда да му са добавя нѣщо за разчленяванъето му; *Вздържаніето е полезно*.

152. — Прѣдложеніето е *непълно*, когато нѣкои отъ съставнытѣ му части сж изъоставены и лесно са подразумѣватъ, напр.: *Нека смъ внимателны. Бждѣте вѣрны. Ризата е на парцалы. Кога ще дойдете?* — *Утрѣ*. Въ първото и второто прѣдложеніе подразумѣва са подлежащето *ный, вый*; въ третѣето са подразумѣва сказуемото *надрана*; въ четвѣртото са подразумѣва подлежащето *вый*; въ петото са подразумѣва подлежащето *азъ* и глаголътъ *ще дойдѣ*.

153. — Подлежащето е изъоставено.

1) Когато въ прѣдложенія на разговоръ то е лично мѣстоименіе отъ първо и второ лице, като що сж извѣстны едно на друго, като: *Пріятелю! давамъ ви туй писмо, да го вручите на брата ми. — Да му искамы ли отговоръ?* — *Искайте му, и ми го испроводѣте*. Напротивъ първото и второто лице не са изъоставя, когато въ прѣдложеніето е нужда за указванъе или за

разлика: *Азъ ви направихъ туй' добро, но вый не го познавате.*

2) Когато подлежащето е третълично мѣстоименіе, помѣнято наблизо въ прѣдъидущето прѣдложеніе; още когато е явно въ прѣдложеніето отъ кой прѣдмѣтъ са върше дѣйствието на глагола: *Никола е способенъ, но не са труди. Дойде ли си Иванъ?—дойде си и легна да спи. —Сега орятъ, жънатъ, върхатъ (хората). Или сега са оре, жъне са (нивата); върше са (снопъето). Говорятъ, казватъ, думатъ (хората).*

3) При два и повече глаголы, що изричатъ дѣйствіе на едно и туй лице, първо было, второ было, третъе было; туй лице тогазъ не са повтаря при сѣкый глаголъ: *Азъ обичамъ брата си. Вый цѣлъ денъ стоите, спите, расхождате са, а работа не похващате. Животнытѣ стоятъ, лежатъ, спятъ, ѣдятъ, пиятъ, но нѣматъ способностъ да мислятъ и да разсуждатъ.*

4) Третъето лице *той, тя, то*, нѣкога е изъоставено въ прѣдложеніето, когато при него има опрѣдѣлительно приставено прѣдложеніе съ свое подлежаще относительно мѣстоименіе: *Който са труди, не става осжжденъ.*

154. — Свързката само въ третъе лице нѣкога и казуемото заедно, още и глаголътъ (казуемо и свързка слѣны) изъоставены сж, когато наблизо сж поменжты въ прѣдъидущето прѣдложеніе и лесно са подразумѣватъ: *Тѣлото е смъртно, а душата—безсмъртна. Добринитѣ сж достойны за похвала, а злинытѣ—за укоряванъе. Азъ четя Истѣрія, а вый—Грамматика. Вый работите у васъ, а ный—удома.*

155. — Въ прѣдложенія, що служатъ за отвѣтъ, изъоставены сж сичкытѣ думы, що сж

поменжты въ въпроса, като: *Кой направи свѣта?*—Богъ. *вм. Богъ направи свѣта. Въ колко дни го направи?*—Въ шесть, *вм. въ шесть дни го направи.*

156. — Още трѣба да имамы прѣдъ очи, че и самъ съюзъ изрича приставено прѣдложеніе, като: *той живеѣ като сирмахъ; проси като просякъ; граби като възлкъ. Тѣ сж таквызи каквыто и вый.* Въ сѣкый отъ тѣзи изговори има по двѣ прѣдложенія първото главно, дирнѣето приставено, именно: *Той живеѣ тѣй, както живеѣ сирмахъ; проси тѣй, както проси просякъ; граби тѣй, както граби възлкъ. Тѣ сж таквызи, каквыто сте и вый.* Приставеното нѣкога може да са замѣни съ нарѣчіе качественно: *като сирмахъ=сирмашкы, като просякъ=просяшкы, като възлкъ=възлчешкы.*

157. — Междуметіята понеже изричатъ съ една само дума силны душевны страсти, то тѣ обѣматъ въ себеси цѣло прѣдложеніе: *охъ!* или *олеле!* *вм. боли ма; хо-хо-хо, вм. драго ми е; на!* *вм. вижъ го, и проч.* Да и не сжщо изричатъ по едно прѣддложеніе: *Четете ли?* — *Да.* Тоестъ *чет.ж.*—*Ще ли отидешъ?*—*Не.* Тоестъ *не щ.ж да отид.ж.*

ГЛАВА ВТОРА.

Употребеніе на думытъ въ прѣдложеніето.

158. — Кога какъ са употрѣбаватъ думытъ въ прѣдложеніето, туй са показва: А) чрѣзъ

съгласуваніето на една дума съсъ друга по общытѣ имъ свойщини, Б) чрѣзъ управяніето на една дума къмъ друга по падежъ споредъ отношеніето на едната къмъ другата.

А. съгласуваніето на думытѣ.

159. — Съгласуваніето на една дума съсъ друга приспособява са: I. на главнытѣ части на прѣдложеніето, II. на опрѣдѣлителнытѣ думы съ опрѣдѣляемытѣ имъ.

1. Съгласуваніе на главнытѣ части въ прѣдложеніето.

160. — Просто подлежаще съгласува са съсъ свързката или съ глагола по *число* и *лице*, а сказуемото просто или сложно, кога е прилагателно или причастіе, по *родъ*, *число* и *падежъ*: *Трудътъ е полезенъ. Азъ четъ. Вый пишите. Душата е безсмъртна и невещественна.* Тукъ въ първото прѣдложеніе, подлежащото *трудътъ* е число един. лице третье, и свързката—*е*—са употребява въ един. ч. и въ третье лице; подлежащото *трудътъ* е родъ мжж, ч. един., падежъ именит., и сказуемото *полезенъ* са употребява въ мжж. родъ, един. ч., пад. именителенъ. Тъй става съгласуваніето и въ другытѣ прѣдложенія.

Исключеніе. На безличнытѣ глаголы причастіята, като сж сказуемы, въ употребеніе сж въ срѣд. родъ: *Градъ хваняло. Дъжъ валяло* и проч.

161. — Сказуемо съществително име нѣкога

не са съгласува съ подлежащото по *родъ* и *число*, а по *надежъ* *вынжгы* сж съгласува: *лѣ-ността е порокъ. Стадото е волове.*

• 162. — Сложно подлежаще отъ имена на два или повече прѣдметы, употрѣбены въ един. ч. и свързаны съ съюза *и*, приема сказуемото и свързката си или глагола си въ множ. число: *Кирилъ и Меѳодій сж първытѣ българскы просвѣтители. Римъ и Картагенъ доста врѣме съперничествували за всемирната властъ.*

Отъ туй правило има исключенія:

1) Кога при сѣка отъ частитѣ на сложното подлежаще са повтаря нѣкой отъ съюзытѣ: *и, ни, нито, или, ту*: *И Иванъ, и Никола е добъръ. Ни богатството, ни славата, нито почестъта сдружава човека на онзи свѣтъ.*

2) Кога частитѣ на сложното подлежаще сж прилагателны имена, употрѣбены въ срѣд. родъ, то свързката и сказуемото или глаголътъ са съгласуватъ съ подразумѣваното подлежаще въ един. число: *Доброто и правото вынжгы помага. Тоестъ доброто и правото нѣщо или дѣло.*

163. — При подлежаще отъ двѣ имена собствено и нарицателно отъ различенъ родъ, а отдаваны на единъ и този прѣдметъ, сказуемото са съгласува съ нарицателното, като що е то сжщото подлежаще, а собственното—негово поясненіе: *Гората Везувій е огнедышуща. Село Елена е прочуто.*

164, — Сложно подложаче отъ думы първо, второ и третье лице, употрѣбены въ един. чи-

сло има въ употребленіе сказуемого и свързката си или глагола си въ множ. число, тъй щото първото лице са прѣдпочита отъ второто и третѣто, а второто отъ третѣто : *Азъ, ты и братъ ми сме работны. Ты и Петко пишете.*

165. — Дробнытъ числителны : *половина, четвъртина*, неопрѣлителнытъ : *нѣколына, малцына, мнозина*, и нарѣчіята : *много, малко, повече*, употребяемы нѣкога за подлежаще, приематъ сказуемо и свързка или глаголъ въ множ. число : *Четвъртината отъ работницытъ избѣгахъ. У насъ малцына оцѣняватъ достоинството. Отъ ученицытъ повечето четяхъ, а малко пишяхъ.*

166. — Глаголытъ на сложно сказуемо, кога означаватъ дѣйствиe на едно и туй подлежаще, употребяватъ са въ едно наклоненіе, врѣме, число и лице : *Той работи, труди са, тича насамъ нататкъ и спечеля.*

II. Съгласуваніе на опрѣдѣлителнытъ думы съ опрѣдѣляемытъ имъ.

167. — Опрѣдѣлителнытъ думы (прилагателны имена, прилагателны мѣстоименія и причастія) съгласуватъ са съ опрѣдѣляемытъ си по родъ, число и падежъ ; *Вѣрныятъ пріятель са узнава въ свѣта нужда.* Тука опрѣдѣленіето *вѣрныятъ* употребено е въ същия родъ, число и падежъ, въ които е и опрѣдѣляемото *пріятель*, и опрѣдѣленіето *свѣта* употребено е и то

въ сжщия родъ, число и падежъ, въ които ѿ и
опредѣляемото *нужда*.

Забѣл. Поясненіето само по падежъ са съгласува
вынжгы съ поясняемата си дума, а по родъ и число
нѣкога са съгласува, нѣкога е различно: *Дневныятъ*
царь—слънцето—сѣка сутрена изгрѣва великолѣпно. Но-
щната царица—луната—гордо разлива нощя блѣска-
вата си свѣтлина.

168. — На двѣ или повече сжществителны
имена отъ различенъ родъ опредѣленіето кога
е-относително прилагателно, то са съгласува съ
по близкото до него сжществително: *Человѣче-*
скый гласъ и пѣянье са чува.

169. — Кога нѣколко съ различни свойщины
прилагателны сж опредѣленія на едно и туй
сжществително име, отдавано въ особенностъ на
неличны прѣдметы едноименны а различни по
свойщината на прилагателното: тогази името на
прѣдметытѣ, вмѣсто да са повтаря при сѣко
прилагателно, употрѣбява са веднѣжъ въ един.
ч. слѣдъ най дирнѣто прилагателно: *Привле-*
кателната и оттласкателната сила на земята,
вм. привлекателната сила и оттласкателната
сила на земята. Черно и Бѣло море, вм. Черно
море и Бѣло море. Мжжскый и женскый гласъ
са чува, вм. мжжскый гласъ и женскый гласъ. Но
кога прилагателнытѣ са относятся на личны
прѣдметы, или на прѣдметы, които дѣйствувать
по вліяніето на личны, то името на прѣдметытѣ
са употрѣбява въ множ. число: Французскыятъ,
руссскыятъ и австрійскыятъ Императоры иматъ

прѣговоры. Турската, руската и нѣмската пощы въ единъ часъ дойдохъ.

170. — Относителныѣ мѣстоименія: *който* *щото*, *чийто*, *какъвто*, *колякто*, съгласуватъ са съ съществителното, на което са отнасятъ по *родъ* и *число*, а *падежъ* иматъ какъвто са изисква въ пристапеното прѣдложеніе, на което тѣ правятъ *часть*. *Пріятельтъ, когото заведохъ у дома, былъ вашъ братъ. У чийто слугы са издыри краденото, господарьтъ имъ ще е кривдъ.*

Забѣл. Относителното мѣстоименіе *що* и нарѣчіето *дѣто* употрѣбаватъ са нѣкога *вм.* относителното мѣстоименіе *който*, *която*, *което* и за *тритѣ* рода, и въ *двѣтѣ* числа: *жената, що (или) дѣто доведохъ, е твоя. сестра. Человѣцѣтъ, що (или) дѣто сж дошли, не ми сж познаты.*

171. — Относително мѣстоименіе кога са отнася на два или повече прѣдметы, употрѣбены въ *един.* число, то са употрѣбява въ *множ.* число: *Вѣра, надѣжда и любовь, които сж главнытъ богословскы добродѣтели, изискватъ са отъ свѣтый Христіенинъ.*

Б. управяніе на думытъ.

172. — Управяніето на една дума къмъ друга по *падежъ* споредъ отношеніето на едната къмъ другата приспособява са на подлежащото и на допълненіята. Чрѣзъ назначенытъ въ 40-ый Н^о въпросы, логически лесно са опрѣдѣля употрѣбеніето на свѣкий *падежъ*, както надолу са излага.

173. — Въ именителенъ падежъ са употрѣб-
ява подлежащето по въпроса *кой?* или *що?*
слѣдователно и сказуемого, като съгласуемо съ
него (160): *Богъ е праведенъ. Ледътъ е студенъ.*
Дрѣхытъ сѣ скроены. Споредъ туй и глаголы-
тъ: *наричамъ са, казвамъ са, зовъ са, именувамъ*
са, думамъ са иматъ като второ сказуемо име-
нителенъ падежъ: *Азъ са казвамъ учитель. Ты*
си зовешъ търговецъ.

174. — Въ звателенъ падежъ са употрѣб-
ява прѣдметътъ, *що са призовава*: *Иване! дай ми*
книгата.

175. — Въ винителенъ падежъ са употрѣб-
яватъ:

1) Непосрѣдственны допълненія при дѣй-
ствителны глаголы по въпроса *кого?* или *що?*
- - *Обичамъ (кого?) брата си. Почитамъ (кого?)*
майка си. Той държи (що?) перо.

2) Непосрѣдственны допълненія, *що* озна-
чаватъ при глаголъ опрѣдѣлено врѣменно про-
странство: *Цѣлъ день писахъ. Единъ часъ посто-*
яхъ. Минжлаша Срѣда ты видѣ брата си.

3) Посрѣдственны (съ прѣдлогъ) допълне-
нія при глаголы съ разны значенія: *Рѣжъ хлѣбъ*
(съ какво?) съ ножа. Ты ходи (при кого?) при
баща си. Той го проводи (за що?) за вода. У-
чишь брата си (що?) книга (или на що?) на
книга.

4) При глаголы сложены съ прѣдлогъ ви-
нителныятъ са употрѣб-
ява нѣкога съ съ-
сущия
прѣдлогъ: *Приближавамъ при него. Одари са*

о камъкъ; влѣзохъ въ село, а нѣкога и безъ прѣдлога: захващамъ работа; дочитайъ книжата; заора нивата; прѣсече дървото.

Забѣл. 1. Нѣкога краткитѣ тилове на личнытѣ мѣстоимѣнія въ винит. пад. повтарятъ са при сжщия глаголѣ: *Меня ма милватъ, тебѣ та бѣжатъ, а него го мържатъ.*

Забѣл. 2. Глаголитѣ зовъ са, наричамъ са и проч. обрѣнати въ дѣйствителны, при непосредственныя си винителенъ задържатъ и второто си сказуемо имени-телныя падежъ: *Нарѣкохъ го войвода; зовятъ го учитель.*

176. — Въ родителенъ падежъ са употрѣбляватъ посрѣдственны дополненія съ прѣдлозитѣ: *отъ, изъ, на*, що означаватъ *отдѣленіе, происхождение, принадлежность* и проч. по въпроситѣ: *отъ кого? изъ кого? на кого?* или *отъ що? изъ що? на що?* — *Братѣя отъ една майка. Излѣзе изъ града. Сынъ на единъ баща и на една майка. На сърна рогата сѣ расохаты. Вый искате отъ мене помощь.*

Забѣл. При количественнытѣ числителны имена дополненіята повечто са употрѣбляватъ непосредственно въ старыя родит. падежъ: *два стола, петъ вола, десетъ реда; тѣй ѣ осемъ стотинъ (46).* — *День* са употрѣблявали *два дни, шри дни*, или *два деня, три деня.*

177. -- Дательныятѣ падежъ означава приближаванье по въпроса *кому?* или *на кого?* Слѣдовательно въ дат. падежъ са употрѣбляватъ непосредственны дополненія рѣдко, а повечто посрѣдственны съ прѣдлога *на* или *къмъ*, що означаватъ приближаванье къмъ прѣдметъ за да му са даде или да да му са стори нѣщо: *Ты даде*

милосиыня (кому?) на сирмасышѣ. Спирова добро (на кого?) на брата си. Азъ ти помагамъ. Моли са Богу. Ты ми направи пакостъ.

Споредъ туй и нѣкои думы, що означаватъ близость къмъ прѣдметъ, като : *приличенъ, ближенъ, подобенъ, пріятель, сродникъ, пріематъ* допълненіето си въ дат. пад.: *приличенъ на Петка, ближенъ на брата ми, подобенъ на тебѣ.*

178. — Два или повече глаголы, поставены единъ слѣдъ другый, като пріематъ допълненіе отъ единъ и този падежъ, то допълненіето са употрѣбява само веднѣжъ слѣдъ най дирнія глаголъ. *Той обича, почита и уважава баща си. Ако ли глаголытѣ изискватъ разны падежи, то при сѣкый са поставя неговото допълненіе: Моятъ братъ ма обича и ми са покорява. Азъ на Бога са надѣвамъ и отъ него просѣхъ сичко.*

ГЛАВА ТРЕТЯ.

За періодытѣ.

179. — *Періодъ* е пълень изговоръ на една главна основна мысль или само съ едно главно основно прѣдложеніе, распространено съ своитѣ опрѣдѣленія, или пжкъ основната мысль са и подтвърдява, обяснява съ едно или двѣ главны второстепенны, распространены и тѣ съ своитѣ опрѣдѣленія, допълненія, може и съ приставены прѣдложенія, колкото са изисква.

180 — Основното главно е темата, основаніето на періода, а второстепенното (едно или двѣ

были) са извлича отъ основното, и служи за подтвърдяванье и обясняванье не неговата мисль.

181.— Въ периода ако е само едно главно основно прѣдложене, той са нарича *простъ*; ако ли има и едно или двѣ главны второстепенны, той са зове *сложенъ*. Въ сложныя периодъ главнытѣ прѣдложения (основны были или второстепенны) наричатъ са неговы членове, които отъ четыре повече не бывать. Сложнытѣ периоды, споредъ колкото члена съдържатъ, бывать: *двочленны*, *тречленны*, *четыречленны*.

182.— Сложныятъ периодъ, отъ колкото члена и да състои, вынѣгы има двѣ части наричаны *прѣдъидуще* и *послѣдующе*. Основното главно (едно было или двѣ) быва въ едната часть или въ първата или въ дърнята, а второстепенното главно (едно было или двѣ) быва въ другата часть.

183. — Сложнытѣ периоды, по съотвѣтствието на разнытѣ второстепенны главны къмъ основното, иматъ и различни названія, споредъ които и частитѣ имъ са свързватъ съ разны съюзы, що показватъ сжщитѣ значенія. А именно сложнытѣ периоды бывать:

1) *Сравнителенъ*, на който частитѣ са свързватъ съ съюзытѣ: *както* — *тѣй*, *какъвто* — *такъвзи*, *колкото* — *толкъози*, *тѣй*, *подобно*, *съ такъвзи начинъ*.

2) *Противителенъ* — съ съюзытѣ: *но*, *а*, *обаче*, *напротивъ*.

3) *Съединителенъ* — съ съюзытѣ; *и*, *не само* — *но и*.

4) *Изяснителенъ* — съ съюзытѣ: *тъй* — *щото* *толкози* — *щото*, *тъй*, *съ такъвзи начинъ*.

5) *Относителенъ* — съ съюзытѣ: *този* — *който*, *тамъ* — *дѣто*.

6) *Заключителенъ* — съ съюзытѣ: *и* *тъй*, *споредъ туй*, *слѣдователно*, *инди*.

7) *Условенъ* — съ съюзытѣ: *ако*, *ако би*, *ако да би* — *то*, *то би*.

8) *Причиненъ* — съ съюзытѣ: *защото*, *затуй*, *затуй* — *защото*, *понеже* — *то*.

9) *Устъжителенъ* — съ съюзытѣ: *ако и да*, *нека и да* — *но*, *обаче*, *при сичко туй*.

10) *Раздѣлителенъ* — съ съюза *или*.

11) *Постепененъ* — съ съюзытѣ: *най напърѣдъ*, *слѣдъ туй*, *слѣдъ него*, *най послѣ*.

12) *Послѣдователенъ* — съ съюзытѣ: *когато* — *тогази*, *мѣжду туй като*.

Забѣл. Въ прѣднитѣ шестъ періода, които иматъ началото си отъ умозаключенія безъусловны, прѣдъидущето и послѣдующето може нѣкога да са нахождатъ мѣжду си въ просто съотвѣтствие, безъ да са свързватъ съ никакъвъ съюзъ, както са види по долу въ 4-й и 9-й примѣръ. Тогази періодъдъ по съотвѣтствието на частитѣ му логически са познава какъвъ е.

Примѣры.

I. Просты періоды.

1) Нашето отечество, България, е богато и изобилно отъ земеделны произведения, като: разны храни, разны вошки, гроздье и още отъ разны животны.

2) Градъ Търново, който лежи въ срѣдата на България, расположенъ на мѣстоположеніе природно-укрѣпено, былъ е нѣкога столица на България.

II. Сложны двочленны.

3) „Както кремътъ съсъ своя благовененъ, но слабъ и нѣженъ джхъ, съсъ своя бѣлъ, но не свѣтливъ и като че срамижливъ цвѣтъ, служи за украшеніе на градинытѣ (1-й членъ и прѣдъидуще): тѣй нравственната чистота, непорочността на помышленіята, простотата и искренността на сърцето съставятъ прѣкрасната страна въ живота на юнаша.“ (2-й членъ и послѣдующе).

4) „Момъкъ, който са вълнува отъ тъмны желанія, който са безпокои отъ излишността на своитѣ силы, съ небрѣженіе тъпчи цвѣтоветѣ, съ които природата и сѣдбата украсяватъ неговитѣ пѣтеки въ свѣта (1-й членъ и прѣдъидуще): человекъ, който е прѣтърпѣлъ безбройны теглила, въ най голѣмытѣ си горчевены обича да благодари Небето съсъ сълзы за най малкото си отджхванье.“ (2-й членъ и послѣдующе).

5) „Сърца, които сж дарены съ глѣбока или раздразнена чувствителность, часто не знажтъ срѣднѣ нѣщо (1-й членъ и прѣдъидуще), и тѣй сичко за тѣхъ бива или добрѣ или зло.“ (2-й членъ и послѣдующе).

6) „Сумнѣніето въ юношескыя възрастъ не сжществува и не може да сжществува (1-й членъ и прѣдъидуще): защото то вече е слѣдствие отъ сравненіе, за което сж нужны понятія, цѣль сборъ отъ опыты и възпомянанія.“ (2-й членъ и послѣдующе).

III. Тречленны.

7) „Силната мысль, истината, красотата на образа, изразителното слово, щомъ блѣсне въ ума, оживява душата (1-й членъ), и я напѣля съ чисто, пълно, сродно ней удоволствие (2-й членъ и прѣдъидуще): тѣй

щото тя въ тѣзи честиты минуты съвсѣмъ забравя другыѣ земны добрыны.“ (3-й членъ и послѣдующе).

8) „Ты си чловѣкъ, сжщество слабо по тѣло и по умъ (1-й членъ), подложенъ си на враждебныѣ дѣйствія на стихіиѣ и още на най лошавыѣ врагове, душевныѣ страсти (2-й членъ и прѣдъидуще): слѣдовательно имашъ нужда въ помощь отъ ближнитѣ си и отъ Бога.“ (3-й членъ и послѣдующе).

IV. Четыречленны.

9) „Истинныятъ мъдрецъ благославя своята мъдрость затуй, че може да я съобщи на ближнитѣ си (1-й членъ), иначе, смѣхъ да кажъ, тя ще бжде брѣме за неговата чловѣческа душа (2-й членъ и прѣдъидуще): Александъръ не рачилъ съ принесената нему вода да погаси своята жедность тогази, когато сичката му войска гаснѣла (3-й членъ); въ тѣзи минута той былъ наздраво Великий Александъръ.“ (4-й членъ и послѣдующе).

10) „Самата природа, като спазва разнообразіе и постепенность, най напрѣдъ оживява земята съ появяванъето на пролѣтъта (1-й членъ); слѣдъ туй позлатява нивъята съ горѣщото лѣтнѣе слънце (2-й членъ и прѣдъидуще): по нататкъ, като обрѣмени дърветата съ плодове, истоощава дѣятелността си въ бурныѣ есенны вѣтрове (3-й членъ), и най послѣ успокоява земята подъ снѣжната покрывка на зимата.“ (4-й членъ и послѣдующе).

11) „Здравіето, което тѣй малко са тачи на млады години, става въ зрѣлыя възраст истинната добрина (1-й членъ); самото чувство на живота бива най мило тогазъ, когато вещь е прѣминѣла пѣргавата му половина (2-й членъ и прѣдъидуще): тѣй остаткыѣ отъ ясныѣ есенны денье располагать ны по живо да осѣщамы прѣлѣстъта на природата (3-й членъ); като мыс-

лимъ, че скоро сичко ще увѣне, боимъ са да пропу-
снемъ минута безъ наслажденіе.“ (4-й членъ и послѣ-
дующе).

Упражнение.

Грамматический разборъ.

„Когато прѣминатъ на младостта бурнитъ го-
дины, които лъстятъ съ мечты и съ играта на въ-
ображеніето (1-й членъ и прѣдъидуще): тогазъ настава
на мжжеството възрастъ, който ище храна и на-
слажденія въ трайны удовольствія на ума и на сърцето.“
(2-й членъ и послѣдующе.)

Този изговоръ е единъ періодъ послѣдователенъ,
двочлененъ, споредъ както явно са видѣтъ бѣлѣжены
частитѣ и членовѣ му. Въ него има четири прѣдло-
женія, отъ които двѣтъ сж въ прѣдъидущето и двѣтъ
въ послѣдующето. Отъ тѣхъ двѣтъ сж главны и двѣ-
тъ приставены. Едното главно е въ послѣдующето о-
сновно главно настава на мжжеството възрастъ, кое-
то има подъ своя зависимостъ изъяснителното приста-
вено който ище храна и наслажденія въ трайны удо-
вольствія на ума и на сърцето, що изъяснява на основ-
ното главно подлежащото възрастъ. Другото главно
е въ прѣдъидущето второстепенно главно прѣминатъ
бурнитъ на младостта години, отъ което зависи дру-
гото изъяснително приставено които лъстятъ съ меч-
ты и съ играта на воображеніето, що изъяснява на
второстепенното главно подлежащото години.

На основното главно настава на мжжеството въз-
растъ подлежащото е възрастъ, негово посрѣдствен-
но допълненіе е на мжжеството, родителенъ притежа-
теленъ, свързка и сказуемо или глаголътъ е настава.
На изъяснителното приставено който ище храна и на-
слажденія въ трайны удовольствія на ума и на сърцето
подлежащото е който, глаголътъ е ище, ноговы двѣ

непосрѣдственны допълненія сж *храна и наслажденія*, свързаны съ съюза *и*, тѣхно посрѣдственно допълненіе е въ *удоволствія*, негово опрѣдѣленіе е *трайны*, а на посрѣдственното допълненіе въ *удоволствія* двѣ посрѣдственны допълненія сж *на ума и на сърцето*, свързаны съ съюза *и*.

На второстепенното главно *прѣминятъ* на *младостта бурнытъ години* подлежащето е *години*, негово опрѣдѣленіе е *бурнытъ*, а посрѣдственно негово допълненіе е *на младостта*, глаголътъ е *прѣминятъ*. На изяснителното приставено *които лъстятъ съ мечты и съ играта на възбращеніето* подлежащето е *които*, глаголътъ е *лъстятъ*, неговы двѣ посрѣдственны допълненія сж *съ мечты и съ играта*, свързаны съ съюза *и*, на дирнѣето посрѣдственно допълненіе *съ играта* посрѣдственно допълненіе е *на възбращеніето*.

Отъ двѣтъ изяснителны приставены прѣдложенія едното са подчинява на основното главно чрѣзъ относителното мѣстоименіе *който*, а другото — на второстепенното главно чрѣзъ *които*. Още, прѣдъидущето съ послѣдующето са свързватъ съ нарѣчіята *когато тогази*, които иматъ сила на съюзъ.

Логический разборъ.

Въ прѣдъидущия расчлененъ грамматическы періодъ, на основното главно прѣдложеніе логическото подлежаще е *на мжжеството възраситъ*, който ище *храна и наслажденія въ трайны удовольствія на ума и на сърцето*, свързка и сказуемо или глаголътъ е *настава*. А на второстепенното главно прѣдложеніе логическото подлежаще е *на младостта бурнытъ години*, които *лъстятъ съ мечты и съ играта на възбращеніето*, свързка и сказуемо или глаголътъ е *прѣминятъ*. (Вижъ Н-ро 139).

Забѣл. Въ грамматическыя разборъ добръ е уче-

ницитѣ да пригледватъ прѣдложеніята пълны ли сж или непълны, още, подлежащето и сказуемото прости ли сж или сложны, съставены ли сж или несъставены, че да ги казватъ каквыто сж.

184. — Нѣкога рѣчѣта състои отъ краткы прѣдложенія, които логически по смысла си зависѣтъ едно отъ друго, и не сж свързаны съ никакъвъ сѣюзъ. Таквази рѣчѣ са зове *отрывиста*, напр.: *Небето бѣше ясно, въздухътъ тихъ, слънцето грѣяше, отъ лошо врѣме нѣмахмы страхъ.*

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Распореждане на думитѣ въ прѣдложеніето и на прѣдложеніята въ періода.

185. — Думитѣ въ прѣдложеніето не стоѣтъ вынѣжы по единъ редъ, т. е. подлежащето, свързката, че сказуемото или глагольтъ и проч. Но тѣ са распореждатъ тѣй, споредъ както ги изисква свободныятъ естественный ходъ на изричаната мисль по свойството на езыка. Въобщо най напредъ са поставя онѣзи думѣ, на която идеята повече привлича вниманіето на читателя. Тѣй на примѣръ:

1) Въ повѣствователны прѣдложенія: *Богъ е праведенъ. Праведенъ е Богъ. Най напредъ направи Богъ свѣтлината. Съз оловото Си Богъ сичкытѣ твари произведе освѣтъ челоуѣка. Сичкытѣ твари Богъ ги произведе. Днесъ работѣхъ, а утрѣ ще почивамъ.* Тука ясно са види, че най

първата дума въ сѣко отъ тѣзи прѣдложенія привлича повече вниманіето.

2) Въ въпросителны: *Кой направи свѣта? Вый ли четете? Иванъ ли нѣе? Гладенъ ли си? Работите ли днесъ? Ябълка ли ѣдете? Дѣ живѣйте? Кадѣ ходихте? Тука ли стоише? Сега ли отхождате?* И тука въ сѣко прѣдложеніе най първата дума повече привлича вниманіето, т. е. за нея са изисква отвѣтъ.

186. — Опрѣдѣленія — прилагателны имена, прилагателны мѣстоименія и причастія поставятъ са прѣдъ съществителнытѣ, що ги опрѣдѣляватъ: *Доброто и смиреното дѣте свѣтъ го обича. Тѣзи клеты сирмасы просѣхтѣ милостыня.*

Исключеніе. Когато опрѣдѣленіето има свое допълненіе и когато е като титла при собствено име, тогазъ то са поставя слѣдъ опрѣдѣляемата си дума: *Той е человекъ постояненъ и въ дѣлата си и въ намѣреніята си. Александъръ Македонскый. Мохамедъ вторый.*

187. — Когато нѣколко прилагателны едно слѣдъ друго трѣба да стоѣтъ при едно съществително, тогазъ тѣ са распореджатъ сѣко по важността си тѣй, щото най близо до съществителното да бѣде туй, което означава съществено качество на прѣдмета: *Нова тънка коприняна риза.*

188. — Прилагателно кога опрѣдѣлява нарицателно име извѣстно и прѣдъупознато, членътъ са поставя веднѣжъ при прилагателното: *При-*

лѣжателныятъ ученикъ лесно научава урока си. Ако нарицателното име е придружено съ нѣколко прилагателны отъ еднакво значеніе, то членътъ са полага при сѣко прилагателно: *Добрытѣ, смиренитѣ и добронравнитѣ дѣца* вынжгы *сж похвалены.* Ако ли името е придружено съ прилагателны отъ разны значенія, то членътъ са поставя само веднѣжъ слѣдъ най първото прилагателно: *Вчерашніятъ бурень вѣтръ. Страшныятъ расланскый ревъ.*

189. — Опреѣленія — нарѣчія — вынжгы трѣба да сж близо до опреѣляемытѣ си — до глагола, до прилагателното или пакъ до нарѣчіе: *Твърдѣ добъръ человекъ. Той добръ са учи, а злѣ са обхожда. Днесъ много рано станяхъ.*

190. — Двѣ нарѣчія качественно и обстоятелственно като опреѣляватъ единъ и този глаголъ, обстоятелственного са полага понапрѣдъ, а слѣдъ него качественното близо до глагола: *Вый днесъ много са трудите.*

191. — Допълненіята са поставятъ близо до допълняемата си дума: *Ты вѣрвашъ сѣкыго. Вый почитате брата си. Той са моли Богу. Азъ са грижж за прихраната си. Надѣжда на Бога. Цѣръ за очи.*

192. — Непосрѣдственното допълненіе въ винит. падежъ, що означава прѣдмета на дѣйствието, кога са изисква да са постави най напрѣдъ въ прѣдложеніето, тогази слѣдъ туй допълненіе до глагола са полага и краткыятъ винителенъ

типъ на лично мѣстоименіе, що означава сящия прѣдметъ: *Меня ма обичатъ. Тебя та мѣмрътъ. Нивата ѣ прѣборахъ. Никола го мѣмрътъ.* Но кога трѣба да са покаже разлика, т. е. че дѣйствието на глагола прѣминува на допълненіето а не на другый прѣдметъ, и кога въ прѣдложението най на прѣдъ стои подлежащето, а слѣдъ него е допълненіето прѣдъ глагола, тогази личното мѣстоименіе не са полага: *Тебя выкатъ, а не Петка. Исторія четете, а не Географія. Орачътъ нивата прѣбора.*

193. — На личнытѣ мѣстоименія и на възвратното краткытѣ типове на дател. и вин. падежъ и въ двѣтѣ числа, именно: *ми, ма, ни, ны, ти, та, ви, вы, му, ѣ, го, я, имъ, си, са,* употребяемы за допълненія на глаголъ, поставятъ са:

1) Слѣдъ подлежащето и прѣдъ глагола, кога подлежащето е наблизо прѣдъ глагола: *Ты ма обичашъ като себе си. Петко сега та вижда. Богатытъ са надѣватъ на имота си.*

2) Слѣдъ глагола, кога подлежащето е отдалечено прѣдъ глагола или са подразумѣва: *Ты, който си единичкъ мой пріятель, обичашъ ма като себеси. Помагамъ му, колкото можъ. Моятъ пріятель, който ождида брата си, надѣе му са утрѣ да си дойде.*

3) Кога прѣдъ туй мѣстоименіе има нѣкой съюзъ, или кога то е допълненіе на глаголъ отъ бждуще опрѣдѣлено, тогази то вынжгы са полага прѣдъ глагола: *Ако го повижашъ. Стоянкъ*

*като ти каза. Щомъ са появи и . . Той или са
мые, или са облича. Ще имъ кажж. Ще са по-
надѣвате.*

4) Тѣ никога не са употрѣбаватъ въ нача-
лото или въ края на прѣдложеніето, освѣнъ въ
твърдѣ малко случаи.

194. — Когато при единъ глаголъ са из-
искватъ двѣ допълненія едното въ дат. а другото
въ вин. падежъ, тогази тѣ са поставятъ :

1) По напрѣдъ дат. падежъ, а винителны-
ятъ слѣдъ него, когато тѣзи падежи сж отъ крат-
китѣ типове на реченитѣ мѣстоименія, дат.
падежъ отъ кое-да-е лице, а вин. само отъ тре-
тье (или сжществ. име): *давамъ ти го. Струвашъ
ми го. Тѣ имъ го обадихж. Ще ѝ го кажж. Пра-
въж му честь.*

2) Кога винителныйтъ падежъ е отъ първо
или отъ второ лице, тогази той са поставя на-
прѣдъ, а дателныйтъ не отъ краткыя типъ пола-
га са слѣдъ винителныя, и то кога сж слѣдъ
глагола; ако ли сж прѣдъ глагола, то пакъ да-
телныйтъ е напрѣдъ: *Прѣдадохж та на мене.
На тебе ма повѣрихж.*

3) Кога и двата падежи сж сжществител-
ны имена, или винителныйтъ е краткъ типъ
отъ личнитѣ мѣстоименія, тогази тѣ са поста-
вятъ споредъ както гы изисква ходътъ на мы-
сльта: *Дадохъ на Никола книгата, или книга-
та дадохъ на Никола, или на Никола дадохъ*

книгата. Повѣрихъ го на Никола, или на Никола го повѣрихъ.

195. — Кога при глагола освѣнъ непосредственното допълненіе има и посрѣдствено, тогазъ непосредственното са полага понапрѣдъ, а посрѣдственното послѣ: *Той свѣче дървото съ брадва. Зехъ перото отъ Петка. Турихъ книгата на стола.*

196. — Въ прѣдложеніето кога глагольтъ е отъ съставено врѣме, ако подлежащето му е наблизо, то причастіето са полага слѣдъ спомагателныя глаголъ; ако ли подлежащето е отдалечено, или са подразумѣва, то причастіето са полага прѣдъ спомагателныя глаголъ: *Азъ съмъ писалъ. Вый, които сте много трудолюбивы, свършили сте вече работата си. Говорило са е много за васъ.*

197. — Приставенытъ прѣдложенія са поставятъ колкото е възможно по близо до думата, която тѣ опрѣдѣляватъ, изясняватъ или допълняватъ; при туй тѣ вынжгы са начеватъ съ нѣкой подчинителенъ съюзъ или съ относително мѣстоименіе. (Примѣры вижъ у Н^о отъ 143 до 148 и въ періодытъ.).

ЧАСТЬ ТРЕТЯ.

За правописаніето.

198. — *Правописаніето* показва, какъ да са пишжтъ думытъ правилно по свойството на е-

зыка, т. е. дѣ кой и каквы буквы и знакове да са употрѣбаватъ за вразумително изображанье на думытѣ.

199. — Тѣзи часть съдържа :

I. употрѣбеніето на буквытѣ по произношеніето имъ,

II. употрѣбеніето на буквытѣ по начѣрта-
ніето имъ,

III. раздѣленіето на думытѣ на слокове,

IV. съкратяваніето на думытѣ,

V. употрѣбеніето на прѣпѣвателнытѣ знакове.

ГЛАВА ПЪРВА.

Употрѣбеніето на буквытѣ по произношеніето имъ.

200. — Въобщо употрѣбеніето на буквытѣ въ окончаніята на думытѣ зависи повече отъ произношеніето, а въ кореня на думытѣ повече зависи отъ етимологіята, т. е. отъ издырваніето на началныя корень на думата.

I. Употрѣбеніе на гласнытѣ буквы.

201. — Гласната *а* съ удареніе, освѣнь въ края на думата, произнося са отворено, а безъ удареніе и на края съ удареніе произнося са малко тѣпо: *вада, вода, махамъ*.

202. — *Е* съ удареніе слѣдъ съгласна произнося са малко твърдо: *село, мрежа, дѣте*; безъ удареніе произнося са като *и*: *цѣро=тиро, зѣ-
мя=зимя, име=ими, ревѣ=риѣѣ*, (освѣнь нѣ

окончанията *ененъ, есенъ* у прилагателны имена : *врѣмененъ, тѣлесенъ*). А слѣдъ гласна и въ началото на думѣтъ произнося са остро, като че е съдружено напрѣдъ си съ *і*: *ере, единъ, учение*. Въ дирнія случай въ древността пишало са *ѣ* (Вижъ Старобѣл. Грам. §. 135.).

Забѣл. Гласната *е* трѣба да занимава мѣстото и на старытѣ носовы: *ѡ=ен, і-ѡ=ѣен*, на които старото носово произношеніе са изгубило въ сегашнія ни езикъ, а са опазило само основното (Старобѣл. Грам. § 8. 1. в. г, и § 143. Бѣл. 1.). Напр. въ думѣтъ: *име, племе, врѣме, сѣме, месо, петъ, деветъ, проклетъ, езикъ, приехъ* отъ старытѣ: *имѡ, племѡ, врѣмѡ, сѣмѡ, масо, пѡтъ, девѡтъ, проклѡтъ, і-ѡзыкъ, при-ѡхъ=имен, племен, врѣмен, сѣмен, менсо, пентъ, девентъ, проклентъ, ензыкъ, приенхъ*. Отъ туй произношеніе сега са чува въ езика ни само въ думѣтъ: *мен(т)десетъ, девен(т)-десетъ*.

203.— *О* съ удареніе има обыкновенното си произношеніе: *лозе, рой, конъ*; безъ удареніе произнося са като *у*: *лоза=луза, море=муре, ловъж=лувъж*.

204.— *У* има обыкновенното си произношеніе: *муха, буря, куковица*.

205.— *Я* има меко й отиrowано произношеніе като *іа* слѣдно; съ удареніе са произнося отворено освѣтъ на края въ думѣтъ, а безъ удареніе — малко тѣпо; *умолявамъ, прѣстоявамъ, свиня, моя, тиня*.

206.— Гласната *ѣ* има двойко произношеніе:

1) като *я* са произнося кога въ слѣднія

слѣдъ нея слогъ стои твърда гласна, и въ края на думитѣ: *вѣра, мѣра, желѣзо, грѣхъ, млѣко, бѣлѣ, сѣкѣ, бодѣхъ, живѣхъ, прѣдѣ, менѣ, тебѣ, горѣ, кадѣ* и проч.

2) Като е йотировано са произнося, кога въ слѣднія слѣдъ нея слогъ стои мека гласна или твърда съчетана съ нѣкоя отъ езычныхѣ *ж, ч, ш, щ*: *вѣренъ, мѣрникъ, желѣзенъ, грѣшенъ, живѣтъ, грѣшѣ, грѣшка, млѣченъ, млѣчокъ, млѣчна, бѣлина, сѣченъ, бодѣше*.

207. — Старата носова *ж* сега има тѣлото произношеніе на *а* съсъ едвѣмъ осѣщано носово произношеніе (Старобѣл. Грам. § 8. 1. а): *гѣба, мѣжѣ, рѣжа, жѣлѣ, бѣдж*.

208. — Старата носова *ѣ* са произнося като тѣло *я* съ едвѣмъ забѣлѣжително носово произношеніе (Старобѣл. грам. § 8. 1. б.): *крѣѣж, брѣѣжѣ*.

Гласнытѣ *а, я*.

209. — Тѣзи гласны по близкото имъ произношеніе слѣдъ езычныхѣ *ж, ч, ш* и слѣдъ гласната *і* употрѣбавать са :

1) Слѣдъ езычныхѣ *ж, ч, ш*, на които мекотата стои въ тѣхъ си, а не въ гласната, вынѣжы са пише *а*: *кожа, луча, душа*.

2) Слѣдъ *і* у имена на *іа* и *у* произведени отъ тѣхъ вынѣжы са пише *я*: *тѣрговѣя, Исторѣя, Азія, Азіятеѣцѣ, Бѣлгарѣя*.

Гласнытѣ *а, ъ*.

210. — На гласната *а* (съ тѣлото и произно-

шеніе) и на носовата *ж* употрѣбеніето зависи въ окончаніята отъ точното тѣхно запомняніе, *ѣ* въ кореня на думитѣ—отъ етимологіята: *ковж*, *метжшъ*, *лжчж*, *зѣнижхъ*, *ще зѣниж*, *писахъ*, *писа*, *писахж*, *махамъ*, *махахъ*, *маха*, *тѣ сж са* *замаяли*; *гължбъ*, *сждба*, *брада*, *гжба* и проч.

Гласнытѣ *ы*, *и*, *і*.

211. — Произношеніето на тѣзи гласны е едно и туй безъ никаква разлика: но за съотвѣтствіе на твърдытѣ и меки окончанія у сжществителнытѣ и прилагателнытѣ имена и у мѣстоименіята употрѣбеніето нмъ е слѣдующето:

1) *ы* (като твърда въ древността, слѣна отъ *ѣ і* = *ѣі*) трѣба да стои въ множ. ч. срѣщо твърдытѣ единст. окончанія, сжщо и въ пълното единст. твърдо окончаніе на мжж. р. у прилагателны имена и мѣстоименія прѣдъ *ѣ*: *зжбъ*, *зжбы*, *прѣлѣзъ*, *прѣлѣзы*, *сирмахъ*, *сирмасы*, *выла*, *вылы*, *кожа*, *кожы*, *душа*, *душы*, *ветчѣй ветъ вета* *вето веты*, *глухѣй глухъ глуха глухо глухы*, *самѣй самъ сама само самы*. Употрѣблява са още у сжществителны имена на *ыня*: *светыня* (о-свѣнь свиня).

2) *и*, като мека, трѣба да стои въ множ. ч. срѣщо мекытѣ единст. окончанія: *настырь* *настыри*, *рѣней рѣнеи*, *кадѣля кадѣли*, *часть части*, *синь синя синье сини*, *мой моя мое мои*.

3) *ѣ* съсъ знака кратка *ѣ* надъ нея употрѣблява са слѣдъ гласна, когато съ нея заедно са

произнося кратко: *рой, гвоздей, знаймы, висорый, твой.*

4) *і* са употрѣбѣва прѣдъ *й* въ пълното единств. меко окончаніе на мжж. родъ у прилагателны имена и мѣстоименія и въ окончаніето *іе* на имена отъ срѣднѣй родъ: *днешній, божій, чій, строеніе, моленіе.*

5) Въ кореня на думитѣ употрѣбеніето и на тритѣ зависи отъ етимологіята: *рыба, быкъ, бытіе, бѣж, битъ, рыж, шѣж, шило, корыто, гнѣж, гнилъ* и пр.

Гласнытѣ *е, ѣ* по близкото имѣ произношеніе.

212. — Въ думитѣ дѣ трѣба да са пише *е*, и дѣ *ѣ*, познава са по етимологіята. Пригледва са етимологически въ кореня на думата този звукъ ако са измѣнува въ *я* въ друга дума отъ сѣщия корень споредъ показаното въ Н° 205 правило, то трѣба той да са пише съ *ѣ*; ако ли не са измѣнува, то трѣба да са пише съ *е*: *снѣженъ* отъ *снѣгъ=снягъ*, *бѣсенъ* отъ *бѣсъ=бясъ*, *срѣденъ* отъ *срѣда=сряда*, *ѣденъ* отъ *ѣмъ=ямъ*; *милѣж* *милѣхъ=миляхъ*, *дрѣмж* *дрѣмахъ* *дрѣмжа=дрямка*; *дрехы* *дреха*, *прѣдreshамъ* са, *прѣдreshихъ* са; *метенъе*, *сметъ*, *мешж* *метохъ*; *нареденъ*, *редъ* отъ старото *радъ=рендъ*.

гласнытѣ *ѣ, я* по еднаквото имѣ произношеніе.

213. — Звукътъ *я* дѣ трѣба да са пише съ *ѣ*, дѣ съсъ *я*, чрѣзъ етимологіята са познава.

Пригледва са този звукъ *я* измѣнува ли са въ *е* у друга дума отъ сѣщия корень споредъ показаното въ Н° 205 правило или не. Ако той са измѣнува, то трѣба да са пише съ *ѣ*, ако ли не, то трѣба да са пише съ *я*; напр. *дѣдо* *дѣнина* = *дядина*, *нѣна* *нѣнливъ* = *нениливъ*, *мѣхъ* *мѣшастъ* = *мешастъ*, *гнѣвъ* *гнѣвень* = *гневень*, *прѣсна* *прѣсно* *прѣсенъ* = *пресенъ*, *дѣлъ* *дѣлба* *дѣленъ* = *деленъ*; *постоянъ* *состояніе*, *яростъ* *разъяренъ* и проч.

Гласнытъ *я*, *ѣ* по близкото имъ произношеніе.

214. — Употрѣбеніето на тѣзи гласны въ окончаніята на глаголытъ зависи отъ точното тѣхно запомняніе: *знаѣ*, *кроѣ*, *корѣ*, *крыѣтъ*, *стоѣ*, *стояхъ*, *стоя ты* и проч.

Полугласнытъ *з*, *ѣ*.

215. — Тѣхното употребеніе, въ отношеніе къмъ буквытъ *а*, *я*, въ кореня на думытъ зависи отъ етимологіята въ отношеніе къмъ старобългарскыя езикъ. Тѣ са употребяватъ:

1) На края въ думытъ слѣдъ окончателната съгласна, дѣто нѣматъ никакво произношеніе, само служатъ да опрѣдѣлятъ твърдото или меко произношеніе на крайната съгласна: *плѣтъ*, *нѣтъ*, *медъ*, *мѣдѣ*.

2) Въ срѣдата на думытъ най повечъ съдружены оттрѣдѣ си или издырѣ си съ една отъ мекытъ съгласны *л*, *р*, и са произносятъ като тѣпо *а*: *плѣтъ* или *плѣтъ*, *крѣвъ*, *крѣвавъ*,

*смѣрътъ, мѣрътъвъ, съгласіе, възкрѣніамъ, гълчж, гълч-
ка, мълчж, мълчжжж.*

3) У прѣдлозыхъ: *въ, съ, изъ, надъ, подъ, объ* сложены съ дума, която начева отъ гласна, полугласната ъ рѣдко са произнося като тѣща а (*съизволеніе*), а повече има нѣкакво придыхателно произношеніе, като: *сѣоракъ сѣбдохъ, вѣбдеса, изѣомыхъ, нѣдѣигравамъ, подѣигравка, обѣяснявамъ.*

4) Меката ъ са употрѣбѣва още съдружена съ окончаніето е въ имена прилагателны и съществителны и служи за омокотѣванье на крайната имъ съгласна: *тѣръне, колѣе, царѣе, цѣвѣтѣе, тѣретѣе, днешнѣе* и пр. Въ имена женс. р. на ъ съдружаемы съ членъ тѣзи буква не са произнося, само опрѣдѣля мекото произношеніе на съгласната: *радѣстѣта, властѣта* и проч.

II. Употрѣбеніе на съгласныхъ.

216. — Въобщо съгласныхъ буквы пріематъ слѣдъ себе си кога твърда, кога мека гласна споредъ твърдыя или мекыя звукъ, който гы съпровожда: *рѣтъ, зѣтъ, рѣдъ, мѣдъ, устенъ устнѣ, прѣстенъ прѣстѣни, мѣжжъ мѣжо мѣжжы, надежъ надежѣи, гредѣа, гредѣж, душа душо души, шѣж, шѣрокъ, нѣрчъ нѣрчо, мечъ, чашѣа, пѣщъ, сѣжжъ, лѣща, жалба, божѣій, учѣж, учѣихъ, душѣж душихъ, мирѣж, мирѣнъ, мирѣ, настѣръ* и проч. Само небныхъ г, ж, х въ окончаніята пріематъ слѣдъ себе си твърда гласна, а кога дойде слѣдъ тѣхъ

мека, тѣ са измѣнுவать въ езычна (10), освѣнь
собственнытѣ : *Райке, Стойке, Марійке* и проч.

217. — Има нѣколко съгласны, отъ които сѣ-
ка, като е на края въ думытѣ прѣдъ тѣпата з
или ь, пріема произношеніето на друга съгла-
сна близка и сходна ней по произношеніето. Та-
квызи сж :

1) б произнося са като н : *бобъ=бонъ, дребъ
=дренъ.*

2) в произнося са като ф : *ловъ=лофъ, кръвъ
=кръфъ.* Сжщо и въ началото на думата като е
сѣчетана съ друга съгласна : *вторый=фторый,
влѣзвамъ=флѣзвамъ.*

3) г произнося са като к : *ѣлогъ=елокъ, снѣгъ
=снѣкъ, рогъ=рокъ.*

4) д като т : *плодъ=плотъ, ледъ=летъ, мѣдъ
=мѣтъ.*

5) ж като ш : *ножъ=ношъ, мѣжъ=мѣшъ,
вижъ=вишъ.*

6) з като с : *бъзъ=бъсъ, язъ=ясъ, шозъ=тосъ.*

218. — *хв* въ сѣко положеніе произнося са като
ф : *хвала=фала, хвърлямъ=фърлямъ, прихващамъ
=прифащамъ.*

219. — Буквата *ѳ* са употрѣбѣва само въ грѣц-
кы думы : *Миѳологія, ѳома, ѳеодоръ, Аѳины,
ѳивы* и проч.

ГЛАВА ВТОРА.

Употрѣбеніе на буквытѣ по начѣртаніето имъ.

220 -- Буквытѣ по начѣртаніето си въ думытѣ

сѣ *редовны* (каквыто редомъ са пишѣтъ въ думытѣ и въ редовѣтѣ), *началны*, или *голѣмы* и *полегаты*.

221. — Начална или голѣма буква са пише:

1) Въ началото на сѣкый періодъ, слѣдъ точка въ началото на сѣко прѣдложеніе и слѣдъ въпроситѣлнытѣ и удивителнытѣ знакове, употребяемы вмѣсто точка.

2) Въ началото на сѣкый стихъ, напр.:

„Слънцето изгърѣва

Горъ надъ планины.

Редомъ освѣтѣва

Полскы равнины.

Водопадъ са пѣни

Въ буйны стръмнины,

Водны искры пуца

Въ сини глѣбини. “ П. Р. Сл.

3) Въ собственны имена на лица отъ каквыто думы и да състоѣтъ, въ собственны имена на градове, села, страны, морета, рѣкы, горы и въ имена на извѣстны прѣзъ годината праздницы: *Александръ Македонскый, Іоаннъ Кръстишело, Търново, Софія, Габрово, Европа, Турція, Мермерно-Море, Дунавъ, Стара-Планина, Ивановъ-денъ, Сурвакы, Великъ-денъ* и проч.

4) Наричателны съществитѣлны и прилагателны имена са пишѣтъ съ начална буква слѣдующытѣ:

а) Които са отдаватъ съ почитаніе на И.

стиннаго Бога, на светцытѣ и на добрытѣ духове : *Богъ, Господь, Создатель, Спаситель, Приснодѣва, Ангелъ, Апостолъ, Всевышній, Небесното Провидѣніе, Неговото Всевидающе Око* и проч.

б) Които означавать титлы, чинове или службы, употрѣбляемы при името на лицето : *Царь, Петръ, Патриархъ Игнатій, Игуменъ Серафимъ, Стоянъ Войвода, Етемя Паша* и проч.

в) Думытѣ *Господинъ* и *Госпожа*, употрѣбляемы прѣдъ име на лице или прѣдъ дума що означава прѣзъиме, чинъ или служба : *Господинъ Петко, Госпожа Стана, Господинъ Поповъ, Господинъ Директоръ*. Сжщо и думытѣ *Отецъ, Пастыръ*, отдаваны на духовны лица : *Отецъ Протопопъ, Пастыръ Църковный*.

г) Въобщо думы що означавать въздиганье, реличіе и привѣтствіе, отдаваны на высокы лица отъ разны чинове : *Негово Царско Величество, Държавный нашъ Царь, Султанъ Абд-ул-Азисъ Ханъ ; Негово Прѣвзсходителство, Вилаетскый нашъ Управитель, Митхадъ Паша; Негово Благородіе, Господство Му, Тѣхна Милость, Светыня Му* и проч.

д) Народны и вѣроисповѣдны имена : *Българинъ, Сърбинъ, Турчинъ, Христіенинъ, Мюсюлманинъ* и проч.

е) Имена на науки и искусства, нѣкога и съ прилагателны придружены : *Географія, Българска Грамматика*. Сжщо и заглавіе на книга : *Очеркы изъ Исторіята*.

ж) Нѣкои имена за разлика по значеніето имъ: *Богъ* (Истинный), *богъ* (баснословный); *Небо* (Най Върховнята Сила), *небо* (въздушното пространство); *Вѣра* (религія), *вѣра* (вѣрность); *Църква* (сичкытѣ вѣрны въ едно пріеты), *църква* (зданіе Богомолно).

з) Мѣстоименіята: *Вы, Васъ, Вамъ, Вашъ*, употрѣбяемы въ писма къмъ по горны лица.

222. — Съ полегаты буквы са пишжтъ цѣлы думы, които служжтъ за термини, или опредѣленія на нѣкои названія въ наукытѣ, като: отъ морето часть вѣдана въ сушата зове са *заливъ*. Още са пишжтъ съ таквызи буквы думы или цѣль изговоръ, що служжтъ за примѣръ на нѣкое показано правило. Примѣры изъ Грамматиката доста.

ГЛАВА ТРЕТЯ.

Раздѣленіе на думытѣ на слокове.

223. — Сѣка отдѣлна дума са пише изъодно освѣнь — кога тя дойде на края въ реда тѣй щото да не може цѣла да са смѣсти тамъ. Тогазь една часть отъ нея са пише на края въ реда и слѣдъ нея кѣса прѣчеца (-) наричана съединителенъ бѣлѣгъ, а другата часть са прѣнася въ началото на другыя редъ. Какъ са дѣлжтъ думытѣ на слокове въ такъвызи случай, показва са отъ слѣдующытѣ правила:

1) Едносложны думы не са раздѣлжтъ, че да са прѣнася отъ тѣхъ часть на другыя редъ,

като : *братъ, честь* а не *бра-тъ че-сть*. Още, букви, които не правятъ слогъ не са дѣлжтъ.

2) Въ просты думы кога между слогаветѣ, които трѣба да са раздѣлжтъ, стои една съгласна, то тя са зема съ послѣднія слогъ : *свѣ-телъ, ми-лость*.

3) Въ просты думы кога между раздѣляемытѣ слогаветѣ стожтъ двѣ съгласны, ако са нахожда въ езика дума проста наченвана съ тѣзи съгласны, тогазъ тѣ и двѣтѣ съгласны са зематъ съ послѣднія слогъ; ако ли нѣма таквази дума, тогазъ едната съгласна са зема съ прѣднія слогъ, а другата съ послѣднія, като : *чудесно, мж-дрость* (защото има въ езика *снага, снаха*; *другой, драгий*); *прав-да, сжд-ба* (защото нѣма въ езика проста дума да са наченва съ *ед, об*).

4) На окончаніята : *ство, ствѣе, ный, скый, ственный*, буквитѣ не са раздѣлжтъ, но окончаніето цѣло са отдѣля, като : *цар-ство, ща-ствѣе, правед-ный, българскый, есте-ственный*.

5) Думы сложены съ прѣдлогъ или съ друга дума раздѣлжтъ са на частитѣ си : *без-редѣе, раз-беръ, ис-ходъ, леко-уміе* и проч.

224. — Съединителныятъ бѣлѣгъ са употрѣбява още между двѣ думы съединяемы въ една безъ измѣненіе на окончаніето на първата, кога и двѣтѣ означаватъ названіе на единъ и този прѣдметъ, като : *дери-быволъ, Вице-Крѣль, Георгиевъ-день*.

225. — Частицѣтъ: *еди, годѣ, да* и сжцествителныятъ глаголѣ *е, сж,* притурваны при нѣкои мѣстоименія или нарѣчія, за да имѣ придаждѣтъ неопрѣдѣлено значеніе, отдѣлять са чрѣзъ съединителныя знакѣ, като: *еди-кой, кой-годѣ, що-годѣ, кой-да-е, кои-да-сж, що-да-е, какѣ-годѣ, колко-годѣ, кждѣ-годѣ.* Тѣй и думытѣ: *туко-речи, като-току.*

226. — Частицата *то,* притурвана при относителны мѣстоитенія и при нарѣчія, не трѣба да са отдѣля, но са пишѣ изъедно: *който, що-то, чійто, какѣто, колькто, както* и пр.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

Съкратяванье на думытѣ.

227. — Нѣкои извѣстны и часто въ редовѣтѣ срѣщаны думы, за спистяванье на врѣмето и мѣстото, пишѣтъ са съкратено. На таквызи съкратены думы изъясненіето е притурнжто въ началото на Грамматиката.

228. — Въ съкратяваніето си думытѣ обыкновенно са прѣсичатѣ до съгласна буква, и до прѣсичаньето са поставя точка, като: *напр:* (напримѣръ), и проч. (и прочая).

229. — Нѣкога на съкратяванытѣ думы само първытѣ буквы са употрѣбаватѣ, като: *Н. Ц. В.* (Негово Царско Величество), *Г.* (Господинѣ), *Г. г.* (Господарѣе). А нѣкога при първытѣ имѣ буквы притурятѣ са и послѣднитѣ: *Г-нѣ.*

(Господинъ), *Г-жа* (госпожа), *Н-во П-во* (Негово Превъсходительство).

230. — Редовнытѣ числителны имена прѣд-
ставятъ са съкратены чрѣзъ числителнытѣ си
цыфры, слѣдъ които са поставятъ послѣднитѣ бу-
квы на тѣхъ имена тѣй: *1-ый, 1-ва, 1-во* (пър-
вый, първа, първо), *2-ый, 3-ий, 4-ый* (второй, тре-
тий, четвертый) и проч.

ГЛАВА ПЕТА.

Употрѣбене на прѣпъвателнытѣ знакове.

231. — Въ изговора на мыслитѣ си ный ка-
рамы гласа си не все еднакво. Нейдѣ са вѣс-
пирамы малко, нейдѣ повече, нейдѣ извыквамы
съ учудваніе, нейдѣ пытамы, нейдѣ си снисамамы
гласа и си отпочивамамы, а пакъ нейдѣ си прѣ-
сичамамы говора безъ да го доизречемъ. Този
различенъ ходъ на гласа ни въ изговора прѣд-
ставя са съ особиты знакове, наричваны *прѣпъ-*
вателны знакове, които въ четеньето показватъ,
дѣ да са запирамы и какъ да си карамы гласа.

232. — Таквызи знакове сж :

<i>Запетая</i>	(.)
<i>Точка съ запетая</i>	(;)
<i>Двоеточіе</i>	(:)
<i>Точка</i>	(.)
<i>Въпросителна</i>	(?)
<i>Удивителна</i>	(!)
<i>Чърта</i>	(—)
<i>Многоточіе</i>	(.....)

Вмѣстителна ()

Вносны или кукечкы („ “)

233. — Запетая са поставя :

1) Мѣжду двѣ или повече еднаквы подлежаща, мѣжду двѣ или повечѣ еднаквы сказуемы или глаголы, тѣй и между двѣ или повече опрѣдѣленія или допълненія, поставены едно слѣдъ друго въ прѣдложеніето безъ да са свързаны съ съединителныя съюзъ *и*, като : *Зрѣніето, слушаніето, обоняніето, вкусътъ и осязаніето ся петьтъ чувства на чловѣка. Пролѣтъта е радостна, весела и съживителна. Чловѣкъ са ражда, живѣе и умира. Добрытъ, смиреннытъ и прилѣжателнытъ ученицы биватъ похвалены. Никола изучи Грамматика, Аритметика, География и Исторія.*

Забѣл. Опрѣдѣленія, прилагателны имена не отъ еднакво значеніе, не са отдѣлятъ съ запетая : *Прѣсенъ рѣжанъ хлѣбъ; вчерашнѣ студено вѣстѣе.*

2) Между свързаны съ съюза *и* еднаквы думы, когато прѣдъ съюза и слѣдъ прѣднята дума стоѣтъ и другы думы, като : *Той си научи урока добръ, и е готовъ да го каже.*

3) Прѣдъ съюзытъ : *и, ни, нито, ту*, кога тѣ са повтарятъ при еднаквы думы, и прѣдъ съюза *а*; като : *И родители, и братья, и сестры, и роднины го обичатъ. Ни отъ сѣвѣтъ, ни отъ заплашваніе, нито отъ бой зема. Малкытъ дѣца ту плачатъ, ту са смѣятъ, ту играятъ. Деня е видѣло, а ноця—тъмно.*

4) прѣдъ сѣюза или, когато той раздѣля не двѣ думы, а повече; когато са повтаря и когато слѣдъ него стои дума изъяснителна на първата; *Казахъ му, да си научи урока, или да испише прѣвода си. Или работи добръ, или почивай. Аритметика, или Числителница.* А когато този сѣюзъ раздѣля само двѣ думы, между които стои, тогазъ запетая прѣдъ него не са поставя: *Дайте му хлѣбъ или брашно.*

5) Приставены прѣдложенія отдѣлятъ са съ запетая отъ частитѣ на другитѣ прѣдложенія: *Человѣкъ, който постоянно са труди въ занятіето си, не осирмашава.* Сжщо и вмѣтнжаты прѣдложенія, вмѣтнжаты думы и пояснителны думы отдѣлятъ са и тѣ съ запетая: *Въ Цариградъ, пише братъ ми, цѣната на храната испаднжла. Помните ли, пріятелю, що ви заржчахъ? Праздностьта, майкаша на много пороцы, е вредителна.*

234. — Точка съ запетая са поставя:

1) Между членовѣтъ на сложныя періодъ, когато тѣ са распространены доста, освѣнь ако послѣдныятъ членъ са начева съ сѣюзъ *и, а*; тогазъ прѣдъ него са поставя запетая. (Примѣры вижъ въ періодытѣ).

2) Въ отрывиста рѣчь между краткытѣ и прѣдложенія, що сж съединены по смысль, особито, когато тѣ съдържатъ не расказъ, а разсжждане или описаніе: *Врѣмето е драгоцѣнно; то съ нищо не са замѣнува; скоро прѣминува;*

лошаво е да са не спистѣва; да са употрѣбљава въ зло—още по лошаво. Ако ли краткытѣ прѣдложе-
нія съдържатъ расказъ, то тѣ са отдѣлятъ съ
запетая. (Примѣръ вижъ въ Н° 184.).

3) Между исчисляемы идеи относваны на
една цѣла, когато тѣ сж распространены. (При-
мѣры вижъ въ Н° 32, 35 и 88.).

235. — Двоеточіе са поставя :

1) Между двѣтѣ половины на сложныя
періодъ, кога тѣ съдържатъ по нѣколко членове
раздѣлены съ точка съ запетая или съ запетая.
(Примѣры вижъ въ сложнытѣ періоды.).

2) Въ рѣдложеніе прѣдъ исчисляемы въ не-
го части или подробности, прѣдъ названія и прѣдъ
привожданы чужды думы: *Душевыи силы сж:*
умътъ, памятьта и волята. Выи учите отъ
словосъчиненіето третята глава: за періодытѣ.
Пословицата казва: който копаетъ яма другому,
той самъ си пада въ нея.

236. — Точка са поставя тамъ, дѣто са свър-
ша пълныятъ смисълъ на изговора. Слѣдовател-
но тя са поставя въ края на періодъ, на отдѣлно
рѣдложеніе и на отдѣлна дума, която служи
за заглавіе.

Забѣл. Употрѣбеніето на точка въ съкратяваніето
на думытѣ, трѣба да са различава отъ туй употрѣбеніе.

237. — Нѣколко точки поставены редомъ
означаватъ прѣкъсване на мисльта, която не
са доизрича: *Азъ ще ти кажа за. . . . , мо-*
жешъ ли позна за кого ?

238. — Въпросителна са поставя вмѣсто запетая или точка въ края на сѣко въпросително прѣдложеніе: *Кой иде? Що носите? Тука ли сте?* Но слѣдъ косвенъ въпросъ този знакъ не са употрѣбява: *Азъ знамъ, кой дойде. Той видѣ, що носите. Познахъ, кждѣ сте ходили.*

139. — Удивителна са употрѣбява вмѣсто запетая, точка съ запетая, двоеточіе и точка, слѣдъ отдѣлна дума или слѣдъ прѣдложеніе, що изрича учудваніе, повелѣніе или выканіе: *Охъ! що ми дойде до главата! Ей! чакай! Пріятелю! върни са! Слѣдъ звателна дума, като е въ срѣдата на прѣдложеніето, поставя са запетая, а не удивителна: Почакай, братко, да си свършиш писмото.*

240. Чьрта са поставя :

1) Между въпросы и отвѣты на лица не споменуваны въ разговора: *Кой ви даде тѣзи книга?—Учительтъ.—Кждѣ я заносяте?—У дома.*

2) Вмѣсто изоставена дума: *Той отъ една страна ви мѣмри, а отъ друга—ви съжалѣва.*

3) Прѣдъ неожидано промѣнуванье на мыслѣта въ изговора: *Тѣ са свадихъ, псувахъ са, бихъ са до кръвъ, и — са помирихъ.*

241. — Съсъ вмѣстителна, или съсъ скобки са отдѣлятъ вмѣтнжты прѣдложенія или думы, поставены слѣдъ друга дума за нейно изъясненіе: *Когато Римлянетѣ намысляли да разсыпѣтъ нѣкой градъ, консолѣтъ имъ скръшно молѣлъ не-натѣтъ му (дѣдны и прадѣдны богове), да са от-*

далечжтъ отъ него и да си избержтъ за живѣ-
лище Римъ.

242. — Съсь вносны, или кукечкы са озна-
чавать чужды думы привожданы въ рѣчѣта.
Въ началото имъ са поставятъ кукечкытѣ от-
горѣ надолу, а въ края имъ — отдолу нагорѣ:
Цезарь, като видѣлъ между убійцытѣ и Бруша,
промълвилъ: „и ты ли сыне мой, Бруте!“

КРАЙ.

При сичкото строго назенъе за да не останѣтъ
погрѣшкы, пакъ по несъгледваніе останѣхъ
слѣдующытъ :

Стран.	Редъ.	намѣсто:	чети:
2.	34.	сѣмнѣніе	сумнѣніе
3.	7.	понятія, за нѣкой	понятія за нѣкой
13.	6.	быба	быва
"	7.	другыя	другыя
39	16.	случай	случай
"	24.	двата	двама
49.	25.	кѣкѣвъ-годѣ, кѣкѣвъ-	какѣвъ-годѣ, какѣвъ-да-е
		да-е	
50.	2.	слѣдъ думата, кои-годѣ, пропу- снѣхъто е— като са прибавя и думата годѣ; тоже и кой-да е, множ. ч. кои-да-сѣ"	
55.	12.	съпровождаво	съпровождано
56.	4.	първыятъ нѣ,	първыятъ мѣ,
"	5.	вторыятъ мѣ.	вторыятъ нѣ.
57.	10.	глаголѣтъ „ще ѣмѣ“ по несъгледванъе е турнѣтъ и не трѣба да са чете, защото той не е отъ свършенъ видъ.	
58.	13.	ля	ли
72.	16.	Ед. ч.	Мн. ч.
88.	19.	2. амѣ	2. ямѣ
"	21.	готвѣ	готвѣ
90.	13.	напишѣ, са	напишѣ са,
94.	4.	видѣ	видѣ
"	31.	плаче ми са	плаче ми са
98.	13.	Кадѣ?	Кѣдѣ?

Стран.	Редъ.	намѣсто:	чети:
98.	13.	тамъ	тамъ
"	33.	тропиткомъ	тропишкомъ
106.	8.	Въ изговара	Въ изговора
110.	25.	поразумѣвано	подразумѣвано

ИВАН МОМЧИЛОВ
ГРАМАТИКА ЗА НОВОБЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
ФОТОТИПНО ИЗДАНИЕ

Първо издание

Рецензент
Петър Пашов
Редактор
Таня Бехар
Художник
Тотко Кьосемарлиев
Худ. редактор
Кремена Филчева
Техн. редактор
Теменужка Хаджииванова
Коректор
Стефка Николова

Дадена за набор на 12.X.1987 г. Подписана за печат на 20.I.1988 г.

Излязла от печат през януари 1988г. Печатни коли 11

Издателски коли 9,24. Условно издателски коли 6,08

Издателски № 29992. Формат 32/84/108

Тираж 3004. Цена 1,09 лв.

Код 02/95351 75331/5014—21—88

Издателство „Наука и изкуство“, София

Печатница „Г. Димитров“, София